

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBADETE DEVAM SIKLIĞI İLE AHLÂKÎ OLGUNLUK VE
PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA

HAZIRLAYAN
Sümeyye YILDIRIM
1930206084

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hüseyin CERTEL

ISPARTA - 2022

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *“İbadete Devam Sıklığı İle Ahlâkî Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”* adlı çalışmamın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Sümeyye YILDIRIM

07. 07. 2022

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Sümeyye YILDIRIM
Öğrenci Numarası	1930206084
Enstitü Ana Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Programı	YÜKSEK LİSANS
Programın Türü	TEZLİ YÜKSEK LİSANS
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Hüseyin CERTEL
Tez Başlığı	İbadete Devam Sıklığı ile Ahlâkî Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma
Turnitin Ödev Numarası	1879426796

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **133** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **06/08/2022** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 21 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (+) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

06/08/2022
(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin CERTEL

(YILDIRIM, Sümeyye, *İbadete Devam Sıklığı İle Ahlâkî Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2022)

ÖZET

Bu çalışmada Müslüman bireylerin ibadetlere devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkinin araştırılmasıyla beraber, ibadetlere devam sıklığı ve psikolojik iyi oluş ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenmiştir.

Bu çalışmada, katılımcılardan demografik değişkenlere dair verilerin toplanabilmesi amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu”; ahlâkî olgunluk düzeylerinin ölçülebilmesi için “Ahlakî Olgunluk Ölçeği” ve mevcut iyi oluş ile sosyo-psikolojik iyi oluşlarını ölçme amacıyla “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği” kullanılmıştır. Yöntem olarak ise “betimleyici karşılaştırmalı ve ilişkiyel tarama modeli” kullanılmıştır.

Bu çalışmanın evrenini Türkiye’de yaşayan İslam dini mensubu olduğunu düşünen bireyler, örneklemini ise bu evrenden tesadüfi ve kartopu örnekleme yöntemi ile belirlemiş olan yaşları 18-77 arasında değişen 250 kadın, 150 erkek olmak üzere 400 katılımcı oluşturmuştur. Çalışmada ölçekler ile elde edilen veriler, SPSS istatistikî analiz programı ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma sonuçları, ibadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir. Buna göre katılımcıların ibadete devam sıklığı arttıkça ahlâkî olgunluk ölçeğinden alınan puanlar da yükselmiştir. Ayrıca katılımcıların namaz ibadeti sıklığı, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığı ile psikolojik iyi oluş puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Diğer yandan katılımcıların psikolojik iyi oluş puanları ile oruç, zekât ve kurban ibadeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İbadet, Ahlâk, Ahlâkî Olgunluk, Psikolojik İyi Olma Hali.

(YILDIRIM, Sümeyye, *A Study on the Relationship Between the Frequency of Attending Worship and Moral Maturity and Psychological Well-being*, M.Sc. Thesis, Isparta, 2022)

ABSTRACT

In this study, despite the fact that this research aiming at the relationship between the muslim individuals continuation frequence to their worshipping and moral maturity and psychological well-being has been made, it has also been dealt with the relationships between psychological well-being and the demographic variables.

In order that the data can be collected as to the demographic variables on the part of the participants, it has been used "Personal Information Form" prepared by the present researcher and in addition "Moral Maturity Scale" for their moral maturity levels to be able to be measured and "Psychological Well-Being Scale" for their present well-being and their socio-psychological well-beings to be able to be measured have been utilized. As for the method, "the descriptive contrastive and relative scanning model" has been utilized.

The global contents of this study is made up of the individuals living in Turkey who think of themselves to be the members of Islamic religion, on the other hand, it's illustration is formed of 400 participants of whom are 250 women aging from 18 to 150 men on the basis of the methods known as accidental and snowball ones. The data obtained through use of the scales have been analyzed and commented by the SPSS statistical analysis program.

The consequences of the research have indicated that there has been a positive and meaningful relationship between the frequency of continual worshipping and moral maturity. Accordingly, as the frequency of continual worshipping on the part of the participants increases, the points obtained from the moral maturity scale rises. Separately, it has been notired that there has been a meaningful relationship in a positive way amongst prayer worshipping frequency, the level of effort for pilgrimage, frequency of praying and psychological well-being points. On the other hand, not any meaninful relationship has been met between the psychological well-being points and fast, distribution of one fortieth of one's income as alms and worshipping by animal sacrifice.

Key Words: Worship, Morality, Moral Maturity, Psychological Well-Being.

ÖNSÖZ

İnsanın Allah'a olan inanç ve bağlılığını sergilemek maksadıyla yaptığı davranışlar olan ibadetler, dindar bir insanı anlama ve ilişkilerini belirlemede oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bireyin öznel din algısı doğrultusunda ibadetlerini yerine getirmesi ve bu ibadetlere devam sıklığı, ahlakî gelişimini ve psikolojik iyi olma halini hangi doğrultuda etkilediği hususunda en önemli husustur. İbadetlerin şuurlu bir biçimde ve samimiyetle yerine getirilmesi ile farklı maksatlar gözetilerek yapılması, insanın ahlakî olgunluğuna ve psikolojik iyi olma haline aynı ölçüde etki etmeyecektir. Bu çalışma, Müslüman bireylerin ibadetlere devam sıklıkları ile ahlakî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana her zaman destek olan ve yönlendiren değerli hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Hüseyin CERTEL'e, çalışmanın her aşamasında beni destekleyen ve daima akademik motivasyon sağlayan kıymetli büyüğüm Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM'a, bu süreçte yardımını, anlayışını ve desteğini esirgemeyen dostlarıma ve son olarak hayatım boyunca üzerimden destekleri hiç eksilmeyen çok kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sümeyye YILDIRIM
ISPARTA, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İBADET	15
1.1. İbadetin Tanımı	15
1.2. İbadetin Mahiyeti ve Önemi.....	16
1.3. İslam'da İbadet Anlayışı	19
1.3.1. Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde İbadet.....	25
1.4. İbadetin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi	27
2. AHLAKİ OLGUNLUK	31
2.1. Ahlak Kavramı ve Mahiyeti	31
2.2. Ahlakî Gelişim Kuramları	33
2.2.1. Psikanalitik Kuram Açısından Ahlakî Gelişim	33
2.2.2. Davranışçı ve Sosyal Kuram Açısından Ahlakî Gelişim	35
2.2.3. Bilişsel Kuram Açısından Ahlakî Gelişim	36
2.2.3.1. Piaget'e Göre Ahlakî Gelişim	37

2.2.3.2. Kohlberg'e Göre Ahlakî Gelişim	38
2.3. Ahlakî Olgunluk	41
2.4. Din ve Ahlak İlişkisi.....	44
3. PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ	48
3.1. İyi Oluş	48
3.1.1. Öznel İyi Oluş	50
3.1.1.1. Olumlu Duygulanım.....	51
3.1.1.2. Olumsuz Duygulanım	52
3.1.1.3. Yaşam Doyumu.....	52
3.1.2. Psikolojik İyi Oluş.....	53
3.1.2.1. Ryff'ın Psikolojik İyi Oluş Modeli	54

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	58
2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	58
3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	59
3.1. Kişisel Bilgi Formu	59
3.2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	59
3.3. Ahlakî Olgunluk Ölçeği	59
4. VERİ TOPLAMA İŞLEMİ.....	60
5. VERİLERİN ANALİZİ.....	60

3. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

1. KATILIMCILARIN NİTELİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR	63
1.1. Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı	63
1.2. Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı	64
1.3. Katılımcıların Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı	64

1.4. Katılımcıların Medeni Durum Değişkenine Göre Dağılımı.....	64
1.5. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmama Değişkenine Göre Dağılımı.	65
1.6. Katılımcıların Hayatlarının Çoğunu Geçirdiği Yerleşim Birimi Değişkenine Göre Dağılımı.....	66
2. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE İBADETLERE DEVAM SIKLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU	66
2.1. Cinsiyet Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	66
2.2. Yaş Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular	70
2.3. Eğitim Düzeyi Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	72
2.4. Medeni Durum Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	75
2.5. Çocuk Sahibi Olup Olmama Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular	78
2.6. Hayatın Çoğunun Geçirildiği Yerleşim Birimi Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	80
3. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU	82
3.1. Yaş Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	82
3.2. Cinsiyet Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	84
3.3. Eğitim Düzeyi Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	85
3.4. Medeni Durum Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular.....	86
3.5. Çocuk Sahibi Olup Olmama Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular	87

3.6. Hayatın Çoğunun Geçirildiği Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular	88
4. İBADETLERE DEVAM SIKLIĞI İLE AHLÂKÎ OLGUNLUK VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU	89
4.1. İbadetlere Devam Sıklığı ile Ahlâkî Olgunluk Arasındaki İlişki.....	89
4.2. İbadetlere Devam Sıklığı ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki.....	92
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	112
Ek-1. Kişisel Bilgi Formu	112
Ek-2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	114
Ek-3. Ahlakî Olgunluk Ölçeği.....	115
Ek-4. Etik Kurulu Onay Belgesi.....	117
Ek-5. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kullanım İzni	119
ÖZGEÇMİŞ.....	120

TABLolar DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Normal Dağılım Bulguları.....	61
Tablo 2. Katılımcıların Yaş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Yaş Aralıkları	63
Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri.....	64
Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri.....	64
Tablo 5. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımları ve Yüzdeleri	65
Tablo 6. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamaları Değişkenine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri.....	65
Tablo 7. Katılımcıların Hayatlarının Çoğunun Geçtiği Yerleşim Birimi Değişkenine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri.....	66
Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri.....	66
Tablo 9. Katılımcıların Yaşları ile İbadet Sıklıkları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları	70
Tablo 10. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri ile İbadet Sıklıkları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları.....	72
Tablo 11. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri	75
Tablo 12. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamalarına Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri.....	78
Tablo 13. Katılımcıların Yaşamlarının Çoğunun Geçtiği Yere Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri	80
Tablo 14. Katılımcıların Yaşları ile Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları.....	83
Tablo 15. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları	84
Tablo 16. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri ile Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları	85
Tablo 17. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları	86

Tablo 18. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamlarına Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları.....	87
Tablo 19. Katılımcıların Yaşamlarının Çoğunun Geçtiği Yere Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları	88
Tablo 20. Katılımcıların İbadet Sıklıkları, Ahlakî Olgunluk Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları Verilmiştir.....	90
Tablo 21. Katılımcıların İbadet Sıklıkları, Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları Verilmiştir.....	92

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviri
Edt.	: Editör
N	: Toplam
P	: Anlamlılık
p.	: Page (Sayfa)
pp.	: Pages (Sayfalar)
r	: Korelasyon katsayısı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Spss.	: Statistical Package for the Social Sciences (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı)
Ss	: Standart Sapma
ss.	: Sayfa Sayısı
T	: İki Yönlü Anlamlılık Düzeyi Değer
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
Vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
%	: Yüzde

GİRİŞ

İnsanlar hayatlarında mutlu olmayı ve sıkıntılarını azaltmayı amaçlamaktadırlar. Bunun için birçok psikolojik ve sosyal araçları kullanmak istemektedirler. Bunlar ise bir uğraş ve çabayı gerektirmektedir. Sosyal aktivitelerde bulunmak, televizyon izlemek, müzik dinlemek, internette gezinti yapmak, ibadet etmek, spor yapmak bunlar arasında yer almaktadır. Bütün bunlar insanın psikolojik iyi oluş halini etkilemek için verilen uğraşlardır. Diğer taraftan da bu faktörlerin psikolojik iyi oluşu nasıl ve ne kadar etkilediği akademik araştırmalara konu olmaktadır.

Psikolojik iyi oluş, insanın ruh sağlığıyla ilgili bir özelliktir. Kişinin tatmin duygularını, sorunlarla başa çıkmayı yani dayanıklılığı, mutlu olma ve duygu durumunu düzenlemeyi içermektedir. Psikolojik iyi oluşla ilgili temel bileşenler ve ilişkili temel mekanizmalar araştırılmaktadır. Amaç, tespit edilen bileşen veya faktörler üzerinden farkındalık eğitimleri verilerek psikolojik iyi oluşu desteklemektir.

Psikolojik iyi oluş kişinin genel işleyişini ve duygusal sağlığını içeren bir kavramdır. Yapılan araştırmalarda sıkıntının olmaması, bir kişinin psikolojik olarak iyi oluşunun yüksek olduğunu göstermemektedir. Yüksek psikolojik iyi oluş iyi şeyler yapmak ve mutlu hissetmekle ilgilidir. Psikolojik iyi oluşu yüksek olan kişiler, kendilerini yetenekli, mutlu, iyi desteklenmiş ve yaşamdan memnun hissettiklerini bildirirler¹.

Yapılan araştırmalarda psikolojik olarak daha iyi durumda olan kişilerin daha sağlıklı, daha uzun yaşama ve daha iyi bir yaşam kalitesinin tadını çıkarma ihtimallerinin olduğu, daha az sosyal problemlerle ilişkili oldukları ve gönüllülük gibi daha olumlu sosyal davranışları öngörme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir².

¹ Felicia A Huppert, "Psychological Well-being: Evidence Regarding its Causes and Consequences", *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2009;1: p. 137-164.

² Amy Morin, LCSW, "How to Improve Your Psychological Well-Being Your emotional health is key to a happy life" Updated on February 10, 2022. Medically reviewed by Carly Snyder, MD. <https://www.verywellmind.com/improve-psychological-well-being-4177330>

Öncelikle Batı'da din psikolojisi ve insanın olumlu yönlerini kapsayan çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı³, psikolojik iyi olma hali ile dindarlık veya inançlılığın etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴

İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu tezde demografik değişkenlerle psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler de araştırmaya konu olmuştur.

Dua ve ibadetlerin inanan insanların yaşantısında özel bir yeri vardır. İnanan insanlar Allah'a bağlılık temelinde derin bir minnettarlık duygusu taşırlar. Dua ve ibadetler Allah ile kurulan derin ilişkinin dışı yansıyan görüntüleridir. İnsanlık tarihi boyunca hep var olmuş ve var olmaya da devam edecektir. Kul ibadetle kendini muazzam bir nizam içinde hisseder. İnanan insan yaptığı ibadet ve dualarla diğer inananlarla samimi bağlar geliştirir. Güvenir ve güçlü ilişkiler de kendisini iyi hissetmesine neden olmaktadır.

Müminler günde beş defa namazla, birbirlerine yaptıkları dualarla, ciddi ve programlı bir şekilde aralarındaki uhuvvet ve muhabbeti tazelemekte ve kuvvetlendirmektedirler. İşte bunu sağlayan da ancak ibadetlerdir.

İslam inancına göre Allah'a ibadet ve itaatte kalbin ve ruhun büyük huzuru vardır. Bu huzur, itaatin mükâfatı insan psikolojisine yansır. Davranışlarını güzelleştirir. İtaatsizlik ise kalbin ve ruhun sıkıntı çekmesine sebeptir. Bu sıkıntı ise, insan davranışlarına olumsuz biçimde yansır.

Kişi ancak kuvvetli bir iman ile ibadetlerini sıkı bir biçimde yerine getirebilir. Bu da hem imanın muhafazasını hem de ibadetin tekrarını gerektirmektedir. Bu dinamizm bireyi hayata bağlar. Kendisinde bir gaye ve bir canlılık oluşturarak psikolojik iyi olma haline zemin oluşturur.

İnsan fitratı ve psikolojisi kendini geliştirmeye programlanmıştır. Kişi kendini geliştirmeyi temel amaçlarından biri görmektedir. Ruhunda geliştirmeyi

³ Beyazıt Yaşar Seyhan, "Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C.17, S.2, ss. 157-183.

⁴ Beyazıt Yaşar Seyhan, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. 18, S. 1, ss. 65-97.

bekleyen sevgi, merak ve hırs gibi duyguların faydalı boyutlarını keşfeder. Kendisinde mevcut olan kabiliyetleri ibadetler aracılığıyla olumlu davranışlara dönüştürür. Kendini daha iyi hissetmeye başlar.

İnsanlar psikolojileri gereği kendilerini severler. İyi oluş hali kişinin kendi dışındaki varlıklara da sevgiyi yöneltmeyi gerektirmektedir. İnanan Müslüman birey, ibadetleriyle kendini Allah'a ve Peygamberine sevdirdiğini ve O'nları sevdiğini göstermektedir. Yaptığı ibadetleri ne kadar samimiyetle yerine getirirse o kadar iç huzura ulaşır ve mutluluk hislerini yaşar.

İbadetler iradî davranışlardır ve bir takım zorluklar taşımaktadır. İbadet davranışlarının etkileri birey üzerinde görülmektedir. Bunlar da kendisinin araştırma konusu olmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü bir olgunun araştırma konusu olabilmesi için gözlenebilir olması gerekmektedir. Bu nedenler, yapılan ibadetlerin iyi olma hali üzerindeki etkilerini araştırmaya temel teşkil etmiştir. Bunun için ibadet ve duaların; kişinin alçakgönüllülüğüne, benlik bilicinin güçlendirilmesine, kendini keşfetmesine ve kendi bireysel sınırlarını tanımasına neden olabileceği hipotezleri araştırma konuları haline gelmiştir. İslami ibadetlerde ise ibadetleri yerine getiren bireyin iyi ve güzel davranışlar geliştirdiği kabul edilir.

Dışarıdan gözlenen davranışların dışında, ibadetlerin kişinin iç denetim mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağladığı da kabul edilen konular arasındadır. İnanan kişinin Allah'ın kendisini sürekli gördüğünü ve meleklerin sürekli hareketlerini kaydettiğine dair olan inancı, en önemli denetim mekanizması görevini görmektedir. İç denetim mekanizmaları ile olaylara getirilen yorumlar, toplumsal ve çevresel uyuma katkı sağlamaktadır. Tüm bu ilişkiler iyi oluş hali ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılmasını artırmıştır.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemleri, hipotezleri ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar yer almaktadır.

Birinci bölüm kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu bölümde ibadet, ahlakî olgunluk ve psikolojik iyi oluş konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde araştırmanın yöntemine yer verilmiştir. Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni ve örneklemini, veri toplama araçları, veri toplama işlemi ve verilerin analizi konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın bulgularına, yorumlarına ve bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Tezin sonuç ve öneriler kısmında ise araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılarak konuyla ilgili bazı önerilere yer verilmiştir.

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu ibadetlere devam sıklığı, ibadetlere devam sıklığının ahlakî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali ile arasındaki ilişkilerdir. Allah ile kurulan derin ilişkinin dışı yansıyan kısmı olan dua ve ibadetler inanan insanların yaşantısında önemli bir yer tutmaktadırlar. Çünkü inanan insanın, Yüce Yaratıcıya olan sevgi, saygı ve bağlılık gibi hislerini aktarması ve O'na yönelmesi ancak dua ve ibadetler ile gerçekleştirilebilmektedir.

İslam'da dua ve ibadetlerin tamamında hem ruhsal hem de bedensel birçok fayda bulunur. Bu araştırmada da namaz, oruç, zekât, kurban, hac ibadetlerinin ve dua etmenin insanın psikolojik iyi oluş haline ve ahlakî olgunluğuna etkileri konu edilmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dindar olmak kadar hatta ondan daha da önemli olan bir gerçek vardır ki, o da kaliteli dindarlıktır. Bireylerin inanç ve ibadet olarak yaşamakta oldukları dindarlığın kalitesinin en temel göstergesi ise, ahlakî olgunluk ve mutluluk düzeyini yükseltmesidir.

Bu araştırmanın öncelikli amacı, ibadetlere devam sıklığı ile ahlakî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Ayrıca araştırmanın ikincil amacı, ibadetlere devam sıklığı ve psikolojik iyi olma hali ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir.

Ülkemizde yapılan çalışmalar arasında dindarlık ile ahlakî olgunluk ve dindarlık ile psikolojik iyi oluş ilişkisi üzerinde yapılmış çalışmalar bulunsa da, ibadetlere devam sıklığı ile ahlakî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki

ilişkiyi ele alan bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

3. Araştırmanın Problemleri

A. Temel Problemler

Araştırmamızın iki temel problemi olup bunlardan birincisi, “İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü nedir?” ikincisi, “İbadete devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü nedir?” şeklindedir.

B. Alt Problemler

Araştırmamızda ayrıca ibadete devam sıklığı ve psikolojik iyi olma haline ilişkin verilerle, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni hal, çocuk sahibi olup olmama, hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenleri arasındaki ilişkiler de araştırılacak olup, araştırmanın alt problemler şunlardır:

a) Demografik değişkenlerle ibadete devam sıklığı arasındaki ilişkiyle ilgili alt problemler:

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı medeni hal değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

b) Demografik değişkenlerle psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyle ilgili alt problemler:

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları yaş değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları medeni hal değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

4. Araştırmanın Hipotezleri

A. Temel Hipotezler

Araştırmamızın iki temel hipotezi vardır:

- İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça ahlâkî olgunluk ölçeğinden alınan puanlar da yükselir.

-İbadete devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça psikolojik iyi olma ölçeğinden alınan puanlar da anlamlılık düzeyinde yükselmektedir.

B. Alt Hipotezler

a) Demografik değişkenlerle ibadete devam sıklığı arasındaki ilişkiyle ilgili alt hipotezler:

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır. Kadınlar erkeklere nispetle ibadetlere daha çok devam etmektedirler.

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı yaş değişkenine göre farklılaşır, ilerleyen yaşla birlikte ibadetlere devam sıklığı artmaktadır.

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde ilişki vardır.

-Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı medeni hal değişkenine göre farklılaşır.

-Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşır. Çocuklarına örnek olma sorumluluğu saikiyla evli bireyler ibadetlere daha fazla devam etmektedirler.

- Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşmaz.

b) Demografik değişkenlerle psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyle ilgili alt hipotezler:

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaz.

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları yaş değişkenine göre farklılaşır.

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşır.

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları medeni hal değişkenine göre farklılaşır. Evli bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri bekâr bireylerden daha yüksektir.

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşır. Çocuk sahibi olan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri daha yüksektir.

- Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşır. Yerleşim birimi küçüldükçe bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri yükselmektedir.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

İbadetlere devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyi ele alan bu çalışma;

- Evreni ve örneklemini Türkiye’de yaşayan İslam dini mensubu olduğunu düşünen bireyler oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmaya katılan 400 kişilik örneklem grubuyla sınırlıdır.
- Benimsediği modellerle sınırlıdır.
- Katılımcıların ahlâkî olgunluk düzeylerini belirleme maksadıyla kullandığı “Ahlâkî Olgunluk Ölçeği” ve mevcut iyi oluş ile sosyo-psikolojik iyi oluşlarını ölçme amacıyla kullandığı “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği” ile sınırlıdır.
- Araştırma bulguları, alan araştırmasının yapıldığı zaman kesiti olan 2021 yılı ile sınırlıdır.
- Araştırma bulguları, kullanılan yöntem, teknik ve veri toplama araçlarından elde edilen verilerle sınırlıdır.

6. Konuyla İlgili Yapılmış Çalışmalar

A. İbadetlere Devam Sıklığı İle Ahlakî Olgunluk Arasındaki İlişki İle İlgili Çalışmalar

Bu bölümde ibadetlere devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasındaki ilişki ile ilgili yurtiçinde ve yurt dışında yapılmış olan araştırmalara yer verilmiştir.

Mevlüt Kaya ve Cüneyd Aydın (2011) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin dinî inanç ve ahlâkî olgunluk düzeyleri incelenmiştir. Araştırma çeşitli bölümlerde öğrenim gören 606 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öğrencilerin dinî inanç ve ahlâkî olgunluk düzeyleri arasında pozitif yönde önemli bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda din eğitimi

verilen bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin dinî inanç ve ahlakî olgunluk düzeyleri daha yüksek bulunmuştur.⁵

Nurten Kimter (2016) tarafından yapılan çalışmada namaz ibadeti ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma 15-56 yaş ve üzeri 319 kişi üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada beş vakit namaz kılma ve nafîle namaz kılma durumları ile ahlakî olgunluk arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.⁶

Emine Demirci (2014) tarafından yapılan çalışmada dindarlık ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma Bursa'daki çeşitli okullarda görev yapan 521 öğretmen üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada iç güdümlü dindarların dış güdümlü dindarlara oranla ahlakî olgunluk düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, dinin ahlakî olgunluğu desteklediğini ve dindarlığın kalitesinin artmasıyla birlikte ahlakî olgunlukta da bir artış yaşandığını göstermektedir. Ayrıca din eğitimi değişkeni ile de ahlakî olgunluk arasında anlamlı bir fark görülmüştür.⁷

Mustafa Şengün (2008) tarafından yapılan çalışmada lise öğrencilerinin ahlakî olgunluk düzeyleri bazı kişisel değişkenler bakımından incelenmiştir. Araştırma Samsun'da öğrenim gören 830 lise öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Çalışmada lise türü, cinsiyet, akademik başarı, anne-baba tutumu, anne öğrenim düzeyi, anne mesleği, yerleşim yeri, ailenin ekonomik düzeyi ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin lise öğrencilerinin ahlakî olgunluk düzeylerini etkileyen önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca imam hatip lisesinde öğrenim gören öğrencilerin ahlakî olgunluk düzeyleri diğer lise öğrencilerine oranla daha yüksek bulunmuştur.⁸

⁵ Mevlüt Kaya - Cüneyd Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S.30, s. 37.

⁶ Nurten Kimter, "Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi", *Dinî Araştırmalar*, 2016, C.19, S.50, s. 129.

⁷ Emine Demirci, "Ahlakî Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Bursa, 2014, s. 85-95.

⁸ Mustafa Şengün, "Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Samsun, 2008, s. 130-176.

Hamza Aktaş ve Saffet Kartopu (2016) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin ahlakî olgunluk düzeylerinin dindarlık eğilimlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Çalışmada öznel dindarlık algısı yüksek öğrencilerin ahlakî olgunluk düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁹

Ali Koçak (2022) tarafından yapılan çalışmada ahlakî olgunluk ile dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma Adana’da görev yapan öğretmen, imam-hatip, mühendis ve Kur’an kursu öğrencilerinden oluşan 387 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ahlakî olgunluk ile dindarlık arasındaki ilişkinin pozitif yönde, anlamlı ve orta düzeyde olduğu ortaya koyulmuştur.¹⁰

Halil Ekşi ve Muhammed Çiftçi (2017) tarafından yapılan çalışmada lise öğrencilerinin problemleri internet kullanım durumları, dini inanç ve ahlakî olgunluk düzeylerine göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin dini inanç ve ahlakî olgunluk düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.¹¹

Literatürde pozitif yönde anlamlı ilişkilere ulaşan çalışmaların yanı sıra olumsuz ilişkiler olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır.

Hacı Yusuf Acuner (2004) tarafından yapılan çalışmada kendisini dindar ve biraz dindar olarak algılayan öğrenciler ile kendisini dindar olarak algılamayan öğrencilerin ahlakî yargı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir fark bulunamamıştır.¹²

⁹ Hamza Aktaş - Saffet Kartopu, “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, S.35, s. 130.

¹⁰ Ali Koçak, “Ahlakî Olgunluk-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2022, s. 125-127.

¹¹ Halil Ekşi - Muhammed Çiftçi, “Lise Öğrencilerinin Problemleri İnternet Kullanım Durumlarının Dinî İnanç ve Ahlaki Olgunluk Düzeylerine Göre Yordanması”, *Addicta: The Turkish Journal on Addictions, Türkiye Yeşilay Cemiyeti*, 2017, C.4, S.2, s. 189.

¹² Hacı Yusuf Acuner, “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2004, s. 121-122.

Adviye Tolunay'ın (2001) çalışmasında da ahlakî yargı ile dindarlık arasında önemli bir ilişki tespit edilememiştir.¹³

Kohlberg (1981) çalışmalarında ahlakî gelişimin dini aidiyetlere göre farklılık göstermediğini ileri sürmüştür. Araştırmalarında Katolik, Protestan, Budist, Yahudi, Müslüman ve ateistlerde ahlakî yargı gelişiminin aynı hızda gerçekleştiği bulunmuştur.¹⁴

İlgili literatüre bakıldığında ibadetlere devam sıklığı ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu araştırmanın ilgili alan yazına özgün katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

B. İbadetlere Devam Sıklığı İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki İle İlgili Çalışmalar

Bu bölümde ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişki ile ilgili yurtiçinde ve yurt dışında yapılmış olan araştırmalara yer verilmiştir.

Recep Yaparel'in (1987) "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasında, 23-28 yaş grubundaki bireylerde dinî ibadetlere katılım ile depresyon arasında olumsuz yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani ibadetlerini yapan bireylerin depresyon oranı düşmekte ve psikolojik iyi olma hali meydana gelmektedir. Aynı zamanda çalışmada, 34-40 yaş grubundaki bireylerde de dini duygu ile depresyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgu da dinî duygunun yükselmesi ile beraber depresyon düzeyinde düşüş yaşandığı anlamına gelmektedir.¹⁵

Akif Hayta'nın (1993) İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği "Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler" adlı çalışmasında dinin pratik boyutları olan

¹³ Adviye Tolunay, "The Relationship Between Religiosity, Dogmatism, and Moral Reasoning", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2001, s. 57.

¹⁴ L. Kohlberg, *The Philosophy Of Moral Development: Moral Stages And The Idea Of Justice*. San Francisco: Harper & Row, Publishers, Inc., 1981, p. 25.

¹⁵ Recep Yaparel, "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 1987, s. 125-131.

namaz, oruç, dua ve tövbe ile psiko-sosyal uyum boyutları olan kendini ifade etme, kendini kabullenme, kaygı, etkinlik, sosyallik ve sorumluluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.¹⁶

Mustafa Koç'un (2005) araştırma evreni Türkiye'de ortaöğrenim gören ergenlerden oluşan "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri" adlı çalışmasında ruh sağlığı kavramı stres, kaygı, depresyon; ibadet kavramı da namaz, oruç, Kur'an okuma ve tövbe boyutları ile ele alınmıştır. Çalışmada ergenlik dönemindeki bireylerin dinî inanç düzeyi ve dua-ibadet sıklığı ile ruh sağlıklarının korunması arasında anlamlı ve önemli bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁷

Nurten Kimter'in (1998) araştırma evreni Dokuz Eylül Üniversitesi ve Ege Üniversitesinde okuyan kız ve erkek öğrencilerden oluşan "Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi" adlı çalışmasında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerine oranla dindarlık seviyelerinin ve buna bağlı olarak da umut seviyelerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁸

Nurten Kimter'in (2016) "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" adlı diğer bir çalışmasında ise beş vakit namaz ve nafil namaz kılma ile psikolojik iyi olma düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Aynı zamanda çalışmada namaz kılmanın hem psikolojik hem de bedensel iyi oluşa fayda sağladığı da belirtilmiştir.¹⁹

Mevlüt Kaya ve Nurettin Küçük'ün (2017) üniversite öğrencilerinin ibadatlere devam durumları ile hayatın anlamı ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkiyi inceledikleri "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" adlı çalışmalarında, üniversite öğrencilerinin namaz ve dua

¹⁶ Akif Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, C.9, S.9, s. 499-502.

¹⁷ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 2004, s. 141.

¹⁸ Nurten Kimter, "Dini İnanç, İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Edt. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, 2015, ss. 217-249.

¹⁹ Nurten Kimter, "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Ekev Akademi Dergisi*, 2016, C. 20, S. 68, s. 327-328.

ibadetlerine devam etmelerinin hem hayata anlam verme hem de psikolojik iyi olma durumlarına pozitif yönde etkisi olduğu görülmüştür. Oruç ibadeti ile de psikolojik iyi olma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.²⁰

Fatma Balcı'nın (2011) "Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasında, Allah inancı, kader inancı, ahiret inancı, cennet inancı ve cehennem inancına sahip olan bireylerin, şüpheli ve inançsız bireylere nazaran yaşam doyumu ve öznel iyi olma hali oranları daha yüksek bulunmuştur. Çalışmada içsel dinî motivasyon ile yaşam doyumu ve öznel iyi olma hali arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.²¹

Beyazıt Yaşar Seyhan'ın (2013) "Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasında ise üniversite öğrencilerinin dua tutumu ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada dua tutumu ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde ilişki olduğu bulunmuştur. Yani dua tutumu arttıkça psikolojik iyi olma hali de artış göstermektedir.²²

Mebrure Doğan'ın (2014) "Dindarlık Sabır Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler" adlı çalışmasında, dindarlığın dini inanç, dini davranış ve dini bilgi boyutları ile psikolojik iyi olma arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu ortaya koyulmuştur.²³

Literatürde pozitif yönde anlamlı ilişkilere ulaşan çalışmaların yanı sıra olumsuz ilişkiler olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Asım Yapıcı ve Hasan Kayıklık'ın (2005) "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı İle İlişkisi: Çukurova Örneği" adlı çalışmalarında, gençlerin dine önem verme seviyelerinin, namaz kılma, dua etme ve oruç tutmalarının düzenli bir biçimde ve

²⁰ Mevlüt Kaya, Nurettin Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, S.42, s. 40-41.

²¹ Fatma Balcı, "Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 2011, s. 143-154.

²² Seyhan, "Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", s. 175.

²³ Mebrure Doğan, "Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Erzurum, 2014, s. 276-280.

sıklıkla yerine getirilmesinin, öz saygı düzeyleri ve kaygıları arasında anlamlı bir ilişki oluşturmadığı sonucu elde edilmiştir.²⁴

Yurt dışında da ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmaktadır.

989 Avustralyalı birey üzerindeki gerçekleştirdikleri çalışmalarında Leslie J. Francis - Peter Kaldor, Tanrı inancı, dua etme ve kiliseye katılımın artmasıyla beraber psikolojik iyi oluşun da anlamlı bir şekilde artış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.²⁵

Mitchell ve Weatherly (2000) tarafından yapılan çalışmada ise, yaşlı bireylerde kiliseye devam etme ve ayinlere katılmanın sağlık ve işlevsel yetenekler bakımından önemi incelenmiştir. Araştırmada Kuzey Carolina'nın doğusunda kırsal kesimde yaşayan bireyler arasından tesadüfî örneklem ile belirlenen 2178 kişiye anket uygulanmış ve araştırma sonucunda inanç ve dini pratiklerin bilhassa kırsalda yaşayan yaşlıların yaşamında önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmada fiziksel yetersizlikleri nedeniyle kilise çevresinde yapılan faaliyetlere katılmama durumunun hem ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği hem de depresyona neden olabildiği görülmüştür.²⁶

Khan, Watson ve Habib (2005) tarafından Pakistan'daki üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, dine yönelik Müslümanca bir tutuma sahip olma, iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ile bireysel ve psikolojik olarak stressiz olma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.²⁷

²⁴ Asım Yapıcı - Hasan Kayıklık, "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2005, C.3 S.9, ss. 177-206.

²⁵ Leslie J. Francis - Peter Kaldor, "The Relationship Between Psychological Well-Being and Christian Faith and Practice in an Australian Population Sample", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2002, 41/1, p. 179.

²⁶ J. Mitchell- D.Weatherly, "Beyond Church Attendance: Religiosity and Mental Health Among Rural Older Adults", *Journal of Cross- Cultural Gerontology*, 2000, C.15, pp. 37-54.

²⁷ Z.H. Khan, P.J. Watson, F. Habib, "Muslim Attitudes Toward Religion, Religious Orientation and Empathy among Pakistanis", *Mental Health, Religion & Culture*, 2005, v.8. n.1. pp. 49-61.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İBADET

1.1. İbadetin Tanımı

İbadet sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelirken dini bir kavram olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini gösterme, O’nun rızasını kazanma amacıyla ortaya koyduğu tutum ve yerine getirdiği davranışlardır. Ancak ibadetin dini içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslam literatüründe bu tür davranış biçimleri ibadet, insanın hayatını daima Allah’a karşı saygı ve itaat bilinciyle sürdürmesi ise “ubûdiyyet ve ubûdet” kavramları ile açıklanmıştır. Bir tarife göre ubûdiyyet “kulun Allah’ın yaptıklarından memnun olması”, ibadet ise “O’nun razı olacağı işleri yapması”dır.²⁸

İslam literatüründe ibadetin biri genel diğeri özel olmak üzere iki farklı anlamı bulunmaktadır. Genel anlamı mükellefin Yaratan’ına karşı beslediği saygı ve sevginin bir sonucu olarak O’nun rızasını kazanmaya yönelik yapılan şuurlu davranışlardır. Bu durumda kişilerin Allah’ın rızasını kazanma isteği doğrultusunda yaptıkları tüm davranışlar da ibadet olarak kabul edilir ve mükafatlandırılır. Özel anlamı ise mükellefin Yaratan’ına karşı hürmetini temsil eden, Allah ve Resülü tarafından yerine getirilmesi beklenen belli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadet bu özel anlamıyla yaygın şekilde kullanılmıştır. İslam’ın temel koşullarını meydana getiren namaz, oruç, zekât ve haccın yanı sıra kurban kesme, itikâf, dua, Kur’an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi fiiller terim anlamıyla ibadetin en bilinen örneklerini meydana getirir. Böylece ibadetin “Allah’a yakın olma”

²⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet-Etimoloji ve Tanım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 233. Ayrıca Bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, “İbadet” *Lisân'u'l-Arab*, 2. Baskı, (Beyrut, Daru'l-kitâbi'l- ilmiyye, 2009), 3: 336

anlamındaki “kurbet” ve “O’na boyun eğiş” anlamındaki “taat” kelimeleriyle benzer manalara sahip olduğu görülmektedir.²⁹

İbadet, bireyin dini duygu, düşünce ve inanının davranışa dönüştürülmüş halidir.³⁰ Temelinde Allah sevgisi ve Allah korkusu bulunmaktadır.³¹ Bu duygular diğer sevgi ve korkulardan farklı bir anlam taşımaktadırlar. Çünkü Allah sevgisi ve korkusu birbirinden ayrılmaz, beraber bulunurlar. Bu sebepten Müslüman birey ümit ile korku arasında bir denge kurup, yaşamını da bu denge doğrultusunda düzenlemelidir. Bir taraftan Allah’ı sevip, nimetlerine karşı şükretmek için ibadet ederken diğer taraftan Allah’tan korktuğu için azabından O’na sığınp, isyanda bulunmanın korkusunu taşır.³²

1.2. İbadetin Mahiyeti ve Önemi

Dua ve ibadetler inanan bireyin Allah’a güven ve bağlılık temelinde derin bir minnettarlık duygusunun göstergesi olan ve iman bağı ile derinden kurulan ilişkiyi dışa yansıtan uygulamalar bütünüdür.³³ İnsanoğlu var olduğu günden beri fitratının gereği olarak bazı inançlara sahip olmuş ve bunu da bazı eylemlerle gerçekleştirmiştir, insan var oldukça inançlar ve ibadetler de var olmaya devam etmektedir.³⁴

İman sahibi bir bireyin imanını dua ve ibadet olarak dışa yansıtmaması ya da davranışlarında kendini gizlemesi mümkün değildir az da olsa imanını dışarıya belli edecek fiiller sergileyecektir. Bireyin davranışlarının ibadet yerine geçebilmesi için bu davranışların başlangıçta imanın varlığından hayat bularak, iman ve irade ile harekete geçirilmesi gerekmektedir. İşte bu iman ve irade ise ibadetlerdeki devamlılıkla beslenip gelişir. Dolayısıyla bir taraftan ibadetler imandan beslenirken, diğer taraftan imanı besleyip geliştirmektedir.³⁵

²⁹ Ferhat Koca, “İbadet-İslâm’da İbadet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 19: 240-241.

³⁰ Hâbil Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 30.

³¹ Neda Armaner, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, MEB, İstanbul, 1967, s. 23.

³² Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 32-33.

³³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2013, s. 211.

³⁴ Hüseyin Certel, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1999, C.2, S.4, s. 209.

³⁵ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 140.

Duygu, inanış ve fiillerin birbirlerine olan karşılıklı etkileri, birey üzerinde kendisini gösterir. Bu doğrultuda dini inanışa bağlı olarak yerine getirilen bir ibadetin de etkisini gösterebilmesi için o ibadetin bir alışkanlıktan dolayı değil; bilinçli olarak yerine getirilmesi gerekmektedir.³⁶ İbadetler de dini emirlerden bir kısmı olduğu ve yerine getirilmesi konusunda bünyesinde bir takım zorluklar taşıdığı için bireyin iradesine ihtiyaç duymaktadır.³⁷

Bu konuda yapılan birçok araştırmaya göre dua ve ibadetlerin birey ve ruh sağlığına, kişinin alçakgönüllü ve kendi bireysel sınırlarının farkında olmasına, kendindeki en derin yönlerini keşfetmesine ve benlik bilincini güçlendirebilmesine önemli katkıları bulunmaktadır. Ayrıca dua ve ibadetler kişinin bunalım esnasında içinde sığınabileceği güvenli bir bölge oluşturur.³⁸ Kişi duaya ellerini kaldırdığında güvendiği bir limana demir atıyor demektir.³⁹

Genel olarak İslami ibadetlerin her biri, kişiliğin bazı taraflarının gelişip olgunlaşmasını amaçlayan ve birbirlerini farklı açılardan tamamlayan bir eğitim programı gibidir.⁴⁰ İnsanın şuurunu güzele ve doğruya yönlendirerek ve gelişmesini sağlayarak kişinin güzel eylemlerde bulunmasını sağlar. Allah'a tam şuurla bağlanıp ibadetlerini yerine getiren bireyin özgüvenini artırarak kişiliğini güçlendirir, sabrını ve yaşam sevincini artırır.⁴¹

Her şeyden önce Allah'la ilgi kurma⁴² ve irtibatta kalma vesilesi olan ibadetler devamlılık içerisinde yerinde getirildiğinde mü'minin şuurunda Allah düşüncesinin yerleşmesine ve onda her an Allah'ın gözetim ve denetimi altında bulunduğu hissini oluşmasına neden olur. Kişide bu hissini güçlü bir şekilde oluşması demek, kişinin kendi kendisini denetleme fırsatı sunan bir iç denetim mekanizması olan vicdanın da güçlü bir şekilde kişide var olduğuna işaret eder. Bu iç

³⁶ Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 33.

³⁷ Certel, "Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", s. 213.

³⁸ Akif Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000, C.9, S.9, s. 487-488.

³⁹ Ahmet Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2013, s. 49.

⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 249.

⁴¹ Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", s. 491.

⁴² Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", s. 492.

denetim mekanizması ise bireyin dengeli bir kişilik gelişimi açısından oldukça önemli bir unsurdur.⁴³

Aynı zamanda ibadetlerde devamlılık sağlandığında bu durum kişinin benliğinin Allah'a yabancılaşmasının ve O'nu unutmasının önüne geçer. Böylece kişi hayatının her anında Allah'ı hatırlayarak davranışlarına yön vermiş olur. Bu yönüyle ibadetler Allah'a karşı bir vazife olarak görüldüğünde bireyde sorumluluk duygusunu artırır ve benliğini aşmasına yardımcı olur.⁴⁴

Dua ve ibadetin ortak amacı kişiyi Allah'a yakınlaştırmak olduğu için dua eden kişi, sağlam bir inanç sistemine bağlıysa ve bu bağlılığı da ibadetleriyle sağlamlaştırmışsa dualarında hakikatin parçacıklarını hissedebilir ve Allah ile arasında yakın bir ilişki kurabilir.⁴⁵ Aynı zamanda ibadetler, kişinin büyük bir psikolojik çatışmayı kendi benliğinde çözüme kavuşturabilmesine ve kendisini ilahi amaçlara uyumlu hale getirebilmesine bağlı olarak ancak kişide ahlakî bir dönüşüme neden olabilir.⁴⁶

Kişinin sahip olduğu inancı gereği yaptığı ibadetler kişideki umut, baş edebilme ve direnme potansiyelini kuvvetli bir biçimde etkileyebilmektedir. Bir takım zorluklara ve güçlüklerle rağmen yerine getirilmeye çalışılan ibadetler sayesinde mü'min kişi, benliğindeki iç çatışmayı çözümlenip içi ile dışını birbirine uyumlu hale getirerek kendisini umutsuzluğa düşmekten kurtarabilmektedir.⁴⁷

Bireyin sıkıntılı ve bunalımlı durumlarında dua etmesi, kişinin teselli bulmasını ve rahatlamasını sağlar çünkü dua ederken insan Allah'ın iradesine sığınır, derdini Onunla paylaşır, O'nun kendisini sıkıntılarından kurtaracağını ümit eder. Böylece dua kişiyi rahatlatmış olur.⁴⁸

Sonuç itibariyle, duanın bireye kendisini ifade etme, yardım görme; namazın bağlanma; orucun yeme içme ve cinsel ilişkide bulunma; zekât ve sadakanın mülk

⁴³ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 148.

⁴⁴ Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", s. 492.

⁴⁵ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, s. 92-93.

⁴⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 243.

⁴⁷ Kimter, "Dini İnanç, İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, s. 226.

⁴⁸ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 161-162.

sahibi olma gibi istek ve ihtiyaçları düzenlemede etkili olduğu gör÷lmektedir. Dua ve ibadetlerin tamamı kişinin güçl÷klere katlanmasını, benliğini geliştirmesini, zorluklar karşısında mücadele etmesini ve kendini aşmasını sağladığı için psikolojik bir olgunlaşmanın itici birer gücü olarak önem kazanırlar.⁴⁹ Bu özelliklere ilave olarak zekât, sadaka, oruç ve kurban ibadetleri kişideki sahip olma güdüsünün aşırılığından doğan cimrilik ve bencillik duygularının geride bırakılıp, bunların yerine diğerkamlık ve cömertlik gibi olumlu kişilik özelliklerinin konulmasına yardımcı olur. İbadetleri yerine getirmenin kişiye yönelik kazanımlarından bir diğeri de gün, hafta ve yıl bazında düzenlenmiş bir programla mükellef olma çağından itibaren yerine getirilen ibadetlerin dindarlarda bir zaman bilinci ve iç disiplini oluşturmastır.⁵⁰

Aynı zamanda dua ve ibadetleri sayesinde bireyler umut tazeleyerek yaşamın anlamını yakalayabilir, şiddetli sıkıntı, stres, öfke ve kaygı gibi olumsuz düşünceleri daha az yaşayıp, daha kaliteli bir ruh sağlığına sahip olabilirler.⁵¹

1.3. İslam'da İbadet Anlayışı

İslami literatürde ibadetin, genel ve özel olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun şekilde davranma çabası ve bu doğrultuda yapılan iradi davranışlar demektir. Böylece tamamen dini olan görevlerden ayrı, kişilerin Allah'ın rızasını elde etmek için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Özel anlamda ibadet ise, mükellefin Allah'a karşı saygı ve boyun eğmesini temsil eden, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Namaz, oruç, zekât, hac, kurban kesme, itikâf, dua etme, Kur'an okuma ve hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar İslam'da ibadetin en bilindik örnekleridir.⁵²

Dini yaşamın vazgeçilmez bir ögesi olan dua ve ibadetler, inanan kişi ve Allah arasında iman bağı ile kurulan ilişkiyi açıklayan ve dış dünyaya yansıtan

⁴⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244.

⁵⁰ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 148-149.

⁵¹ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C.7, S.1, s. 395-396.

⁵² Koca, "İbadet-İslâm'da İbadet", s. 240-241.

uygulamalar bütünüdür.⁵³ Aynı zamanda ibadetler; kulun, Rabb'inin huzuruna çıkma, O'na yakın olma ve O'nunla iletişim kurma vasıtalarıdır.⁵⁴ Bu sebeple ibadetler için, insanın Rabbine bağlılığını gösterebilmesi amacıyla gerek duyduğu kalıplaşmış hareket ve davranış sistemlerinin yaratıcısı tarafından bizzat düzenlendiği bilinen şekil ve uygulamalardır denilebilir.⁵⁵

İslam dinindeki namaz, oruç, hac ve zekat ibadetleri belirli bir şekle ve zamana bağlı olarak yapılan ibadetlerdir. Her birinin kendine has bir zamanı, şekli ve yapılma yeri bulunur. Ayrıca insanın belli bir yaşa geldikten sonra çalışması, okuması, ilim yapması, ülkesinin ve milletinin savunmasında görev alması, kendisine, ailesine, ülkesine ve milletine faydalı faaliyetlerde bulunması da şekle ve zamana bağlı olmayan ibadetlerdir.⁵⁶

İslam'da ibadet denilince akla ilk olarak kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât ve hac gelse de ibadet aslında bu beş esası da dâhil eden ve insanın tüm yaşamını kapsayan bir kulluk görevidir. Bu kulluk görevi Allah'a yapılmaktadır. Öyle ki Allah, Kur'an'da "*Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"⁵⁷ diye belirtmiştir.⁵⁸

İslam'ın en önem verdiği ibadet olan ve günde beş kere edâ edilen namazın Arapça karşılığı Kur'an'da sıkça zikredilen "salât" kelimesidir.⁵⁹ Bu kelime Kur'an'da, dua, niyaz, rahmet, mağfiret, istiğfar gibi anlamlara gelmektedir. İslami literatürde namaz ibadeti, Hz. Muhammed'in "Miraç Mucizesi" ile günde beş vakit Müslümanlara farz kılınmıştır. Bu namazın belirli bir düzeni, kıyımı, kıraati, rükûsu ve secdesi bulunur.⁶⁰

Namaz, müminin ibadet sırasında yaşadığı ya da yaşaması gereken duygu ve düşüncelere uygun olan sözlü unsurları, fiilî rükünleri ile Allah ile iletişim kurma ve

⁵³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 211.

⁵⁴ Hüseyin Certel, "İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 1998, C.1, S.3, s. 150.

⁵⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 234-235.

⁵⁶ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 424.

⁵⁷ Zâriyat, 51/56.

⁵⁸ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 425.

⁵⁹ Hüseyin Certel, "Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, C.0, S.13, s. 329.

⁶⁰ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 542.

O'na kulluğunu ifade edebilmesi açısından mükemmel bir ifade sistemidir. Namaz ayrıca, yalnız olarak yapıldığında da birer ibadet ve zikir olan dua, tekbir, tesbih, tahmîd, tehlil, kıraat gibi sözlü unsurları ve kıyam, rükû, secde gibi fiilî rükünleri de bünyesinde bulunduran kapsamlı bir ibadettir.⁶¹ Namaz, bu yapısıyla ibadetlerin adeta bir sentezi durumundadır.⁶²

İslam'da namaz ibadeti, vaktin girmesiyle farz olan, ön hazırlık yapıldıktan sonra niyet ile başlayan ve belli bir disiplin içerisinde şartlarının sağlanmasıyla yapılabilen bir ibadettir. Aklın ve kalbin dahil olduğu bir ameldir. Namaz, beden için kıyam, rükû, secde; dil için dua ve tesbih; akıl için düşünme ve anlama; kalp için huşu ve manevi bir lezzettir.⁶³

Günlük, haftalık ve yıllık namazların yanı sıra belli bir vakti olmayan namazlar da bulunur. Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere günde beş vakit olarak kılınan namaz, ergenlik çağına girmiş, akıllı her kadın ve erkek üzerine farz olan bedenî bir ibadettir. Tek başına da kılınabilir ancak cemaatle kılınması daha sevap olarak kabul edilmektedir. Günlük namazın dışında, haftalık farz olan Cuma namazı ve yıllık olarak vacip olan bayram namazları bulunmaktadır. Belirli bir vakti olmayan cenaze namazı ise farz-ı kifâye'dir.⁶⁴

Namaz esnasında kul, Rabbinin huzurunda olduğunun şuurundadır. Bu şuur kulun kalbini ve eylemlerini nurlandırır.⁶⁵ Namaz, kişinin sadece sorumluluk duygusu ve hesaba çekilme korkusuyla bir borcu edâ edercesine yerine getirdiği ruhsuz bir ibadet değildir.⁶⁶

Namaz yapılması mecburi olan bir ibadet iken dua da serbestlik vardır. Dua, belirli bir koşula bağlı değildir.⁶⁷ Dua, kişinin Allah ile doğrudan ve samimi bir şekilde kurduğu bir iletişim, bir diyalogdur.⁶⁸

⁶¹ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 143.

⁶² Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2013, s. 225.

⁶³ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 426.

⁶⁴ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 426.

⁶⁵ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 427.

⁶⁶ Certel, "Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz", s. 334.

⁶⁷ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 426.

⁶⁸ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 155.

İslam'da dua, Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını talep etmesi anlamına gelir. Dua, sınırlı, sonlu ve âciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Bu nedenle tarihin hiçbir döneminde insan duadan uzak kalmamıştır.⁶⁹

Kişi neye ihtiyaç duyduğunu bilmeseydi bile duayı canlandıran anlamlı niyet eksiklik şuurudur.⁷⁰ Kişi, kendisindeki eksikliği ve Allah'a muhtaç olduğunu kavrayıp bunu şuurunda koruduğu müddetçe, onun duaya olan ihtiyacı da devam eder. Öyle ki, dinen farz olan ibadetleri terk edenler bile, duaya olan ihtiyacı nedeniyle, zaman zaman dua etmekten kendilerini alamazlar.⁷¹

Kişinin duaya olan ihtiyacı, kendisindeki eksiklik şuurundan kaynaklandığı kadar, yaratılışının gereği olarak ruhunun derinliklerine din ve Allah duygusunun veya üstün bir yaratıcıya inanarak ona bağlanma ve sığınma ihtiyacının yerleştirilmiş olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan dua için, insanda yaratılıştan var olan tabii ve fitrî din duygusunun bir sonucudur denilebilir.⁷²

Dua evrensel bir olaydır, her dinde, toplumda, kültür ve medeniyette mevcuttur. Öyle ki, dine ilgi duymayan ya da inançsızlar bireyler de bile dua edenler bulunmaktadır. Bu da duanın insanın yaratılış özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir.⁷³ Dua, evrensel bir tutum ve davranış olması sebebiyle birçok yönden farklılık göstermektedir. Duada hem dini, coğrafi ve kültürel farklılıklardan hem de dua pratiğinin biçimi veya içeriği bakımından farklılıklardan söz edilebilir. Duaların bazıları şükranlarımızın ifadesi olarak doğumlarda ve düğünlerde kutlamalara sevinç katarken, bazıları ise kara günlerde kendimiz ve sevdiğimiz için sabır, güç ve huzur kaynağıdır. Ancak her birinin ortak paydası, ruha ses veren dua dilinin musikisidir.⁷⁴

Diğer bir ibadet olan oruç, şekle ve zamana bağlı asıl ibadetlerden biridir. Oruç Arapça "Savm"dır ve Kur'an'da da bu sözcük ile ifade edilir. Terim olarak,

⁶⁹ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 529.

⁷⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 213.

⁷¹ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 156.

⁷² Certel, *Din Psikolojisi*, s. 157.

⁷³ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 157.

⁷⁴ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, s. 56-57.

Allah rızası için tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar geçen sürede, nefsin en çok arzuladığı yeme, içme ve şehvî isteklerden niyet ederek vazgeçme anlamına gelmektedir.⁷⁵ Oruç aslında dinin belli kuralları içinde uygulanmakta olan dini bir yaşam biçimidir. İslami anlamda yılın bir ayı boyunca yoğun bir şekilde devam eden oruç, günlük ve haftalık ibadetlerin yanında kişiye belli ölçüde zahmet veren ve ciddi derecede fedakârlık isteyen bir ibadettir. Bu sebeple Müslümanların dini yaşantısında oldukça önemli bir konuma sahiptir.⁷⁶

Oruç, kişinin bedensel açlık ve susuzluğu deneyimlemesini sağlayarak, kişiye eşitsizliği veya adaletsizliği ya da başkalarının ihtiyaçlarını hatırlama imkanı sunar ve sosyal dengenin sağlanması gerektiği duygusunun uyanmasına aracı olur. Bu sayede hissettiği eksikliklerin kıymetini daha iyi anlayan kişi, ihtiyaç içindeki insanlara daha çok yardımda bulunmak istemektedir.⁷⁷

Bir başka ibadet olan zekât, Hicretin ikinci yılında farz kılınmış bir ibadettir. Zekât kelime olarak artma, çoğalma, temizleme anlamlarına gelirken terim olarak; İslam'da nisaba mâlik olan bir Müslümanın malının belirli bir kısmını fakirlere ya da ihtiyaç sahiplerine vermesi anlamına gelmektedir. Zekât malî bir ibadet olup varlıklı kimselerin yerine getirmesi gereken bir vazifedir.⁷⁸ Müslümanlara olduğu gibi Yahudilere ve Hristiyanlara da zekât ve sadaka emredilmiştir ancak onlar bu emirlere uymamışlardır. Günümüzde Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da farz olan bir zekâta açıkça rastlamak mümkün değildir. Hristiyan kilisesi oruç günlerinde yemediklerini diğerleri ile paylaşma konusunda mensuplarına tavsiyede bulunarak bunu da herkesin kendi vicdanına bırakmıştır.⁷⁹

İslam'daki bir diğer ibadet olan kurban, malî bir ibadettir.⁸⁰ Dinî termolojide kurban sözcüğü kendisiyle Allah'a yakınlaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak yani ibadet etmek amacıyla belli vakitte belirli türden hayvanları kesmeyi ve bu niyetle kesilen hayvanı açıklar. İslam'da ibadet niyetiyle kesilen hayvana

⁷⁵ Küçük-Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 427.

⁷⁶ Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, s. 230.

⁷⁷ Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, s. 231-232.

⁷⁸ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 429.

⁷⁹ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 430.

⁸⁰ Ali Bardakoğlu, "Kurban-İslâm'da Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 436.

udhiyye (dahiyye) eti için kesilen hayvana zebîha denilmektedir. Ayrıca Hac ve umrede kesilen kurbanlara “sevkedilip götürülen, sunulan şey” anlamındaki hedy, ya da kesilen hayvanın küçükbaş veya büyükbaş oluşuna göre bedene ve dem, yeni doğan çocuk için kesilen kurbana ise akîka denilmektedir.⁸¹

Kurban kesen kişi, Allah’ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Bunu yaparken de malını Allah için telef etmesi değil en yakınlarındaki insanlardan başlayarak insanlığa faydalı olacak şekilde gerçekleştirilmesi istenmiştir.⁸²

İslam dininde namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak gibi hac da son aşamasını İslâmiyet’in teşkil ettiği tevhid dininin bir farîzasıdır.⁸³ Hac sözcüğü Arapça’da “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek, fıkhîta imkanı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirme amacıyla yaptığı ibadet anlamlarına gelmektedir.⁸⁴ İslam’da Hac, Mekke’de yapılır. Haccedilmeye en layık yer Kabe’dir. Kabe, ilahi menşeli üç dinde de kabul edilen Hz. İbrahim’in hatırasını taşımaktadır. Bunun haricinde Müslümanlar tarafından kutsal kabul edildiği için ziyaret edilen Medine, Kudüs gibi yerler de vardır ancak bunlar Haccın rükünleri arasında değildir.⁸⁵

Hac, zengin ve sağlıklı bir Müslümanın hayatında bir kere yerine getireceği malî ve bedenî bir ibadettir. Bu ibadet esnasında İslam’ın çıktığı ve çeşitli gelişmeler geçirdiği mübarek yerlerdeki İslâmî hatıraların tamamı yaşanabilmektedir. İslam dininde Hac aynı zamanda dünyanın her yerinden gelen Müslümanlar için bir danışma toplantısı, bir kongre anlamı da taşımaktadır.⁸⁶

⁸¹ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 433.

⁸² Bardakoğlu, “Kurban-İslâm’da Kurban”, s. 436.

⁸³ Abdülkerim Özyayın, “Hac-İslâm’da Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 389.

⁸⁴ Ömer Faruk Harman, “Hac-İslâm’dan Önceki Dinlerde Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 382.

⁸⁵ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 430.

⁸⁶ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 430-431.

1.3.1. Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde İbadet

Dini hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilen, Allah inancı ve bağlılığını simgeleyen her türlü davranışı⁸⁷ kapsayan ibadetlerin yalnızca Allah için yapıldığı Kur'an-ı Kerim'de sıkça ele alınmıştır.⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de ibadetin bir kulluk ifadesi olarak kullanıldığı ayetlerden bir kısmı şunlardır: “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.”⁸⁹ “De ki: Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz.”⁹⁰ “Kuşkusuz ben, yalnız ben Allahım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl.”⁹¹ “Rabbinin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.”⁹² Görüldüğü üzere bu ayetlerin tamamında ibadet kavramı, mü'minlerin Allah'a karşı yapmakla yükümlü olduğu bir kulluk görevi anlamına gelir. İslam'da bu kulluk görevi, yalnızca kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleriyle sınırlı kalmayıp, kişinin tüm hayatını kapsamaktadır.⁹³

Aynı zamanda İslam'ın ibadete verdiği önem şu ayetlerden de anlaşılabilir: “O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir. Şu halde O'na sabır ve sebatla kulluk et. O'nun adını almaya lâyük başka birini biliyor musun?”⁹⁴, “ Ve ona iki yolu göstermedik mi?”⁹⁵, “Ey Âdemoğulları! Size “Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur” dememiş miydim?”⁹⁶, “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁹⁷ Bu ayetlerde tüm yaratılmışların sahibi, mâliki ve yaratıcısının

⁸⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 233.

⁸⁸ En'âm, 6/102.

⁸⁹ Fatiha, 1/5.

⁹⁰ Kafirûn, 109/1-5.

⁹¹ Tâ-hâ, 20/14.

⁹² A'raf, 7/206.

⁹³ Küçük- Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 425.

⁹⁴ Meryem, 19/65.

⁹⁵ Beled, 90/10.

⁹⁶ Yâsin, 36/60-61.

⁹⁷ Zâriyât, 51/56.

Allah olduđu⁹⁸, Allah'ın doğru ve eğri yolu tđm insanlara açıkça gösterdiği, şeytandan kaçınıp yalnızca Allah'a kulluk edilmesi gerektiği, Allah'ın eşi ve benzerinin bulunmadığı, dolayısıyla ondan başka hiçbir şeyin ibadet edilmeye lâıık olmadığı açıkça ortaya koyulmaktadır.

İslam'da ibadetler, mü'minlerin Allah'ın sonsuz nimetlerine karşı besledikleri minnettarlık ve şükran duygularını da ifade etmelerine yardımcı olmaktadır.⁹⁹ “ Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız.”¹⁰⁰ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere insanın bilinçli olarak yerine getirdiği ibadeti itaat anlamında kullanıldığı gibi aynı zamanda Allah'ın sunduğu çok sayıda rızık için bir şükür anlamı da taşımaktadır.¹⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de açıkça emredilen ibadetlerin usul ve adabını Hz. Peygamber bizzat kendi yaşantısıyla öğretmiştir.¹⁰² “İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resulullah'ta güzel bir örneklik vardır.”¹⁰³ ayeti de Hz. Peygamberin Müslümanlar için önemli bir örnek teşkil ettiğini ve kendisine uymaları gerektiğini açıklayan ayetlerden birisidir.

Hız. Peygamberin yaşamına bakıldığında, “Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.”¹⁰⁴ ayetini söz ve fiillerine birebir tatbik ettiği görülür. Bu doğrultuda Müslümanlara ibadetlerine gerekli önemi göstermeleri konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

Kur'an-ı kerimde insanların kurtuluşa erebilmeleri için birer nimet olan ayetlerden yalnızca güzel işler peşinde olanların faydalanabileceği ve bu kişilerin özelliklerinin de özenli namaz kılmak, zekâtı vermek ve ahirete kesin olarak inanmak olduğu açıkça belirtilmiştir. Ancak bu kimselerin özellikleri arasında Allah'a iman şartının belirtilmesine gerek görülmemiştir.¹⁰⁵ Nitekim bir hadiste, Ebû Hüreyre'den

⁹⁸ Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 36.

⁹⁹ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 139.

¹⁰⁰ Bakara, 2/172.

¹⁰¹ Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 37.

¹⁰² Mustafa Çağrıçı, “İslâm- İbadet, Ahlâk ve Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 12.

¹⁰³ Ahzâb, 33/21.

¹⁰⁴ Hicr, 15/99.

¹⁰⁵ Lokmân, 31/2-5.

(r.a.) nakledildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir..." buyurulmuştur.¹⁰⁶ Burada görüldüğü üzere şuurlu bir şekilde yerine getirilen ibadetler, kişiliğin içe ve dışa dönük yönlerinin gelişmesini sağlamaktadır. Bu sayede dindar kişi, kendisinin her an Allah'ın karşısında ve kontrolü altında olduğunu kabul ederek yaşamını Allah'ın rızasına uygun olacak şekilde gözden geçirip düzenleme fırsatına sahip olmaktadır.¹⁰⁷

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber ibadetlerin Allah katındaki değerini şu sözleriyle açıklamıştır: "Yüce Allah şöyle buyurur: "Kim benim bir veli kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafîle ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığırsa muhakkak onu korur ve kollarım..."¹⁰⁸ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber nafîle ibadetlere de oldukça önem vermiştir. Allah'a yalnızca O'nun emirlerini sevip uygulayarak yaklaşılabileceğini vurgulamaktadır.

1.4. İbadetin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi

Kişiyi Yüce Varlık ile karşı karşıya getiren davranışlar olan ibadetler,¹⁰⁹ kişinin Rabbine kulluğunu gösterebilmesi, itaat, bağlılık, teslimiyet ve tazim duygularını ifade edebilmesi için önemli bir vasıtaadır.¹¹⁰ Kişinin dua etmesi ve ibadetlerini yerine getirmesi, aynı zamanda Allah'ın varlığı ve yüceliği hakkında bilgi ve şuur kazanmasını da sağlamaktadır.¹¹¹

İslami ibadetlerin her biri kişinin belli yaşayış ve davranışlarını hedef aldığı ve onları dini amaçlara göre şekillendirmeye yöneldiği için İslami açıdan bakıldığında bu ibadetlerin kişilik ve karakteri düzenleyici ve dengeleyici bir

¹⁰⁶ Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 5-7.

¹⁰⁷ Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 43.

¹⁰⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁰⁹ Şentürk, *İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği)*, s. 31.

¹¹⁰ Certel, "İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", s. 150.

¹¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 237.

fonksiyona sahip olduğu görülebilmektedir.¹¹² Ancak ibadetlerin kişilik dengeleyici ve düzenleyici fonksiyonunun gerçekleşebilmesi için kişinin ibadetlerini devamlılık içerisinde yerine getirmesi beklenir.¹¹³

İslami ibadetlerin tamamı, kişiliğin belli yönlerinin gelişmesini amaçlayan ve birbirini tamamlayan bir eğitim programı gibidir.¹¹⁴ Benliğin Allah'a yabancılaşmasını ve kişinin Allah'ı unutmasını önleyerek iradeyi güçlendirir ve hayatın her anında Allah'ı hatırlatarak kişinin davranışlarına şekil verir. Bu açıdan bir borç ve vazife olarak görüldüğü sürece ibadetler, kişinin sorumluluk duygusunun gelişmesini ve benliğini aşmasını sağlamaktadır.¹¹⁵ Diğer taraftan farklı zaman dilimlerinde bulunan ibadetleri mükellef olma yaşından itibaren düzenli bir şekilde yerine getiren kişilerde bir zaman bilinci ve iç disiplinin oluştuğu da görülür.¹¹⁶

Kişinin Allah ile iletişim kurma vesilesi olan ibadetler bir devamlılık içerisinde yapıldığında, kişide her an Allah'ın gözetim ve denetimi altında bulunduğu yani ilahi murâkabe hissini oluşmasını sağlar. Bu hissin kuvvetli bir biçimde var olması, kişinin kendisini denetlemesine imkan veren bir iç denetim mekanizması olan vicdanın da kuvvetli olduğu anlamına gelmektedir. Bu mekanizma ise, dengeli bir kişilik gelişiminin önemli bir unsurudur.¹¹⁷ Kişideki bu murâkabe hissi kişinin kötü davranışlardan kaçınıp erdemli davranışlara yönelmesini sağlar. Günde beş defa kılınan namaz ve bir ay süresince tutulan oruç ibadetlerinin bu bakımdan önemi büyüktür.¹¹⁸ Namazın en önemli işlevlerinden biri de kişinin Kur'an'la irtibatını devamlı bir şekilde sağlamasıdır. Günde beş defa namaz kılan kişi en azından beş kere Kur'an'dan bazı ayetleri okuyacağı için Kur'an'la yakından ve sürekli bir iletişim sağlamış olacaktır.¹¹⁹

Öte yandan, kulluğu gereği ibadetlerini yerine getirip Allah'a sığınan kişi, kendisini güvende hisseder, ümitsizlikten kurtulup rahatlayarak iç huzura erer.

¹¹² Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, s. 241.

¹¹³ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 147.

¹¹⁴ Hökeleklî, *Din Psikolojisi*, s. 249.

¹¹⁵ Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", s. 492.

¹¹⁶ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 148-149.

¹¹⁷ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 148.

¹¹⁸ Certel, "İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", s. 154.

¹¹⁹ Certel, "Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz", s. 341.

Böylece Allah'a olan kulluk vazifesini yerine getirmiş olmanın mutluluğunu yaşar. İbadetlerini ihmal eden dindar ise tesiri altında kaldığı dini suçluluk ve günahkârlık duygusuyla mutsuz olur.¹²⁰

İbadetler tümüyle insan şuurunu iyiye ve doğruya yönlendirerek ve olgunlaştırarak güzel davranışlarda bulunmasını sağlar. Yaratıcısına tam şuurla bağlanan ve ibadet eden kişinin özgüveni artar, önemli ölçüde ruhsal destek kazanır, kişiliğini güçlendirir, sabrını artırır ve olumlu yaşam felsefesini, sevincini geliştirir.¹²¹ “ Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır.”, “ Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur.”¹²² Bu ayetlerde belirtildiği gibi insan sabırsız, tatminsiz, aceleci, tahammülsüz ve ahlakî açıdan yetersiz yaratılmıştır. Ancak “ Ancak namaz kılanlar başka”, “Namazlarını devamlı kılanlar”¹²³ ayetlerinde de belirtildiği gibi Allah'a itaat edildiğinde ve ibadetler yerine getirildiğinde bu durum düzeltilebilmektedir.

İbadetlerin bir kısmı, kişiyi başka insanların sorunlarının farkında olmaya ve onlarla ilgilenmeye yönlendirir. Bu durum kişinin benliğinin dar sınırlarını aşarak, bencilliğini yenmesine yardımcı olur.¹²⁴ Zekât, sadaka, oruç ve kurban ibadetleri, dindar kişinin cimrilik eğilimi ve bencillik duygusunu aşmasına, bunun yerine cömertlik ve diğerkâmlığı kazanmasına aracı olmaktadır.¹²⁵ Öte yandan ibadetler, bireyde alçakgönüllü tutumların oluşmasına ve kişinin Allah karşısında kendi aczini deneyimleyerek ölçsüz, hoyrat, kırıncı ve sorumsuz eylemlerden çoğunlukla uzak bir kişilik oluşturmasına yardımcı olmaktadır.¹²⁶

Aynı zamanda ibadetleri yerine getirmek isteyen kişi bazı zorluklara katlanması gerekeceği için sabrı ve sebatkâr olmayı öğrenir. Sıkıntılara katlanmaya alışan bu kişilerin yaşamın farklı koşullarına uyum sağlaması kolay olacaktır.¹²⁷ İbadetlerin tamamı inanan kişinin ruh sağlığıyla doğrudan ilişkilidir. Namaz kılan

¹²⁰ Certel, “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, s. 151.

¹²¹ Hayta, “U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, s. 491.

¹²² Meâric, 70/19-20.

¹²³ Meâric, 70/22-23.

¹²⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244.

¹²⁵ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 148.

¹²⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 245.

¹²⁷ Hâbil Şentürk, “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, S.1, s. 152.

kişi günde beş kere Allah'a yöneldiği için kişinin Allah için beslediği sevgi, saygı ve güven duyguları gelişir, Allah'ı manevi bir dayanak olarak kabul ettiği için de Allah'a güvenen kişiler hayatın zorlayışlarına karşı pes etmezler. Oruç tutan kişinin ise iradesi ve terbiyesi sağlamlaşır ve bu ibadet kişinin Allah'a yakın olduğunu hissettirerek kişiye manevi bir güç verir.¹²⁸

İbadetlerin olduğu kadar duanın da kişi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Dua kişinin kendisiyle ilgili hakikati tamamıyla keşfetmesini sağlayan bir şuur genişlemesidir.¹²⁹ Dua, kişinin sıkıntılı, bunalımlı ve gergin dönemlerinde teselli bularak yatışmasını ve rahatlamasını sağlar. Dua ederken kişi, Allah'a teslim olur, derdini O'nunla paylaşır, Allah'ın yardımıyla sıkıntılarının üstesinden geleceğini ümit eder. Bu sayede dua onu rahatlatır ve sakinleştirir.¹³⁰

İbadetler bireyi ilgilendirdiği kadar toplumu da yakından ilgilendirmektedir. Bireyi hem Allah'a hem diğer insanlara yakınlaştırarak, Allah'a ve topluma yabancılaşmasını önler ve sosyalleşmesini sağlar. Aynı zamanda ibadetlerin tamamının sosyal bir yönü bulunmaktadır. Zekât, sadaka ve hac ibadetleri sosyal açıdan oldukça önemli ibadetlerdir.¹³¹

Toplu ibadetler, ibadet eden kişiler arasındaki makam, mertebe ve ırk üstünlüğü hissini ortadan kaldırarak sosyal eşitliği sağlar. Zekât, sadaka, oruç ve kurban gibi ibadetler, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı, kalıcı olarak toplumda yaygınlaştırma konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir.¹³² İslami ibadetlerin sosyal fonksiyonlarından biri, insanları cemaatleşmeye götürerek onlarda birlik şuru oluşturmaktır. İbadetlerin tamamı kişiye birlik olma zorunluluğunu hatırlatıcı bir mahiyettedir. Vakit namazlarının toplu kılınmaya teşviki, Cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınma zorunluluğu, Hac ibadetinde dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanların bir araya getirilip kaynaştırılması, oruç ve zekatın sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmesi, bu birlik şuurunu oluşturmaya yöneliktir. Bunun sonucunda ibadetler birlik şuurunu oluştururken, kişilerin dışa

¹²⁸ Şentürk, "İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi", s. 153-154.

¹²⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 230-231.

¹³⁰ Certel, *Din Psikolojisi*, s. 161-162.

¹³¹ Certel, "İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", s. 155.

¹³² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 246.

dönük, aktif ve toplama bağlı olmasını da sağlamaktadır.¹³³ Bilhassa zekat, sadaka ve kurban gibi malî tarafı ağır basan ibadetler, toplumda sürekli olarak sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın sağlanabilmesinde önemli rol oynamaktadırlar.¹³⁴

2. AHLAKİ OLGUNLUK

2.1. Ahlak Kavramı ve Mahiyeti

Ahlak, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen veya belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünüdür.¹³⁵ TDK ahlakı, “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları”¹³⁶ biçiminde tanımlamaktadır.

Arapça yaratılış, huy, seciye, tabiat gibi anlamlara gelen¹³⁷ ahlak sözcüğü terim olarak, felsefi, dini, kültürel ve sosyal bağlamda insanların davranışlarında yanlış veya doğrunun belirlenmesinde kabul edilen yargı, ilkeler sistemi veya inancı anlamına gelmektedir.¹³⁸

Birbirlerinin yerine sıkça kullanılmalarına rağmen ahlak ve etik farklı sözcüklerdir. Felsefenin ana disiplinlerinden biri olan etik, ahlak ve ahlaklılık üzerine felsefi bir düşünüm anlamına gelmektedir.¹³⁹ Etik, ahlak felsefesi olarak da tanımlanmakla birlikte, neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğunu, insan yaşamının esas amacını, ahlaklı ve erdemli bir hayat sürmenin hangi öğeleri kapsadığını inceleyen bir felsefe dalıdır.¹⁴⁰

Cevizci’ye göre ahlak, bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönem süresince, belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlere göre düzenlenmiş ve buna bağlı olarak bir töre ve gelenek haline gelmiş olan yaşama biçimidir.¹⁴¹

¹³³ Certel, “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, s. 155.

¹³⁴ Certel, “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, s. 156.

¹³⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 28.

¹³⁶ Türk Dil Kurumu (TDK), “Ahlak. Güncel Türkçe Sözlük” <https://sozluk.gov.tr/>. (23.01.2022).

¹³⁷ Habil Şentürk, *Eğitim Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 89.

¹³⁸ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Bilimkent Yayınları, İstanbul, 2016, s. 10.

¹³⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 646.

¹⁴⁰ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5.

¹⁴¹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s. 3.

Güngör'e göre ahlak, bilgi, hareket ve duygu olarak üç boyutlu bir yapıdan oluşan ve bazı davranışlara iyi veya kötü gibi vasıfları yükleyen bir kaideler sistemidir. Ahlakın bilgi boyutuyla kişi, yalan söylemenin kötü olduğunu, diğer insanların haklarına saygı duymasını ve çocuklara şefkatli davranması gerektiğini bilirken, kişinin bu bilgiler doğrultusunda davranması ya da bunları göz ardı etmesi de ahlakın ikinci boyutu olan hareket veya davranış boyutuyla ilgilidir. Üçüncü boyut olan duygu boyutu ise kişinin kötü bir davranışta bulunduğu anda suçluluk ya da vicdan azabı, iyi ve doğru bir davranış yaptığı anda ise vicdan huzuru hissetmesi ile ilgilidir.¹⁴²

Şentürk'e göre ahlak, önce bireyin iç dünyasında bir ahlak anlayışı olarak oluşarak daha sonra dış dünyasına davranışlar şeklinde yansımaktadır. Ahlakın olmaması durumunda bireyin yaşamında birtakım düzensizlik ve disiplinsizlikler olabileceği gibi sosyal ilişkilerinde de bazı sıkıntılar yaşayacak ve toplum dışına itilecektir. Bu nedenle bireyin yalnızlık duyguları içerisinde huzursuz ve güvensiz bir hayat yaşaması kaçınılmazdır. Bundan dolayı birey ve toplum için ahlak oldukça gerekli bir müessesedir ve ahlak, insanın doğuştan getirdiği insanî özellikler ile bunların aile, okul ve toplumsal ilişkiler gibi sosyal çevre etkenlerinin etkileşimi ile inşa edilmektedir.¹⁴³

İslam dininde ise ahlak kurallarını uygulamadaki amaçlardan biri toplumdaki düzenin sağlıklı bir şekilde işletilmesi olduğu gibi esas gayenin kişinin doğru inanç ve temiz yaşayışıyla Allah'ın rızasını kazanmak olduğu Kur'an ve Sünnet'te vurgulanmıştır. Tüm insanların yapacağı iyilikler (farzlar) yanında, yapılması kişinin fazilet derecesine bağlı olan hayırlarda bulunur. Bu açıdan dinamik bir yapıya sahip olan İslam ahlâkı; belli bir kitle ya da seçkinler ahlâkı değil, bilakis maddi, zihni ve psikolojik yönden her insanın kaygı ve özlemlerini dikkate alarak, insana mevcut durumdan daha ideal olana yükselme imkanı tanıyan kapsamlı ve uyumlu bir ahlaktır.¹⁴⁴ İslam ahlâkı, ibadetlerin kişideki aşırılıkları önlemeye yardımcı olması ile

¹⁴² Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41.

¹⁴³ Şentürk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 89-91.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 2.

ahlak dışı davranışlarda bulunarak suç ve günah işleyen kişileri bir nevi manevi bir rehabilitasyondan geçirerek topluma yeniden kazandırmayı hedeflemektedir.¹⁴⁵

Ahlakî nitelikler, doğumla başlayan ve hayat boyu süren sosyalleşme sürecinde, toplumun değer yargılarının öğrenilme, kabullenilme ve içselleştirilme çabaları ile elde edilmektedir. Toplumların tamamında iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerlerin belirlenmesi ve bunlara bağlı olarak bireylerdeki duygu, düşünce, davranış, tutum ve yargı şekillerinin geliştirilmesi ahlak aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.¹⁴⁶

Ahlak tanımlarında, toplumdaki “değer” kavramlarının ve “kurallara uyma”nın vurgulandığı bu değer ve kuralların da toplumu düzenleyerek var olmasını sağlayan önemli bir unsur olduğu açıkça görülmektedir. Bu tanımlarda bireylerin toplumun kurallarına uymasında özgür irade ve bilincin önemi de belirtilmektedir.¹⁴⁷

Ahlak bireysel, sosyal ve kültürel yönleriyle pek çok disiplini yakından ilgilendirmiş ve birçok disiplin tarafından araştırılmıştır. Sadece dinî ilimler değil, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve tarih gibi bilim dalları da ahlak kavramını incelemiş ve farklı ahlak teorileri geliştirmişlerdir.¹⁴⁸ Psikoloji biliminde ahlak ile ilgili ilk bilimsel yaklaşımlar 20.yüzyıl başlarında geliştirilmeye başlanmıştır. Sigmund Freud ve Jean Piaget bu yaklaşımların öncüleri kabul edilmektedir.¹⁴⁹

2.2. Ahlakî Gelişim Kuramları

2.2.1. Psikanalitik Kuram Açısından Ahlakî Gelişim

İlk psikolojik ahlakî gelişim kuramı olduğu kabul edilen psikanalitik kuramın kurucusu olan Sigmund Freud, bu kuramı nevrotik hastalarının tedavi sürecinde

¹⁴⁵ Mustafa Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 64.

¹⁴⁶ Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 27.

¹⁴⁷ Gizem Güler Başar, “Ergenlerin Aile Aidiyeti ve Ebeveyn İlişkileri ile Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Karabük, 2019, s. 22.

¹⁴⁸ Eyyüp Kayacı, “Sufilerde Huzurlu Yaşam ve Ahlakî Olgunluk”, *Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Çorum, 2020, s. 26.

¹⁴⁹ İbrahim Gürses - M. Akif Kılavuz, “Kuşakların Ahlakî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlakî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, C.25 S.1 s. 99.

geliştirdiği yöntem ve elde ettiği deneyimleri sonucunda ortaya koymuştur.¹⁵⁰ Freud'un bu konudaki çalışmalarının esas noktasını, akılcı davranıştan uzaklaşarak katı ahlak kuralcılığı doğrultusunda davranışlar sergileyen hastalarının bu tarz davranışlar sergilemelerinin altında yatan nedeni araştırması oluşturur.¹⁵¹

Freud, bu kuramı doğrultusunda kişilik ve ahlak gelişiminin ilk beş yıl içerisinde gerçekleştiğini ve altı yaşından sonraki dönemde kuramsal olarak başka önemli bir gelişmenin gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüştür. Ahlak ve kişilik gelişimini duygusal-güdüsel bir süreç olarak ele alan Freud, kişilik gelişimini id, ego ve süpereo olarak üç alt sisteme ayırmış, ahlak gelişimini de bu üç sistem arasındaki denge ile açıklamıştır.¹⁵²

Kişiliği meydana getiren temel yapı olan id, kalıtsal olarak gelen içgüdüleri de içeren psikolojik gizil güçlerin tamamıdır. Ego ve süpereo ondan ayrılarak gelişirler. İd, devamlı olarak insanın isteklerine doyum arayışındadır, haz ilkesiyle çalışır, saldırganlık ve cinsellik dürtülerinin de enerji kaynağıdır.¹⁵³

Ego, kişinin çevresiyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan, kişiliğin akılcı ve gerçekçi ögesidir. Gerçeklik ilkesi doğrultusunda çalışan ego, dış dünyanın gerçeğini id'e iletir. Benliğin düzenleyicisi olan ego, id ve süperegonun gerçek dışı istekleriyle gerçek dünya arasında bir tür denge ve uyum sağlamaya çalışır. Bireyin çevresiyle olan ilişkilerini yürütmekle birlikte aynı zamanda doyum-engelleme dengesi ile gelişmektedir.¹⁵⁴

Süpereo ise doğuştan var olmayıp çocuğun sosyal çevre ile etkileşimi neticesinde gelişen kişilik sistemidir. Çocuğa anne-baba ve toplum tarafından aktarılan, ödül ve ceza uygulamaları ile pekiştirilen ahlakî değerler, süpereo ile

¹⁵⁰ Sigmund Freud, "The Origin and Development of Psycho-Analysis: First and Second Lectures". The American Journal of Psychology, 1987, Vol.100, S. 3-4, Special Centennial Issue. p. 473-476.

¹⁵¹ Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, Verso Yayınları, Ankara, 1986, s. 15.

¹⁵² Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 221.

¹⁵³ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 44.

¹⁵⁴ Freud, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, çev. Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul, 1975, s. 236; Freud, *Psikanaliz Üzerine*, çev. A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 1997a, s. 84-89; Freud, *Psikanalitik Kurama Giriş*, Haz.: Yıldız Akvardar vd., Mepev Yayınları, İstanbul, 1997b, s. 59-65; Freud, *Ruh Çözümlemesine Giriş Konferansları*, çev. Emre Kapkın ve Ayşen Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 351-355;

içselleştirilerek kişiliğin bir parçası haline getirilir. Süperego kişiliğin vicdani ve ahlakî yönüdür. Kişilikte ideal olana ve sosyal standartlara önem veren süperego, hazdan çok, ideal olanı arar, ahlakın gözcüsü gibi davranır. Utanç, suçluluk ve aşağılık gibi duygular yoluyla saldırgan ve cinsel dürtüleri kontrol eder. İd ile karşıt görüşe sahip olan süperego'nun amacı, id'in ahlak dışı arzularını engellemek ve ego'yu ahlakî olana yönlendirmektir. Tüm ahlakî unsurları bünyesinde bulunduran süperego'nun gelişmişlik düzeyi aynı zamanda kişinin ahlakî olgunluğunun da bir ölçüsüdür.¹⁵⁵

Freud, kişiliğin ruh sağlığını, dengesini ve uyumunu, id, ego ve süperego'nun karşılıklı etkileşimlerinin dengeli ve sağlıklı olmasına bağlamıştır.¹⁵⁶ Günümüzde süperego'nun ahlakî kontrol ettiği görüşünü araştırmacılar fazla benimsememektedirler ve psikanalitik görüş, süperego'dan çok, ego'nun gücü üzerinde durmaktadır.¹⁵⁷

2.2.2. Davranışçı ve Sosyal Kuram Açısından Ahlakî Gelişim

Davranışçı ve sosyal öğrenme kuramcıları, ahlakî davranışı, öğrenilen davranışların kapsamı içerisinde ele alarak, ahlakî bir davranışın kazanılmasında ödül, ceza, model alma, şartlanma, pekiştirme ve taklitle öğrenme gibi süreçler üzerinde önemle durmaktadırlar.¹⁵⁸

John B. Watson tarafından kurulan davranışçı öğrenme kuramında, yalnızca gözlemlenebilen, somut ve bilimsel yöntemlerle ölçülerek objektif bir şekilde değerlendirilebilen davranışlar üzerinde önemle durulurken; duygu, düşünce, his, güdü gibi somut olarak ölçülebilmesi mümkün olmayan ve bilimsel yöntemler aracılığıyla objektif olarak değerlendirilemeyen bilişsel özellikler tümüyle reddedilmektedir.¹⁵⁹ Bu kurama göre, ahlakî eylemler, şartlanma sonucu ve çevrenin etkisiyle öğrenilmektedir. Dolayısıyla bireyin ahlak gelişiminde çevrenin etkisi ve

¹⁵⁵ Sigmund Freud, *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri*, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1994, s. 92-93; Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 86; Freud, *Psikanalitik Kurama Giriş*, s. 66-67.

¹⁵⁶ Şengün, *Ahlakî Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 75.

¹⁵⁷ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 221.

¹⁵⁸ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 19.

¹⁵⁹ Burrhus Frederic Skinner, "A Case History in Scientific Method", *Psychological Research: The Inside Story*, Ed. Michael H. Siegel, New Yorks, 1976, pp. 24-29.

rolü büyüktür. Davranışçı kuramın önemli temsilcilerinden olan Pavlov ve Skinner'e göre ahlak, çoğunlukla ödüllendirme ve cezalandırmanın etkili olduğu klasik ve operant şartlanmanın sonucunda öğrenilir.¹⁶⁰ Bu doğrultuda pekiştirilen ve onaylanan davranışlar iyi ve doğru olarak değerlendirilirken, cezalandırılan ve hoş görülme-yen davranışlar kötü ve yanlış olarak değerlendirilmektedir.¹⁶¹

Sosyal öğrenme kuramının kurucusu olan Albert Bandura'ya göre öğrenmenin gerçekleşebilmesi için gözlem yapılması gerekmektedir. Burada bahsi geçen gözlem, diğer insanların etkinliklerinin basitçe taklit edilmesi değil, çevresel olayların bilişsel olarak zihne işlenmesi ile meydana gelir.¹⁶² Bilişsel süreçlerin önemini vurgulaması sebebiyle sosyal öğrenme kuramı, davranışçı öğrenme kuramından ayrılmaktadır.¹⁶³ Aynı zamanda ahlakî gelişim, toplumsal kuralların doğru ya da yanlış değerler, pekiştirilen davranışlar olarak kişiliğe içselleştirilmesi ve kişinin kendini kontrol edebilmesi için temel bir prensip haline gelmesi durumunda gerçekleşmektedir.¹⁶⁴

2.2.3. Bilişsel Kuram Açısından Ahlakî Gelişim

Bilişsel kuram açısından ahlak gelişimi, bilişsel gelişim ile paralel seyretmektedir. Bu kuram, kişinin kendi başına ahlakî hükümler verebilecek olgunluğa erişebilmesi için geçirdiği gelişim sürecini inceler. Bu bölümde, ahlakî gelişimi zihinsel gelişim ile ilişkilendiren iki önemli kuramcı olan Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg'in görüşlerine yer verilmektedir. Başlı başına bir Ahlakî Gelişim Kuramı inşa eden Kohlberg, bu kuramın temellerini Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramına dayandırmış olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Burrhus Frederic Skinner, "The Design of Cultures", Behavior and Social Issues, 2001, Vol.11, S.1 p. 6-11.

¹⁶¹ Gürses - Kılavuz, "Kuşakların Ahlakî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", s. 99.

¹⁶² Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 222.

¹⁶³ Albert Bandura, "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", Annual Review of Psychology, 2001, Vol.52, p. 2.

¹⁶⁴ Albert Bandura, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, W. H. Freeman and Company, New York, 2000, p. 238-239.

¹⁶⁵ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 22.

2.2.3.1. Piaget'e Göre Ahlakî Gelişim

Piaget, çocukların ahlakî gelişimlerini anlayabilmek için onların kuralları nasıl yorumladıklarını bilmenin önemli olduğunu vurgulamış ve bu doğrultuda çocukların oyunlarını gözlemleyerek ahlakî gelişim özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Piaget, gözlemleri sonucunda çocukların bilişsel gelişimleri ile ahlakî yargıları arasında bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁶

Bu araştırmaları neticesinde Piaget, ahlakî gelişimin evreler şeklinde ve bilişsel gelişime paralel olarak geliştiğini¹⁶⁷ ortaya koyarak, dışa bağımlı ahlak dönemi ve özerk ahlak dönemi olmak üzere, ahlakî gelişim kuramını iki dönem halinde kavramlaştırmıştır. Aynı zamanda ahlakî yargının dışa bağımlı dönemden özerk döneme doğru, bilişsel gelişime paralel ve yaşa bağlı olarak geliştiğini belirtmektedir.¹⁶⁸

a. Dışa Bağımlı Ahlak Dönemi:

Yaklaşık olarak 6-12 yaşları arasını kapsayan bu evrede çocuk, kuralların değişmez olduğuna ve kurallara uymayanların otomatik olarak cezalandırılması gerektiğine inanır. Otoritenin koyduğu kurallara sorgulamadan uyma söz konusudur. Bu evrede, ahlakî gerçeklik bulunur ve çocuk, kuralların değişmez, mutlak ve evrensel olduğunu düşünür. Bu kurallar çocuk için yetki sahibi büyükleri tarafından zorla kabul ettirilmiştir. Kuralları ihlal etmek ise, cezayı gerektirir. Bu evrede çocuk, ahlak kurallarının anlamını bilmeden, onları vicdanında hissetmeden, bir görev bilinciyle yerine getirir. Çocuğun ahlakî yargıları, yalnızca sınırlı olarak gözlenen gerçeklere dayanmaktadır. Davranış ve olayların, niyeti değil, meydana getirdiği fiziksel sonuçları önemli kabul edilir. Bu evreninin sonuna yaklaştıkça çocuk, dış kurallara bağımlı ahlaktan, özerk ahlaka çekmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 66.

¹⁶⁷ Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 49.

¹⁶⁸ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 78-82; Jean Piaget, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 194-198.

¹⁶⁹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 67; Jean Piaget, *The Moral Judgment of the Child*, Translated by Marjorie Gabain, New York: The Free Press, 1965, p. 401-403.

b. Özerk Ahlak Dönemi:

Bu ahlakî gelişim dönemi, yaklaşık olarak 8-12 yaşlarını kapsamasına rağmen, çoğunlukla 11-12 yaşlarındaki zihinsel olarak soyut işlemler döneminde bulunan çocuklarda görülür.¹⁷⁰

Bu dönemde çocuk, akran grupları sayesinde giderek sosyalleşmektedir. Diğer çocuklarla etkileşimde bulunan ve işbirliği yapan çocuğun, kurallar konusundaki fikirleri ve ahlak ilkeleri değişim göstermeye başlar. Çocuk, artık kuralları oluşturanların insanlar olduğu, bu kuralların insanlar tarafından değiştirilebileceği, kurallara karşı gelindiğinde otomatik olarak ceza uygulanmadığı bilincine ulaşır.¹⁷¹ Bu dönemde çocuklarda vicdan, irade, adalet duygusu ve empati yeteneği gelişir. Artık kendi kurallarına göre hareket edilme gücü kazanan çocuk, kuralları kendi vicdanı doğrultusunda verdiği kararlar olarak benimser ve içselleştirir. Ahlak kuralları, artık değişmez ve mutlak değil, gerektiğinde değiştirilebilen, göreceli ve öznel kurallardır. Bu evrede, cezadan kaçınmak için değil, insanlarla karşılıklı anlaşabilmek ve güvene dayalı ilişkiler kurabilmek için ahlak kurallarına uyulduğu karşılıklılık ilkesi söz konusudur.¹⁷²

2.2.3.2. Kohlberg'e Göre Ahlakî Gelişim

Kohlberg'in ahlakî gelişim kuramı, Piaget'nin kuramının geliştirilmiş, yeniden düzenlenmiş ve isimlendirilmiş biçimidir. Kohlberg de Piaget'nin yaptığı gibi araştırmalarında hem çocukların hem de yetişkinlerin, belirli durumlarla karşılaşmaları durumunda davranışlarını belirleyen kurallar hakkındaki yorumlarını incelemiştir.¹⁷³ Kohlberg, insanın karşılaştığı bir durumla ilgili ahlakî bir yargıda bulunurken, bir ikilem içerisinde bulunduğunu ve bu ikilemler için vereceği ahlakî tepkilerle giderek kendine özgü bir ahlak anlayışı meydana getirdiğini düşünmektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Piaget, "The Moral Judgment of the Child", s. 404.

¹⁷¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 68.

¹⁷² Piaget, "The Moral Judgment of the Child", s. 404-406.

¹⁷³ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 68.

¹⁷⁴ Binnur Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 142.

Kohlberg, bireylerin içerisinde buldukları ahlakî düzeyi, “Niçin” sorusuna verdikleri mantıklı açıklamalardan yola çıkarak tespit etmeye çalışmıştır.¹⁷⁵ Piaget’in yaptığı gibi Kohlberg de, ahlakî gelişim evrelerini doğal olan, kültürel sınırlarını aşan ve zihinsel bir temele dayandırmıştır. Ancak Kohlberg, Piaget’in ikili evresini aşarak altı evreden oluşan, ergenlik ve yetişkinliğe uzanan ahlakî gelişim aşamalarını bulmuştur. Bu ahlakî gelişim evreleri, giderek artan bir ahlak anlayışını kapsayan üç düzey ve her bir düzeydeki iki evre ile belirlenmektedir.¹⁷⁶ Kohlberg’in ahlakî gelişim kuramına göre üç temel düzey ve evreleri aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

- **Gelenek Öncesi Düzey:** Bu düzey, Piaget’in “dışsal kurallara bağlılık” döneminin özelliklerini kapsamaktadır. 10 yaşlarına kadar devam eden bu dönemde, başkaları tarafından belirlenen kurallara uyulur. Çocuk, toplum içerisinde benimsenmiş olan iyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerlere göre davranır. Ahlakî davranışlarını ödül, ceza gibi fiziksel sonuçlarına göre değerlendirir. Bu düzey iki evreden oluşmaktadır.¹⁷⁷

1. Evre: İtaat ve Ceza Eğilimi: Bu evrede çocuklar, otoriteye ve kurallara körü körüne bağlanırlar. Davranışlarda niyetleri değil, fiziksel sonuçları önemser.¹⁷⁸ Bu evredeki çocuklar için bir davranışın iyi ya da kötü olduğu fiziksel sonuçlarına bakılarak anlaşılabilir. Çocuk için cezalandırılan davranış kötü, ödüllendirilen davranış iyidir.¹⁷⁹

2. Evre: Saf Çıkarıcı Eğilim: Bu evrede çocuklar, zaman zaman diğer insanların ihtiyaçlarını da karşılayabilir ama kendi istek ve ihtiyaçlarının karşılanması daha büyük önem taşır. Çocuk ödüllendirilen davranışları yapar, cezalandırılanlardan kaçınır. Bu evrede, “sen bana yardım et, ben de sana ederim” anlayışı hakimdir. Doğru olan, pragmatik alışveriştir.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 131.

¹⁷⁶ Kağıtçıbaşı – Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 222.

¹⁷⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 69; Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim*, s. 143.

¹⁷⁸ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, s. 132.

¹⁷⁹ Mustafa Doğan Karacoşkun, *Din Psikolojisi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2021, s. 107.

¹⁸⁰ Kağıtçıbaşı – Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 222.

- **Geleneksel Düzey:** Bu düzey, ahlak gelişimindeki üçüncü ve dördüncü evreyi kapsamaktadır. Aile, grup ve toplumun beklentileri, birey için her şeyden fazla önem taşır. Sosyal düzene yalnızca uyum sağlamak yeterli değildir, bu düzeni desteklemek, yaşatmak ve sadakat de önemlidir. Zaman zaman bireyin kendi ihtiyaçları grubun gerisinde kalır.¹⁸¹
- 3. **Evre: İyi Çocuk Eğilimi:** Bu evrede çocuk sosyalleşmeye başlar, bencil duyguları zayıflar ve artık empati yapabilir durumdadır. Olaylara artık başkaları açısından bakabilmektedir.¹⁸² İyi davranış, başkalarına yardımcı olunan ve onları memnun eden davranıştır.
- 4. **Evre: Yasa ve Düzen Eğilimi:** Bu evrede, bireylerin otoriteye saygı göstermesi, toplumsal kurallara ve yasalara uyması doğru davranış olarak kabul edilir. Var olan düzen ve yasalar toplumun istikrarını sağlamak için gereklidir.¹⁸³
- **Gelenek Ötesi Düzey:** Ahlak gelişimindeki beşinci ve altıncı evreyi kapsayan bu düzeyde birey, otoriteden bağımsız bir şekilde kendi değer sistemini belirlemeye başlar.¹⁸⁴ Çok az sayıda kişi bu düzeye ulaşabilir. Bu düzeyde, birey ahlakî yargıda bulunurken kendi ilkeleri, toplumun genel eğiliminden önce gelir.¹⁸⁵
- 5. **Evre: Kontrat ve Yasaya Uygunluk Eğilimi:** Bu evrede, bireysel haklar ve kanunların kullanımı eleştirel bir bakışla incelenir. Toplumun değerleri ve kanunları, görelî ve topluma özgüdür. Kanunlar, toplum düzenini koruduğu, özgürlük ve temel yaşama haklarını güvence altına aldığı için gerekli görülür. Bu evreye, yetişkinlerin ancak %25'ten azı ulaşabilmektedir.¹⁸⁶ Yasalar, birey ve topluma fayda sağlamak amacıyla gerektiğinde değiştirilebilir. Bu evrede

¹⁸¹ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 70.

¹⁸² Şentürk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 96.

¹⁸³ Lawrence Kohlberg and Richard H. Hersh, "Moral development: A review of theory", *Theory into Practice* 16, No. 2 (1977): 54-55.; Ayrıca Bkz. Lawrence Kohlberg "The Child as a Moral Philosopher" *Moral Education*, Ed. Barry I. Channen and Jonas F. Soltis (New York: Teachers College Press, 1973), 132-134.

¹⁸⁴ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 71.

¹⁸⁵ Lawrence Kohlberg, "Moral Education For A Society In Moral Transition", *Educational Leadership* 33, Issue:1 (1975): 48-50.

¹⁸⁶ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, s. 71.

doğru davranış, toplumun yararı ve insan hakları gözetilerek, toplumun inceleyip kabul etmiş olduğu ilkelere uygun davranıştır.¹⁸⁷

6. Evre: Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi: Kohlberg'in ahlakî gelişim kuramında ulaşılabilecek en üst düzey olan bu evrede doğru ve yanlış, toplumsal düzenin yasa ve kuralları ile değil, kişinin kendi vicdanı ve kendi seğip oluşturduğu ahlak ilkeleriyle tanımlanır.¹⁸⁸ Bu evrede, çok az sayıda insanda görölen ve evrensel ahlakî ilkelere dayalı bir anlayış hâkimdir. Toplumun yararına yönelik yasalar ile evrensel ilkeler çeliştiğinde, bu evreye uygun bir ahlakî anlayış geliştirebilmiş olan insanlar evrensel ilkelere uygun davranırlar.¹⁸⁹

Yukarıda açıklanan ahlakî gelişim evreleri, sistematik ve hiyerarşik bir sıra içerisinde. Her bir evreye, ancak bir önceki ahlakî gelişim evresinin sentezinin yapılıp özömsenmesiyle erişim sağlanabilir. Evrelerde geriye dönüş bulunmamaktadır.¹⁹⁰ Kohlberg'e göre, her insan altıncı evreye ulaşamayabilir ve yine kendi yaptığı araştırmalara göre yetişkinlerin birçoğu dördüncü evrede kalmaktadır.¹⁹¹

Kohlberg, İngiltere, Tayvan, Amerika, Meksika, Kanada ve Türkiye gibi farklı költürlere sahip bölgelerde yürüttüğu çalışmalar sonucunda, ahlakî gelişim kuramının evrensel olduğunu ve költürden költüre farklılaşmadığını iddia etmiştir. Ancak Kohlberg'in kuramı, özellikle gelenek ötesi dönemin batı felsefesi geleneğini yansıttığı ve költürel farklılaşmayı yansıtmaması sebebiyle devamlı olarak eleştirilmektedir.¹⁹²

2.3. Ahlakî Olgunluk

Ahlakî olgunluk; ahlakî duygu, ahlakî düşünce, ahlakî tutum, ahlakî davranış ve ahlakî yargı gibi vasıfların en zenginine sahip olmaktır. Kişinin ahlakî

¹⁸⁷ Karacoşkun, *Din Psikolojisi El Kitabı*, s. 108.

¹⁸⁸ Kağıtçıbaşı – Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 222.

¹⁸⁹ Yeşilyaprak, *Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim*, s. 143-145.

¹⁹⁰ şengün, *Ahlakî Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 83.

¹⁹¹ Kağıtçıbaşı – Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 222.

¹⁹² Halil Ekşi, "Bilişsel Ahlak Gelişimi Kuramı: Kohlberg ve Sonrası", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Faköltesi Dergisi*, 2006, C.6, S.1, s. 31.

değerlerinin gelişmesinde ulaşabileceği en üst kusursuzluk seviyesidir. Ahlakî olgunluğa ulaşabilen kişi; saygılı, sorumluluklarının bilincinde olan, güven duyulan, âdil, kendini kontrol edebilen, empati yapabilen aynı zamanda yasa ve kurallara uyum sağlayabilen bir insandır.¹⁹³ Başka bir deyişle ahlaksal olgunluk, ahlak ilkelerine göre doğru ve yanlış tutumlar hususunda bir kişi veya topluluğun akla uygun kararlar verebilmesi için ulaşması gereken gelişim seviyesidir.¹⁹⁴

Ahlakî olgunluk seviyesine ulaşabilen erdemli bireylerin davranışları ile arzuları tam bir uyum halindedir. Kendilerini zorlamadan iyi ve doğru bir davranışta buldukları için yaptıkları iyi davranıştan mutluluk duyarlar. Ancak arzularını dizginleyen bireyler, davranışları ve arzuları arasında bir çatışma bulunduğu için yaptığı davranışlardan pek zevk alamazlar.¹⁹⁵

Şengün'e göre ahlakî olgunluk, bireyin ahlakî değerleri içselleştirdiği, vicdanına yerleştirdiği ve tek başına olduğu vakitlerde bile, benimsediği bu ahlakî değerlere aykırı davranmamayı gerektiren bir kişilik özelliğidir.¹⁹⁶

Ahlakî olgunlaşma, psikolojik, biyolojik ve sosyal olgunlaşma süreçleri ile beraber insanın dünyaya geldiği günden itibaren başlayan bir süreçtir. Yaşam boyunca süren bu süreçte çocuk, ailesi ve diğer çevre faktörlerinin etkisi sonucunda ahlakî yargı, duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını meydana getirecek deneyimler kazanır ve doğumla başlayan bu süreci ölüme kadar sürdürür.¹⁹⁷

Ahlakî olgunluk hakkında yapılan literatür araştırmalarında özellikle Lawrence Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramı ön plana çıkmaktadır. Kohlberg, kuramında bulunan ahlakî düzey ve evreleri, ahlakî olgunluk olarak da tanımlamıştır. Sırasıyla gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası düzeyden meydana gelen kuramda, her bir düzey iki evre olarak ele alınmıştır.¹⁹⁸

¹⁹³ Thomas E. Lickona, *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility*. Bantam Books. New York. 1991. p. 51.

¹⁹⁴ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 39.

¹⁹⁵ Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 212.

¹⁹⁶ Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 33.

¹⁹⁷ Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 35.

¹⁹⁸ Kohlberg and Hersh, "Moral development: A review of theory", p. 54-55.

Kohlberg'e göre, bireylerin çoğunluğu ahlakî olgunluk düzeyi açısından ikinci seviye olan "geleneksel ahlak" seviyesindedirler. Çok az sayıdaki insan üçüncü seviye olan "gelenek ötesi" seviyeye ulaşabilir.¹⁹⁹ Kant ise, ahlakî olgunluğun en üst seviyesine ulaşabilmek için eylemleri, evrensel ilkelere göre yargılayabilmek gerektiğini düşünmektedir.²⁰⁰

Lickona'ya göre ahlakî olgunluk, ahlakî duygu, ahlakî düşünce ve ahlakî davranış olarak üç boyuttan meydana gelmektedir. Ahlakî davranış, ahlakî düşünce ve ahlakî duygunun bir sonucudur ve insanların ahlakî olgunluk düzeylerinin bir göstergesidir.²⁰¹

Ahlakî olgunluk konusunda birçok kuramsal açıklama bulunur. Bu kuramlardan en fazla öne çıkanları, psikanalitik gelişim kuramı, davranışçı ve sosyal öğrenme kuramı ve bilişsel gelişim kuramıdır.²⁰²

Psikanalitik kuram açısından ahlakî olgunluk, haz ilkesi doğrultusunda çalışan id ile kişiliğin vicdani yönünü öne çıkartarak id'in arzularına engel olmaya çalışan süperego arasındaki dengeyi gerçeklik ilkesi kapsamında değerlendiren egonun dengeyi sağlama gayretleri neticesinde meydana gelmektedir.²⁰³

Davranışçı ve sosyal kuram açısından ahlakî olgunluk, kişinin taklit, model alma, ödül, ceza yoluyla edindiği öğrenmelerine dayanmaktadır. Sosyal öğrenme kuramı, bir ahlakî davranışın bilişsel süreçler sayesinde canlandırılarak ve bu davranışların olası sonuçlarının öncesinden görüp değerlendirilerek öğrenildiğini kabul etmektedir. Aynı zamanda bu kurama göre öğrenilen davranışlar noktasında hem birey hem de çevre karşılıklı bir şekilde birbirlerini etkilemektedir.²⁰⁴

Bilişsel kuram açısından ahlakî olgunluk ise, Piaget'ye göre kurallara uyulmamasının karşılığında bir cezanın bulunduğu dışa bağımlı dönemden, kurallara

¹⁹⁹ Kohlberg, "Moral Education For A Society In Moral Transition", p. 49.

²⁰⁰ Jurgen Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, MIT Press. Cambridge, MA. 1990. p. 150.

²⁰¹ Lickona, *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility*, p. 51-58.

²⁰² Fuad Bakioğlu- Rukiye Şahin, "Kültürlerarası Tolerans İle Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, C.7, S.29, s. 110.

²⁰³ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 84-89.

²⁰⁴ Bandura, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, p. 237-238; Bandura, "Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective", p. 2-9.

itaatsizliğin sürekli aynı cezalarla karşılık bulmayacağına ve kuralların değiştirilebileceğine inanılan özerk ahlak dönemine doğru gelişmektedir.²⁰⁵ Kohlberg ise, ahlakî gelişim evrelerinin hiyerarşik ve sistematik bir sırayla ilerleme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu ahlakî gelişim süreci, her biri iki evreden oluşan üç ahlakî yargı gelişim düzeyinden oluşur. Bunlar, gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek ötesi düzey şeklinde adlandırılmıştır. Birinci düzey olan gelenek öncesi düzeyde, kişinin davranışları toplumun benimsemiş olduğu değerlere göre değerlendirilir. İkinci düzey olan geleneksel düzeyde, toplum tarafından benimsenen kurallar birey tarafından benimsenip korunmaktadır. Üçüncü ve en üst düzey olan gelenek ötesi düzeyde, birey ahlakî ilkelerini otoriteden bağımsız olarak tanımlama çabası içerisindedir.²⁰⁶

Ahlakî olgunluğa erişebilmek için, ahlakî değerleri yalnızca yargı, duygu ve düşünce olarak taşımaktan öte, ayrıca bu değerlerin davranış ve tutum bilincine dönüşmesi, davranış ve düşünce arasında tutarlılığın ve uyumun sağlanması gerekmektedir. Ahlakî olgunluğun oluşabilmesi, bu davranışların ahlakî alışkanlığa dönüşebilmesine bağlıdır.²⁰⁷

2.4. Din ve Ahlak İlişkisi

Dinin farklı şekillerdeki tezahürleri ilkel kabul edilen topluluklarda bile görülmektedir. Tarihin hiçbir zaman diliminde dinden uzak bir topluluk var olmamıştır. Din, insanda var olan fitrî bir duygu olması sebebiyle insanoğlu yaşamını sürdürdüğü müddetçe din de varlığını koruyacaktır.²⁰⁸ Bünyesinde ibadet, inanç ve ahlak prensiplerini barındıran ilâhi kökenli bir sistem olan din; kendisini kabul edip benimseyen birey ve toplumları büyük ölçüde etkileyerek bireylerin ilişkilerinde ve tutumlarında belirleyici olmaktadır.²⁰⁹

²⁰⁵ Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, s. 78-82.

²⁰⁶ Kohlberg and Hersh, "Moral development: A review of theory", p. 54-59.

²⁰⁷ Francis Fukuyama, *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, çev. Ahmet Buğdaycı, TİB Yay, Ankara, 1998, s. 59.

²⁰⁸ Osman Cilacı, "Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, S.3, s. 191.

²⁰⁹ Enver Uysal, "Dindarlığın Ahlakî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C.14, S.1, s. 42.

Din, insan yaşamı ve deneyimlerine “insanın varoluşunun kaynağı”, “insanın doğasının ve yazgısının kaynağı” ve “insanın değer cetvelinin belirleyicisi ve gündelik yaşamındaki yol göstericisi” olmasıyla ilişkili yöneltilen soruları Tanrı kavramıyla cevaplayan bir inanç sistemidir. Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere, din tanımları, doğaüstüçülüğe ek olarak insani idealleri de kapsar. Her şeyi yaratan ve kontrol eden ilahi bir varlığa inanarak yapılan ibadetler ile bireylerin kendilerine yönelmeleri ve davranışlarını şekillendirip düzenleyebilecekleri idealler oluşturma girişimleri dini meydana getirmektedir.²¹⁰

Toplumsal yaşam içerisindeki bireylerin davranışlarında dini inançlar büyük bir öneme sahiptir. Dinler, tutarlı ve uyumlu inançlardan meydana gelen birer kurum oldukları için, bireylerin toplumsal yaşam içinde birbirleriyle olan ilişkilerini ve ahlakı düzenleyebilen kaidelere sahiptirler. Toplumsal olgu ve olayları doğaüstü nedenlerle de olsa açıklamaya çalışmaları, toplumsal düzeni sağlama konusunda yardımcı olmaktadır.²¹¹

Din ve ahlak sistemleri, tarih boyunca devamlı olarak yakın bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Topluma egemen olan din, bireylerin davranış ve tutumlarını kontrol eden ahlak kurallarını şekillendirmektedir.²¹²

Peygamberlerin tümü, birey ve toplumların ahlak ve inançlarının bozulduğu dönemlerde gönderilmişlerdir. İlk tebliğlerinde tevhidle beraber ahlak öğretimine başlamaları, insanlık için huzur ve barış dolu bir hayat planı sunmaları onların ahlakî misyonları olduğunun apaçık bir göstergesidir.²¹³ Peygamberlerin tamamı doğruluğun, adaletin, merhamet ve insanlar için yararlı işler yapmanın iyi; zulmün, adam öldürmenin, hırsızlık, haksızlık ve yalan söylemenin ise kötü olduğunu açıklayarak içinde buldukları toplumu iyileştirmek için çaba sarf etmişlerdir.²¹⁴ Hz. Peygamberin “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.”²¹⁵ Hadisi de,

²¹⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 502.

²¹¹ Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, İzmir Üniversite Kitapları, İzmir, 2. Baskı, 1994, s. 191.

²¹² Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, London: Glosgow, Collins Sons- Type Press, 1971, p. 20.

²¹³ Uysal, “Dindarlığın Ahlakî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 44.

²¹⁴ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya, 1991, 2. Baskı, s. 104-105.

²¹⁵ Muvatta, *Husnü'l-Hulk*, 8.

kendisinin Allah'ın lütfuna mazhar olmuş, üstün bir ahlaka sahip ve insanlık için örnek bir rehber olduğunu göstermektedir.

Dine inanan ve bağlanan insan, ahlak ve imanı fikir ve davranışlarında bir bütün şeklinde yaşar. Ahlak dinden bağımsız değildir. Din, ahlakî bir yaşama biçimini amaçlar, ancak ahlak zorunlu bir şekilde dine bağlı değildir. Sosyal veya daha farklı birçok sebeplerle, ateist ve dinsiz kişilerin de bir çeşit ahlak anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Fakat dini inanç, ahlak için psikolojik bir unsurdur; Allah'ın var olduğuna inanma, iyi olanın yapılması için ahlakî hayatta motive edici bir etken olmaktadır.²¹⁶

Ahlakî değerler, din ile bütünleşebildikleri ölçüde toplum üzerinde etkin olabilirken dinler, ahlakî değerleri önceleyerek inanç esaslarını sistemleştirirler. Dindar bireylerin tutumlarını şekillendiren ahlakî değerler, dini hayatı daha kapsayıcı ve anlamlı bir hale getirmektedir.²¹⁷

Din, kökenini Tanrıdan alan bir ahlak sistemidir ve günümüzde tüm insanlar için geçerli sayılabilecek ahlakî kuralların tamamını bünyesinde taşımaktadır. Ahlakî eylemin esaslarının pek çoğu dinden gelmektedir. Din, ahlakî yaşantının tek kaynağı değildir ancak en büyük kaynaklarından biri kabul edilir.²¹⁸

Dinin emir ve buyrukları, ahlak bakımından açıklayıcı ve belirleyici olmaktan çok, ahlakî standartlara dikkat çeker. Bu emir ve buyruklar iyi ve kötü olarak kabul edilen her şeyi kapsar. Bu nedenle vahyin haricinde kişinin kendisinin belirleyebileceği iyi ve kötü eylemler de bulunmaktadır.²¹⁹

Ahlakî ilkelerin tek geçerli nedenini Allah'ın iradesi ve dini öğretiler olarak kabul etmek, insanın ahlakî bilgiye bağımsız bir biçimde sahip olamayacağı anlamına gelmektedir. Allah'ın varlığına inanan yahut inanmayan pek çok düşünür, ahlakî bilginin dini inançlardan bağımsız olduğu fikrindedirler. Kişinin *Allah adildir, iyidir, bağışlayandır vb.* ibareleri anlayabilmesi için adalet, bağışlama ve iyiliğin ne

²¹⁶ Hökeleki, *Din Psikolojisi*, s. 103.

²¹⁷ Müfit Selim Saruhan, "Ahlak, Hukuk ve Din İlişkisi", *Din ve Ahlak Felsefesi*, Ed. Recep Kılıç, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2006, 4. Baskı, s. 246.

²¹⁸ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 115-117.

²¹⁹ Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 174.

olduğunu dini bilgiden bağımsız bir şekilde bilebilmesinin gerekeceği görüşü oldukça yaygındır.²²⁰

Bu bakımdan, bir insanın dindar olmaması ahlak sahibi olmayacağı anlamına gelmemektedir. Ateist bir insanın hiçbir ahlakî prensibe sahip olamayacağını iddia etmek veya ahlakî kurallara uyan bir insan farkına varmasa bile Allah'a inanmaktadır demek, gerçeklere belli ölçüde ters düşen, savunulması zor olan bir tavır içerisinde olmak demektir.²²¹ Bu sebeple, tek ahlakî kaynağın din olduğunu ileri sürmek gerçekçi kabul edilmemektedir. Fakat din, insanlara ahlak ile muamelede bulunmayı ve dinin ilkelerine bağlı inanan insanların ahlak çizgisinde bir yaşam sürmeleri gerektiğini belirttiği için her dindarın ahlak sahibi olması beklenir.²²²

Dinler, ahlakî davranışları belirleme ve şekillendirmede son derece etkilidir. Fakat bir dinin ibadet ve inanç öğretileri ile ahlakî kaideleri arasındaki tutarlılık ve uyum hali, o dine mensup insanların davranış ve tutumlarına birebir yansımayaabilir. Örneğin, Hristiyanlıkta *komşunu kendin gibi sev* öğretisi telkin edilmesine rağmen bu dinin hâkim olduğu ülkelerde yaşayan pek çok Hristiyan'ın komşularını sevmeyerek bu dini emri yerine getirme konusunda başarısız olduğu görülmektedir.²²³

Ahlak ve din yakından ilişkili olmalarına rağmen aynı anlama gelmemektedir. Ahlaklı bir insan kesin bir biçimde koyu bir dindar olmadığı gibi, dindar bir insanın da ahlakî bakımdan tamamen faziletli olmadığı açıkça görülür. Din, aklın müdahalesiyle geliştiği müddetçe ahlakîleşir, ancak hiç bir zaman ahlak ile tamamen aynı olamaz. Dini ulu bir ağaç olarak kabul etmek gerekirse ahlak da onun dalları ve meyveleri gibidir.²²⁴

Kısacası ahlak ilkeleri, insanlara doğru yolu seçebilmeleri için yol gösterirken, din ise insanların bu doğru yolu benimseyip uyum sağlaması konusunda yardımcı olmaya çalışır.²²⁵ İnsanlar dinin ortaya koyduğu kurallara uyabildikleri ölçüde değerli ve olgun ahlakî nitelikler kazanmaktadırlar. İnsanların, ahlakın en önemli destekçisi olan dinden mahrum kalan bir hayat görüşüne sahip olmaları ve bu

²²⁰ Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 146-147.

²²¹ Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 220.

²²² Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 62.

²²³ Smart, *The Religious Experience of Mankind*, p. 18-20.

²²⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 42-44.

²²⁵ Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, s. 220.

doğrultuda sergileyecekleri ahlak dışı davranışların toplumun sonunu hazırlaması kaçınılmazdır. Diğer taraftan din, insanlara üstün ve olgun ahlakî özellikler kazandırarak, insanların ve tüm toplumun geleceği için güven, barış ve huzur ortamının sağlanabilmesine destek olmaktadır.²²⁶

3. PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ

3.1. İyi Oluş

Psikoloji bilimi sosyal bilimler içerisinde faaliyetlerine başladığı günden bugüne dek çoğunlukla psikopatolojik iyileşme üzerine odaklanmış, kişinin sağlıklı his, düşünce ve davranışlarını ihmal ederek sağlıksız durumlarla daha sık ilgilenmiştir. Ancak bu geleneksel psikoloji yaklaşımı, insanın pozitif yaşam fonksiyonlarını ele alan pozitif psikoloji yaklaşımının gelişim göstermesi ile birlikte odak noktasını değiştirmiştir.²²⁷ Pozitif psikoloji, insanın iyi olma halini açıklamayı, ilerletmeyi ve hayatını zenginleştirecek erdemlerle yeniden ilgilenmeyi amaç edinen bir yaklaşımdır.²²⁸ Bu yaklaşımın ilerlemesi ile beraber “iyi oluş”, “mutluluk” gibi konular ön plana çıkmıştır.

Mutlu ve iyi olmak, geçmişten günümüze insanoğlunun en büyük amaçlarından olmuştur. İyi oluş kavramı mutluluğu da içine alan bir kavramdır.²²⁹ Bireyin iyi oluşu ve mutluluğu konusunda felsefe doğrudan ilgilenmekteyken; psikoloji bilimi, mutsuzluğun sebeplerini anlama gayretiyle, hastalık ve olumsuz duygular gibi konularda yürüttüğü çalışmalarla mutluluk ile dolaylı bir biçimde ilgilenmiştir.²³⁰

Dünya Sağlık Örgütü 1940’lardan önce sağlıklı olmayı “herhangi bir hastalık belirtisine sahip olmamak” şeklinde tanımlamaktayken, 1947 yılında bu tanımlamayı

²²⁶ Şengün, *Ahlaki Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama*, s. 63.

²²⁷ Carol D. Ryff, “Psychological Well-Being in Adult Life”, *Current Directions in Psychological Science*, Vol:4, No:4, Cambridge 1995, p. 99.

²²⁸ Snyder, C. R., Lopez, S., “The Future of Positive Psychology”, In Snyder, C.R., Lopez, Shane(Eds), *The Handbook of Positive Psychology*, Oxford University Press, Melbourne, 2005, p. 272.

²²⁹ Gülüşan Göcen, “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dua tutumu İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013, c.7, S.13, s. 98.

²³⁰ Göcen, “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dua tutumu İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, s. 98-99.

“yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması durumu” olarak değil, “kişinin fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam anlamıyla sağlıklı/tam bir iyi olma hali” olarak değiştirmiş ve tekrardan tanımlamıştır. Bu tanımlama ile birlikte “iyi oluş” kavramı literatüre kazandırılarak daha sonraki süreçte pek çok araştırmada kendisine sıkça yer verilmiştir.²³¹ Böylece psikolojide pozitif ve sağlık temelli yaklaşımlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

İngilizce karşılığı “well-being” olan “iyi oluş” kavramı pozitif psikolojideki başlıca kavramlardan birisidir.²³² Sağlıklı olma, iyi hissetme, iyilik hali ve zindelik anlamlarına gelen iyi oluş kavramı²³³ genel olarak, mutluluk, hoş duygular hissetme, yaşam deneyimlerinden ve iş dünyasındaki rolünden memnun olma, başarı duygusu, ait olma, işe yararlık, stres ya da memnuniyetsizliğin olmaması olarak tanımlanabilmektedir.²³⁴

İngilizcede “iyi olma” kavramına denk olarak kullanılan diğer bir kavram da “wellness” kavramıdır. Ancak “wellness” kavramı hem beden hem de zihin açısından olumlu bir iyilik duygusunu ifade ederken, “well-being” kavramı kökenini bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik özelliklerine olumlu bakan bir sağlık anlayışından olarak hem öznel hem de nesnel olarak ölçülebildiği için bu iki kavram birbirinden farklılaşmaktadır.²³⁵

İyi olma hali psikoloji literatüründe iki farklı yaklaşım tarzı ile ele alınmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki hazzı esas alan “hedonic” yaklaşım, diğeri ise faydayı ele alan “eudaimonic” yaklaşımdır.²³⁶ Hedonic yani hazzı yaklaşım, iyi olma halini doyum ve mutluluk olarak tanımlamıştır. Bu yaklaşım mutluluğu elde edebilmenin ancak haza ulaşarak ve acıdan kaçınarak mümkün olabileceğini savunur. Bu yaklaşımın kavramsallaştırılmasındaki esas kriter kişinin kendi kendine belirlemiş olduğu değer

²³¹ Gülüşan Göcen, “Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi)*, Ankara, 2012, s. 26.

²³² Martin Seligman, *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. New York: Free Press, 2011, p. 24.

²³³ Della Thompson (edit), *The Oxford Dictionary of Current English*, Oxford University Press, New York, 1993, p. 1043.

²³⁴ Nurten Kimter, “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s. 300.

²³⁵ Serkan Memnun, “Algılanan Esenlik Ölçeğinin (Perceived Wellness Scale) Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması ve Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Esenlik Algıları”, *Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2006, s. 5.

²³⁶ R. M. Ryan - E.L Deci, "On Happiness and Human Potentials: A Review Of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being", *Ann. Rev. Psychology*, 52 (2001), p. 141.

ve standartlara göre yaşamını değerlendirmesidir. Kişinin iyi olmasının kriteri hazcı yaklaşıma göre kişi ve kişinin öznel değerleri iken, eudaimonic yani psikolojik işlevsellik yaklaşımı kişinin iyi olmasını kuramcılar tarafından açıklanan nesnel iyi olma kriterleri ile değerlendirmektedirler.²³⁷ Psikolojik işlevsellik yaklaşımına göre iyi olma hali, kendini gerçekleştirme ve insanın tam fonksiyonda bulunması olarak tanımlanmıştır.²³⁸ İyi olma kavramını açıklayan hedonic yaklaşım “öznel iyi oluş” kuramını temsil ederken, eudaimonic yaklaşım “psikolojik iyi oluş” kuramını temsil etmektedir.²³⁹

3.1.1. Öznel İyi Oluş

Öznel iyi oluş kavramı, hedonic ve eudaimonic yaklaşımlarından hedonic yaklaşımı temsil eden bir kavramdır.²⁴⁰ Psikoloji literatüründe “öznel iyi oluş” (subjective well-being) terimi genel olarak “mutluluk” (happiness) kavramı ile birbirinin yerine kullanılabilir ve eşanlamlı kavramlar olarak görülmektedir.²⁴¹

Öznel iyi oluş kavramının insan psikolojisi üzerindeki etkisi bilhassa son yirmi senedir artış göstermiştir. Bu alandaki araştırmacılar, anksiyete, depresyon ya da istenmedik diğer hisler gibi mutsuzluk ve kötü durumlar üzerine odaklanmak yerine, insanların nasıl daha mutlu olabileceklerine odaklanmaya, psikolojinin olumlu ve yararlı taraflarını incelemeye başlamışlardır.²⁴² Ed Diener ve arkadaşları öznel iyi oluş kavramını çalışmaları ile şekillendirilmiş ve onların yolunu takip edenlerin destekleriyle de psikoloji yazınına yerleştirmişlerdir.²⁴³ Özetle öznel iyi

²³⁷ Ed Diener, "Subjective Well-Being", *Psychological Bulletin*, 95 (1984), s. 543; C D. Ryff, "Happiness Is Everything or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (1989/6), p.1071.

²³⁸ A. S. Waterman, "Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment", *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 1993, p.673.

²³⁹ Ryan - Deci, "On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being", p. 143.

²⁴⁰ Ryan - Deci, "On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being", p. 144.

²⁴¹ L. Camfield - S.M. Skevington, "On Subjective Well-Being and Quality of Life", *Journal of Health Psychology*, 2008, v.13 n.6, p. 768.

²⁴² Kim, D.Y., "The Implicit Life Satisfaction Measure", *Asian Journal of Social Psychology*, 7(3), 2004, p. 236.

²⁴³ Diener, "Subjective Well-Being", p. 542-543; Ed. Diener, vd., "Life Satisfaction With Life Scale", *Journal of Personality Assessment*, 1985, v.49, pp. 71-75.

oluş, kişinin belli bir zaman süresinde kendi hayat kalitesine dair bütüncül bir bireysel değerlendirmedir.²⁴⁴

Öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş kavramları, psikologlar tarafından pozitif ruh sağlığı şeklinde tanımlanmış ve öznel iyi oluş kavramı, yaşam doyumunu da kapsayan daha kapsamlı ve mutluluk ile eşanlamlı bir kavram olarak kullanılmıştır.²⁴⁵ Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarını değerlendirmelerini anlamaya çalışan psikolojinin bir alanıdır. Diener öznel iyi oluşu, bireyin kendi yaşamını bilişsel ve duygusal olarak değerlendirmesi olarak açıklamıştır. Diener ve arkadaşları, öznel iyi oluşun temelde olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve yaşam doyumunu olmak üzere üç unsurdan meydana geldiğini ve olumlu ve olumsuz duygulanımın; öznel iyi oluşun duygusal tarafını, yaşam doyumunun ise bilişsel tarafını oluşturduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁶

Yüksek düzeyde öznel iyi oluşa sahip bir kişinin yaşam doyumunu yüksek, olumlu duygulanımı sık ve olumsuz duygulanımının daha ender görülmesi beklenmekteyken, düşük düzeyde öznel iyi oluşa sahip bir kişinin yaşam doyumunun düşük, olumsuz duygulanımının yüksek ve olumlu duygulanımının daha nadir olması beklenmektedir.²⁴⁷

3.1.1.1. Olumlu Duygulanım

Öznel iyi olma halinin bir parçası olan olumlu duygulanım, sevinç, heyecan, coşku, ilgi, alaka, sevgi, güven, onur gibi duygular ile şekillenmektedir. Olumlu duygulanım, insan yaşamının istedik şekilde sürmesi neticesinde kişinin sergilediği tepkiyi yansıtmaktadır.²⁴⁸ Aynı zamanda olumlu duygulanım, insanın kendini aktif, zinde, coşkulu hissetme seviyesini yansıtır bundan ötürü yüksek olumlu duygulanım;

²⁴⁴ David Ricky Matsumoto, Ed., The Cambridge Dictionary Of Psychology (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2009), p. 527.

²⁴⁵ Camfield, L., - Skevington, S.M., On Subjective Well-Being and Quality of Life”, p. 767.

²⁴⁶ Diener, vd., “Life Satisfaction With Life Scale”, p. 71.

²⁴⁷ Ünsal Yetim, *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 137.

²⁴⁸ Ed Diener, “Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being”, Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being, 2006, 7 (4), p. 400.

tam konsantrasyon, yüksek enerji ve hoş bir katılım durumunu bildirirken, düşük olumlu duygulanım uyusukluk ve üzüntü ile ifade edilmektedir.²⁴⁹

3.1.1.2. Olumsuz Duygulanım

Olumsuz duygulanım durumu, depresyon, üzüntü, stres, kaygı, keder, sıkıntı, öfke, çekememezlik, suçluluk ve korku gibi duygulanım biçimlerini kapsayan genel bir öznel sıkıntı boyutudur. Olumsuz duygulanım, bireylerin sağlıklarına, hayatlarına ve olaylara karşı tepki olarak tecrübe ettikleri olumsuz tepkilerdir. Düşük olumsuz duygulanım durumu bireyin sakin bir ruh haline sahip olduğunu göstermektedir. Kişide olumsuz hislerin bulunması ruhsal ve fiziksel pek çok rahatsızlığa yol açtığı gibi aynı zamanda mutluluk duygusunun bulunmasını da engellemektedir.²⁵⁰

3.1.1.3. Yaşam Doyumu

Öznel iyi oluşun bilişsel boyutunu oluşturan yaşam doyumu (life satisfaction) kavramı, ilk kez Neugarten tarafından 1961’de kullanılmış ve bu kavram sonraki senelerde yapılan pek çok çalışmaya yol göstermiştir.²⁵¹ Yaşam doyumu kavramı bireyin, kendine özgü kıstaslarının kendi yaşamına uygunluğu ile ilgili bir değerlendirmede bulunmasıdır.²⁵² Yani yaşam doyumu, insanın hayatına yönelik öznel bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme, bireyin kendi oluşturduğu kriterler ile yaşam koşullarını karşılaştırması ile yapılır. Bu karşılaştırmanın sonucunda, koşullar ile kriterlerin uygunluk seviyesine göre bireyin yaşam doyum düzeyi değişiklik göstermektedir. Birey tasarladığı yaşama ne derece uygun bir yaşam sürdüğünü düşünüyorsa yaşam doyumu da o derece artmaktadır.²⁵³

²⁴⁹ David Watson and Lee Anna Clark, “Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, Vol: 54, No: 6, p. 1063.

²⁵⁰ Fatma Balcı Arvas, “Öznel İyi-Oлма Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, S.2, 2017, s. 167; David Watson and Lee Anna Clark, “Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales”, p. 1063; Ed Diener, “Assessing Subjective Well-Being: Progress and Opportunities”. *Social Indicators Research*, 1994, 31 (2), p. 108.

²⁵¹ Bülent Dilmaç – Halil Ekşi, “Meslek Yüksekokullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşam Doyumları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, S.20, s. 282.

²⁵² Diener, vd., “Life Satisfaction With Life Scale”, p. 71.

²⁵³ Fatma Balcı, “Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s. 45.

3.1.2. Psikolojik İyi Oluş

Literatürde iyi olma halini tanımlayan diğer bir kavram, eudaimonic yaklaşımı temsil eden psikolojik iyi oluş kavramıdır. Öznel iyi oluş kavramı iyi olmayı, zevk alma, mutluluk ve acıdan kaçınma olarak ele alırken; psikolojik iyi oluş kavramı iyi olmayı, anlam ve bireyin kendisini gerçekleştirme ile temellendirerek bireyin yaşamının her açıdan işleyiş derecesine göre ele almaktadır.²⁵⁴ Aynı zamanda psikolojik iyi oluş, insanın kendisini gerçekçi bir şekilde tanıması, hayatta kendisini gerçekleştirebilmesi, bağımsız olabilmesi ve hayatını amaçlı ve anlamlı olarak kabul etmesidir.²⁵⁵

Psikolojik iyi oluş birçok araştırmacı tarafından açıklanmıştır. Norman M. Bradburn, psikolojik iyi oluş kavramını ele alan ilk araştırmacıdır. Bradburn, olumlu ve olumsuz duygulanımın birbirinden bağımsız olduğunu kabul ederek psikolojik iyi oluşu, olumlu duygulanımın olumsuz duygulanımdan daha fazla olması ile açıklamıştır.²⁵⁶ Ancak Ryff, bu tanımlamayı yetersiz bulmakta olup, psikolojik iyi oluş kavramının olumlu ve olumsuz duygulanımdan ibaret olmadığını savunmaktadır. Ryff'e göre psikolojik iyi oluş, olumlu-olumsuz duygulanım ve yaşam doyumu unsurlarının bütününden daha fazlasını kapsayan bir yapıdır.²⁵⁷

Diener iyi oluşu, kişinin hayatını nasıl değerlendirdiği ve kişinin olumlu duygularının olumsuz duygularından daha fazla bulunması ile tanımlamıştır. Ryff ise Diener'den farklı olarak psikolojik iyi oluşun, öznel iyi oluşu da kapsayan çok boyutlu bir yapı olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ Ryff, psikolojik iyi oluşu açıklayan teorik yaklaşımları yetersiz bulduğunu belirtmiş ve bu doğrultuda birbirinden farklı birçok yaklaşımdan beslenerek psikolojik iyi oluş modelini oluşturmuştur. Maslow'un kendini gerçekleştirme kavramı, Allport'un olgunlaşma kuramı, Rogers'ın işlevselliği tam birey bakış açısı, Jung'un bireyselleşme kavramları, Erikson'un

²⁵⁴ Ryan - Deci, "On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being", p. 141.

²⁵⁵ Carol D. Ryff and Burton H. Singer, "Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being", *Journal of Happiness Studies*, 2008, 9(1), p. 13-39.

²⁵⁶ Norman M. Bradburn, *The Structure of Psychological Well-Being*. Oxford: Aldine, 1969, p. 9.

²⁵⁷ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1069-1071.

²⁵⁸ Yener Özen, "Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel ve Psikolojik İyi Oluş (Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2010, S.4, s. 49-51.

psiko-sosyal gelişim dönemleri, Buhler'in temel yaşam eğilimleri yaklaşımı, Neugarten'in kişilik değişimi modeli, Jahoda'nın olumlu psikolojik sağlık ölçütleri Ryff'in psikolojik iyi oluş modelinin oluşturulmasında etkili olmuştur.²⁵⁹

Ryff'in ileri sürdüğü psikolojik iyi oluş modeli birbirleri ile ilişkili altı faktörden meydana gelmektedir. Bunlar; kendini kabul, bireysel gelişim, yaşam amacı, diğerleriyle olumlu ilişkiler, çevreyi yönetme ustalığı ve özerkliliktir.²⁶⁰

Ryff psikolojik iyi oluş ölçeği geliştirmiş olmasına rağmen Diener ve arkadaşları yeni bir ölçek geliştirmişler ve bunun sebebini de kendi geliştirdikleri ölçeğin Psikolojik İyi Oluş Ölçeklerine kıyasla daha kısa olması ve kendi geliştirdikleri ölçekte Psikolojik İyi Oluş Ölçeklerinde mevcut olmayan "bağlı ve ilgili olma" ve "iyimserlik" gibi bazı unsurları içermesi olarak açıklamışlardır.²⁶¹

3.1.2.1. Ryff'in Psikolojik İyi Oluş Modeli

Carol Ryff, literatürde ilk kez Bradburn'un öne sürdüğü psikolojik iyi oluş kavramı konusuna yeni bir yorum getirerek en geniş kapsamlı modellerden birini oluşturmuştur. Ryff, yalnızca stres ve depresyon gibi olumsuz durumların var olmaması durumunda psikolojik iyi oluşun meydana gelebileceği görüşünün yetersiz olduğunu belirterek,²⁶² temeline hedonic yaklaşımın koyulduğu psikolojik iyi oluşu eleştirmiş ve iyi olmayı da yalnızca mutluluk ve yaşam doyumu olarak görmemiştir. Ayrıca Ryff'in ölçme araçlarının yeterli olmadığını, kuramsal zeminden yoksun olduklarını ve olumlu işlevselliğin önemli taraflarını göz ardı ettiklerini düşünmesi yeni bir psikolojik iyi oluş modeli geliştirme çabasının en önemli nedenlerinden olmuştur.²⁶³ Oluşturulan bu yeni modelde mutluluk, psikolojik iyi oluş olarak görülmemekte, iyi bir yaşamın ürünü olarak kabul edilmektedir.²⁶⁴

²⁵⁹ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1070.

²⁶⁰ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1070.

²⁶¹ Bülent Bakı Telef, "Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013, C.28, S.3, s. 375.

²⁶² Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p.1069-1070.

²⁶³ Ahmet Akın, "Psikolojik İyi Olma Ölçekleri (PİÖÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2008, C.8 S.3,s.726-727.

²⁶⁴ Ryff, C. D., & Singer, B., "The Contours of Positive Human Health", *Psychological Inquiry*, 1998, (9), p. 5.

Ryff'in hayat boyu gelişim teorileri ile psikolojik sağlık ölçütlerine dayandırılan ve psikopatolojinin yokluğu ile psikolojik sağlığın aynı anlama gelmediği bu model;²⁶⁵ kendini kabul (self-acceptance), bireysel gelişim (personel growth), yaşam amacı (purpose in life), diğerleriyle olumlu ilişkiler (positive relationships with others), çevreyi yönetme ustalığı (environmental mastery) ve özerklik (autonomy) olmak üzere birbirleriyle ilişkili altı farklı boyuttan oluşmaktadır.²⁶⁶

1. Kendini Kabul: Bireylerin kendini kabulünü psikolojik iyi oluşun en önemli kriterlerinden birisi olarak kabul eden Ryff'e göre kendini kabul, bireylerin kendini gerçekleştirme ve olgunlaşması gibi ruh sağlığının önemli bir belirtisi olarak kabul edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle kendini kabul, kişinin kendisinin tüm zamanları kapsayacak bir şekilde hem zayıf hem de güçlü yönlerini kabul etmesi ve kendisiyle ilgili bir farkındalığa sahip olması anlamına gelen bir öz değerlendirmedir.²⁶⁷

2. Bireysel Gelişim: Ryff'e göre bireysel gelişim, kişinin potansiyelini ilerletmesi ve yeteneğini sürdürmesidir.²⁶⁸ Ryff en üst seviyede psikolojik işlevselliğin, diğer boyutlardaki özelliklere ek olarak bireyin potansiyelini gerçekleştirme ve gelişimine devam etmesiyle gerçekleşebileceğini kabul eder. Yeni tecrübelerle açık olmayı tam işlevsel bireyin başlıca özelliklerinden biri olduğunu düşünür. Ryff'e göre yeni deneyimlere açık, kendisini gelişim gösteren biri olarak gören kimseler, potansiyellerini gerçekleştirebilecek güce sahip ve ruhsal bakımdan sağlıklı bireylerdir.²⁶⁹

3. Yaşam Amacı: Yaşam amacı, bireyin hayatındaki anlam ve yön bulabilme kapasitesini içerir. Hayata dair anlamlılık duygusu besleyen bireyler, yaşamlarında

²⁶⁵ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1069-1071.

²⁶⁶ Keyes, C.L., Shmotkin, D. and Ryff, C.D., "Optimizing well-being: the empirical encounter of two traditions", *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, 82(6), p. 1008.

²⁶⁷ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1071; Ryff and Singer, "Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being", p. 20-21.

²⁶⁸ John Chambers Christopher, "Situating Psychological Well-Being: Exploring the Cultural Roots of Its Theory and Research, *Journal of Counselling&Development*, Spring 1999, Volume: 77, p. 148.

²⁶⁹ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1071.

hayata geçirdikleri veya geçirmek istedikleri amaçlara ve niyetlere sahiptirler.²⁷⁰ Psikolojik iyi oluşun bu boyutunun temelinde, Frankl'ın varoluş perspektifinden ele aldığı anlam arayışı konusu, Allport'un olgunlaşma teorisindeki amaç ve anlam duygusuna sahip olunması gerektiği anlayışı, Russell ve Sartre'nin hayatın anlamı hakkındaki görüşleri önemli bir yer tutmaktadır.²⁷¹

4. Diğerleriyle Olumlu İlişkiler: Önceki teorilerin neredeyse tamamında insanlar arasındaki pozitif ilişkiler üzerinde durulmuştur. Psikolojik iyi oluşun bu boyutu, kişinin başka insanlarla fonksiyonel ve sıcak insani ilişkiler kurabilme ve sürdürebilme kabiliyetini, diğerleriyle saygı, sevgi ve samimiyete dayalı ilişkiler kurabilmesini, kişilerarası yaşanan sıkıntıları çözebilme yeteneğini ifade eder. Ryff'e göre bu boyut, kişilerarası ilişkilerde sıcaklık, güven gibi duygular taşıma ve güçlü sevgi ve empati duygularına sahip olma olarak açıklanmaktadır.²⁷²

5. Çevreyi Yönetme Ustalığı: Psikolojik iyi olmanın göstergelerinden birisi de, insanların bireysel kabiliyetleriyle fiziksel koşulları için elverişli bir çevre oluşturmaları veya seçim yapabilmeleri yani insanların, etrafındaki insanları ve yaşamı yönetebilme ve yönlendirebilme yeteneğidir. Ryff, bireyin sosyal çevresini değiştirdiği sırada aynı zamanda iç dünyasını da değiştirmiş olduğunu vurgular. Ryff'e göre çevreye hakim olabilen insan, fiziksel ve zihinsel aktiviteler ile çevresini değiştirmeyi başarabilir, zorlu hayat koşullarını kontrol edebilir.²⁷³

6. Özerklik: Özerklik kavramının bağımsızlıktan farkı, iradeli bir seçime sahip olmasıdır. Aynı zamanda özerk olmak diğerlerine güvenmek ancak yine de iradeyi elden bırakmamak anlamına gelirken, bağımsızlık diğerlerine güvenmemek anlamına sahiptir. Ryff, özerkliği insanın toplumdan etkilenmeden ve yaşam kurallarına bağlı kalmadan karar alabilmesi ve kendisini bireysel şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmesi şeklinde açıklamaktadır. Ryff'e göre kendi

²⁷⁰ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1071.

²⁷¹ Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1071; Ryff – Singer, "The Contours of Positive Human Health", p. 22.

²⁷² Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p.1071; Christopher, "Situating Psychological Well-Being: Exploring the Cultural Roots of Its Theory and Research", p. 147.

²⁷³ Ryff – Singer, "The Contours of Positive Human Health", p. 22; Ryff, "Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being", p. 1071.

bireysel standartlarına göre ve başkalarından onay alma amacı taşımayarak içsel değerlendirme yapabilen kişi, psikolojik iyi oluŖa sahip bir kiŖidir.²⁷⁴

²⁷⁴ E.L. Deci, R.M. Ryan, “Hedonia, Eudaimonia and Well-Being: An Introduction”, *Journal of Happiness Studies*, 2008, vol.9, p. 7; Ryff, “Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being”, p. 1071.

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu çalışma niceliksel bir araştırmadır. Nicel araştırmalarda bağımsız, nesnel bir şekilde gözlenebilir, ölçülebilir ve analiz edilebilir bir gerçeklik anlayışı hâkimdir. Nicel araştırmada araştırmacının amacı, neden-sonuç ilişkilerini açıklama, tahminde bulunma ve örneklemden evrene genellenebilir bir bilgi elde etmektir.²⁷⁵ Elde edilen bilginin, sayısal değer olarak ifade edilmesi ve ölçülebilmesi nicel araştırmaların temel çalışma ilkesidir.²⁷⁶ Bu araştırmada “betimleyici karşılaştırmalı ve ilişkisel tarama modeli”²⁷⁷ kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilen verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre yorumlanmasını ve özetlenmesini içeren bir nitel analiz türüdür.²⁷⁸ İlişkisel analiz ise sosyal bilimlerdeki araştırmalarda tahmin etme ve açıklama yapma hedefi ile sıkça kullanılan bir yöntemdir. İlişkisel analizde bağımsız değişken kullanılarak bağımlı değişken açıklanmaya çalışılır.²⁷⁹

2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan İslam dini mensubu olduğunu düşünen bireylerdir. Araştırmanın örnekleme tesadüfî ve kartopu örnekleme yöntemi ile belirlemiş olup gönüllü katılımcılardan oluşmuştur. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların %62.5’i yaşları 18-63 arasında değişen kadınlardan (yaş ort=32.82; ss=9.490) ve %37.5’i yaşları 18-77 arasında değişen erkeklerden (yaş

²⁷⁵ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 21. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2016, s. 16.

²⁷⁶ Durmuş Ekiz, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 99-100.

²⁷⁷ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 35. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2020, s. 109.

²⁷⁸ Hasan Şimşek-Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 256.

²⁷⁹ Serhat Burmaoğlu - Mustafa Polat - Cem Harun Meydan, “Örgütsel Davranış Alanında İlişkisel Analiz Yöntemleri ve Türkçe Yazında Aracılık Modeli Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, s. 13.

ort=31.81; ss=10.909) oluşmaktadır. Örneklemin tamamının yaşları 18-77 arasında değişmektedir ve yaş ortalamaları 32.44 (ss=10.044) bulunmuştur.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

3.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu form araştırmacı tarafından hazırlanmış olup, katılımcılara, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sahibi olup olmama, yaşamın çoğunun geçirildiği yer gibi demografik özellikleri hakkında ve namaz, oruç, zekât, kurban, hac gibi İslam'ın temel şartlarını yerine getirme sıklıkları, ekonomik olarak bu ibadetleri yerine getirebilme durumları, dua etme sıklıkları hakkında sorular sorulmuştur.

3.2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Diener ve arkadaşları (2010) tarafından genel iyi oluş ölçümlerinin alt boyutu olarak sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Telef (2011; 2013) tarafından yapılmıştır. Ölçek 7'li Likert tipi derecelendirmeyle hazırlanmış ve olumlu yönde ifade edilmiş 8 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte ters çevrilmiş ifade bulunmamaktadır. Ölçeğin ifadelerine verilen yanıtlar 1: Kesinlikle katılmıyorum ve 7: Kesinlikle katılıyorum arasında değişen derecelerden oluşmaktadır. Ölçeğin açımlayıcı faktör analizinde, toplam varyansın %42'sinin açıkladığı ve faktör yüklerinin .54 ve .76 arasında değiştiği tek boyutlu bir yapı olduğu belirlenmiş, doğrulayıcı faktör analizinde iyilik uyum indeksi değerlerini karşıladığı saptanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık cronbach alpha katsayısı .80 olarak saptanmış ve güvenilir bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Ölçekten alınan toplam puanın yüksek oluşu bireyin birçok psikolojik kaynak ve güce sahip oluşuna işaret etmektedir. Ölçeğin şimdiki araştırmanın örneklemini için iç tutarlılık cronbach alpha katsayısı .84 bulunmuştur.

3.3. Ahlakî Olgunluk Ölçeği

Şengün ve Kaya (2007) tarafından, Kohlberg'in ahlakî gelişim kuramı çerçevesinde, ahlakî olgunluk düzeyinin ölçülmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 66

maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıdadır. 5'li Likert tipindeki ölçekte yanıtlar 1: Hayır, hiçbir zaman ve 5: Evet, her zaman arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar ahlakî olgunluğun yüksek oluşuna işaret etmektedir. Ölçekte yer alan 14 madde olumsuz ifade edilmiştir ve ters puanlanmaktadır. Ölçeğin ters puanlanan maddeleri 4, 7, 15, 16, 17, 18, 29, 33, 37, 38, 45, 62, 65 ve 66 nolu maddeleridir. Ters puanlama yapılırken (1=5), (2=4), (3=3), (4=2), (5=1) olacak şekilde ölçeye verilen yanıtlar ters çevrilirler. Ters çevirme işlemi yapıldıktan sonra ölçekten alınan toplam puanlar kullanılır. Ölçekten alınan yüksek puanlar ahlakî olgunluğun yüksek oluşuna işaret etmektedir. Ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışmasında iç tutarlılık cronbach alpha güvenirlik katsayısının. 93 olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin şimdiki araştırmanın örnekleme için iç tutarlılık cronbach alpha katsayısı .93 bulunmuştur.

4. VERİ TOPLAMA İŞLEMİ

Araştırmanın verileri Google Forms ile çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ulaşılabilmesi için Google Forms tarafından sağlanan internet linki katılımcılara gönderilmiş ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak diğer gönüllü katılımcılara iletilmesi sağlanmıştır. Ölçeklerin yanıtlanması ortalama olarak 10-15 dakika arasında sürmektedir.

5. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada elde edilen veriler SPSS istatistik programı ile istatistiksel analize tabi tutulmuştur. İstatistiksel analizlere geçilmeden önce katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığı incelenmiştir. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların normal dağılım sergileyip sergilemediklerinin anlaşılması için skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık/yığılma) değerleri incelenmiştir. Skewness değerleri bir dağılımın simetrik olup olmadığını, kurtosis değerleri ise dağılımın ortasında çok fazla ya da çok az örneğin bulunma derecesini göstermektedir. Skewness, yani çarpıklık değeri x-y eksenini üzerindeki çan eğrisini oluşturan puanların ortalamasının sağına ya da soluna kaymasına göre pozitif ya da negatif değer almaktadır. Kurtosis, yani basıklık/yığılma ise çan eğrisi üzerinde puanların belli bir noktada yığılmasını göstermektedir.

Skewness ve Kurtosis değerlerindeki yükselme x-y eksenini üzerinde, katılımcıların aldıkları puanlarla oluşacak çan eğrisinin bozulmasına yani eldeki örneklem ile evreni temsil edecek normal bir dağılım elde edilemediği anlamına gelmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013) normal dağılımın sağlanması için ölçeklerden alınan puanların Skewness ve Kurtosis değerlerinin ± 1.5 aralığında olmasının; George ve Mallery (2010) ± 2 aralığında olmasının yeterli olduğunu bildirmişlerdir. Hair ve arkadaşları (2010) ve Byrne (2010), çarpıklığın ± 2 arasında ve basıklığın ± 7 arasında olması durumunda verilerin normal kabul edildiğini savunmuşlardır. Araştırmanın örnekleminin evreni temsil edebilme durumunu gösterir normal dağılıma ilişkin değerler, ortalamalar, standart sapmalar ve minimum maksimum puan aralıkları Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1. Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Normal Dağılım Bulguları

N=400	Puan Aralıkları	ORT	SS	Skewness	Kurtosis
Psikolojik İyi Oluş	15-56	44.66	6.861	-1.240	2.767
Ahlakî Olgunluk	176-330	291.76	23.766	-1.222	2.598
Namaz ibadeti sıklığı	1-5	3.75	1.347	-.702	-.789
Oruç ibadeti sıklığı	1-5	4.67	.864	-3.129	9.530
Zekat ibadeti sıklığı	1-3	2.22	.866	-.447	-1.522
Kurban ibadeti sıklığı	1-4	3.07	1.177	-.909	-.763
Hac ibadeti çaba gösterme düzeyi	1-5	2.17	.631	2.195	6.367
Dua etme sıklığı	1-5	4.06	.963	-1.098	.739

Katılımcıların Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinden, Ahlakî Olgunluk Ölçeğinden ve demografik bilgi formunda likert tipinde sorulan ibadet sıklıklarından aldıkları puanların çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde oruç ve hac ibadeti dışında kalanların çarpıklık değerlerinin Tabachnick ve Fidell'in (2013) önerdiği gibi ± 1.5 aralığında olduğu, oruç ibadeti sıklığı dışındakilerin basıklık değerlerinin ise Hair ve arkadaşları (2010) ve Byrne'nin (2010) önerdiği gibi ± 7 aralığında olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle katılımcıların oruç ve hac ibadeti dışındaki ölçeklerden ve ibadet sıklıklarından aldıkları puanların normal dağılım sergilediği, diğer değişle örneklemin evreni temsil ettiği söylenebilir.

Katılımcıların oruç ve hac ibadeti dışındaki ölçeklerden aldıkları puanların normal dağılım sergilemesi nedeniyle normal dağılıma uygun parametrik istatistiksel analizlerden yararlanılmıştır. Ancak hac ve oruç ibadeti ile ilgili analizlerde nonparametrik testler kullanılmıştır. İstatistiksel analizlerde parametrik testler

uygulandığında, gruplararası karşılaştırma için bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi; korelasyon analizlerinde ise Pearson korelasyon analizi yürütülmüştür. Non-parametrik testler uygulandığında, gruplararası karşılaştırma için bağımsız örneklem Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis testi; korelasyon analizlerinde ise Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak gruplararası karşılaştırmalarda kullanılacak ancak kategori sayısı yüksek olan ve ordinal değişken niteliğindeki değişkenlerle gruplararası karşılaştırmalar yerine Spearman korelasyon analizi yürütülmüştür. Gruplararası karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi $p \leq .05$; korelasyon analizlerinde anlamlılık düzeyi $p \leq .05$ ve $p \leq .01$ alınmıştır.

3. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

Bu bölümde araştırmanın amaçlarına uygun olarak toplanan verilere uygulanan istatistiksel analizlerin sonuçları verilmiştir. İlk olarak araştırmanın katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin ve dini ibadetlerine ilişkin frekans dağılımları, yüzdeler, ortalama ve standart sapmalar verilmiştir. İkinci olarak, katılımcıların ibadetlere devam sıklıkları, psikolojik iyi oluş ve ahlakî olgunluk düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından ele alındığı ve değişken türüne göre uygulanan gruplar arası karşılaştırma ve korelasyon analizi sonuçları verilmiştir. Üçüncü olarak katılımcıların ibadet etme sıklıkları, psikolojik iyi oluş ve ahlakî olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkilerin ele alındığı korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

1. KATILIMCILARIN NİTELİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

1.1. Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 2.'de katılımcıların yaş ortalamaları, standart sapmaları ve minimum maksimum değerleri verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Yaş Aralıkları

	Cinsiyet	N	ORT	SS	Değer Aralığı
Yaş	Kadın	250	32.82	9.490	18-63
	Erkek	150	31.81	10.909	18-77
	Toplam	400	32.44	10.044	18-77

Katılımcıların tamamının yaş ortalamaları 32.44 bulunmuştur. Kadınların yaş ortalaması 32.82, erkeklerin yaş ortalaması 31.81 bulunmuştur.

1.2. Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 3.'de katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri

Cinsiyet	N	%
Kadın	250	62.5
Erkek	150	37.5
Toplam	400	100.0

Katılımcıların cinsiyetlere dağılımları incelendiğinde, %62.5'inin kadın, %37.5'inin erkek olduğu belirlenmiştir.

1.3. Katılımcıların Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 4.'de katılımcıların eğitim değişkenine göre dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri

Eğitim Durumu	N	%
İlkokul	10	2.5
Ortaokul	7	1.8
Lise	52	13.0
Önlisans	55	13.8
Lisans	202	50.5
Lisansüstü	74	18.5
Toplam	400	100.0

Katılımcıların eğitim durumlarına dağılımları incelendiğinde, %2.5'inin ilkokul, %1.8'inin ortaokul, %13'ünün lise, %13.8'inin önlisans, %50.5'inin lisans, %18.5'inin lisansüstü mezunu oldukları belirlenmiştir.

1.4. Katılımcıların Medeni Durum Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 5.'de katılımcıların medeni durum değişkenine göre dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımları ve Yüzdeleri

Medeni Durum	N	%
Bekar	163	40.8
Evli	230	57.5
Boşanmış	5	1.3
Dul	2	.5
Toplam	400	100.0

Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde, %40.8'inin bekar, %57.5'inin evli, %1.3'ünün boşanmış, %0.5'inin dul olduğu bulunmuştur.

1.5. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamaları Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 6.'de katılımcıların çocuk sahibi olup olmamaları değişkenine göre dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamaları Değişkenine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri

Çocuk	N	%
Var	198	49.5
Yok	202	50.5
Toplam	400	100.0

Katılımcıların %49.5'inin çocuk sahibi olduğu, %50.5'inin çocuk sahibi olmadığı bulunmuştur.

1.6. Katılımcıların Hayatlarının Çoğunu Geçirdiği Yerleşim Birimi Değişkenine Göre Dağılımı

Tablo 7.'de katılımcıların hayatlarının çoğunun geçtiği yerleşim birimi değişkenine göre dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Hayatlarının Çoğunun Geçtiği Yerleşim Birimi Değişkenine Göre Dağılımları ve Yüzdeleri

Yaşamın Çoğunun Geçtiği Yer	N	%
Köy	18	4.5
İlçe (Kasaba)	60	15.0
Şehir	240	60.0
Metropol	82	20.5
Toplam	400	100.0

Katılımcıların yaşamlarının çoğunun geçtiği yerler incelendiğinde, %4.5'ünün yaşamının çoğunu köyde, %15'inin ilçe-kasabada, %60'ının şehirde ve %20.5'inin metropolde geçirdiği tespit edilmiştir.

2. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE İBADETLERE DEVAM SIKLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU

2.1. Cinsiyet Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 8.'de katılımcıların cinsiyetlerine göre ibadete devam sıklığı düzeylerinin karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi ve Mann Whitney u testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri

	Cinsiyet	N	ORT/ SORT	SS	t/z	p
Namaz ibadeti sıklığı ¹	Kadın	250	3.93	1.254	3.516	.001 *
	Erkek	150	3.43	1.440		
Oruç ibadeti sıklığı ²	Kadın	250	209.1 3	-	-2.899	.004 *
	Erkek	150	186.1 1	-		

Tablo 8. devamı

Zekat ibadeti sıklığı ¹	Kadın	250	2.36	.820	4.184	.000 *
	Erkek	150	1.99	.894		
Kurban ibadeti sıklığı ¹	Kadın	250	3.27	1.089	4.352	.000 *
	Erkek	150	2.73	1.246		
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ²	Kadın	250	204.5 4	-	-1.341	.180
	Erkek	150	193.7 6	-		
Dua etme sıklığı ¹	Kadın	250	4.20	.830	3.513	.001 *
	Erkek	150	3.83	1.116		

* $p < .05$

¹ *t testi* ² *Mann Whitney U testi*

Katılımcıların cinsiyetlerine göre namaz ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=3.516$; $p=.001$). Kadınların namaz ibadeti sıklığı ortalamaları (ort=3.93) erkeklerin ortalamalarından (ort=3.43) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.899$; $p=.004$). Kadınların oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları (ort=209.13) erkeklerin ortalamalarından (ort=186.11) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre zekât ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=4.184$; $p=.000$). Kadınların zekât ibadeti sıklığı ortalamaları (ort=2.36) erkeklerin ortalamalarından (ort=1.99) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre kurban ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=4.352$; $p=.000$). Kadınların kurban ibadeti sıklığı ortalamaları (ort=3.27) erkeklerin ortalamalarından (ort=2.73) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($z=-1.341$; $p=.180$).

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=3.513$; $p=.001$). Kadınların dua etme sıklığı ortalamaları (ort=4.20) erkeklerin ortalamalarından (ort=3.83) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır. Kadınlar erkeklere nispetle ibadetlere daha çok devam etmektedirler.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerin cinsiyetlerine göre ibadetlere devam sıklığı ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmuştur, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre ibadetlerine devam etme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak cinsiyet değişkeni ile hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi sıklığı ortalamaları arasında anlamlı bir fark elde edilememiştir. Bunun temelinde; Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre kadınların yalnız başına hacca gidememesi, kendisine eşlik edecek bir mahreminin bulunması şartıyla hac ibadetini yerine getirebilmeleri, dolayısıyla kadınların bu ibadeti yerine getirmelerinin eş ya da kardeşlerinin istekli ve ekonomik imkânlarına bağlı olduğu düşünülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde ibadetlere devam sıklığı ile cinsiyet değişkeni karşılaştırılmasında çeşitli sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu araştırmaların bir kısmı ulaştığımız sonuçları desteklerken bir kısmı ise bulgularımız ile farklılık göstermektedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye çapında 18 yaş ve üzeri bireyler üzerinde gerçekleştirdiği “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” adlı araştırmada örnekleme vakit namazlarını her zaman kılanların oranı %42,5, hiçbir zaman kılmayanların oranı ise %16,9’dur. Bu araştırmada bireylerin vakit namazlarını kılma sıklığı cinsiyete göre incelendiğinde kadınların %49,8’i, erkeklerin ise %34,8’inin vakit namazlarını her zaman kıldığı görülmüştür. Aynı zamanda vakit namazlarını ara sıra kılanların oranı kadınlarda %15,5, erkeklerde %20,7 iken; kadınlarda vakit namazlarını hiçbir zaman kılmayanların oranının %13,6, erkeklerde ise %20,4 olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁰ Bizim çalışmamızı destekleyen bu araştırmada da görüleceği üzere kadınlar erkeklere kıyasla daha düzenli ve daha fazla ibadet etmektedirler. Kimter de üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada kız öğrencilerin dini ibadet ve pratiklerini yerine getirme eğilimlerinin erkek öğrencilere göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.²⁸¹ Albayrak’ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada da kız öğrencilerin duaya yönelik tutumları, erkek öğrencilere göre daha yüksek

²⁸⁰ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması”, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

²⁸¹ Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Din*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2012.

bulunmuştur.²⁸² Batı toplumlarında yapılan birçok çalışma da bulgularımızı destekler niteliktedir.²⁸³

Kadınların erkeklere nazaran daha dindar kabul edilmesinde ve ibadetlere devam sıklıklarının daha iyi düzeyde olmasında; erkeklere kıyasla dini bilgiler edinmeye yönelik daha ilgili, meraklı ve araştırmacı olmaları, duygusal bir yapıya sahip olmaları, toplumsallaşma sürecinin kazandırdığı cinsiyet rolleri ve bilhassa annelik rolünün etkili olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda kendilerini çocukları için bir rol model olarak kabul etmeleri de kadınların dindarlık eğilimlerini artıran bir diğer etkidir.²⁸⁴

Literatürde araştırmamızın tersi yönünde bulgular da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda erkeklerin dini inançları benimseme ve ibadetlerini yerine getirme seviyesi kadınlara kıyasla daha yüksek bulunmuştur.²⁸⁵ Bu araştırmalardan birisi de Uysal'ın 647 kişi üzerinde gerçekleştirdiği dini ibadetleri erkeklerin kadınlara oranla daha fazla yerine getirdiklerini ve günlük hayatlarında dinin etkisini daha fazla hissettiklerini ortaya koyduğu çalışmadır.²⁸⁶

Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde, birçok araştırmada bireylerin dindarlık düzeylerinin cinsiyet faktörüne göre anlamlı biçimde farklılaşmadığı sonucuna ulaşıldığı görülmüştür.²⁸⁷

²⁸² Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, s. 109.

²⁸³ Gordon Willard Allport, *Birey ve Dini* (çev. B. Sambur), Elis Yayınları, Ankara, 2004; Michael Argyle, *Psychology and Religion: An Introduction* Routledge, London, 2000; Vassilis Saroglou, "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika'da Yapılan Yeni Araştırmalar", çev. Veysel Uysal, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, S.19.

²⁸⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, 2015, s. 94.

²⁸⁵ Bkz. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Dem Yayınları, İstanbul, 2007; Naci Kula, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı Yayınları, İstanbul, 2001.

²⁸⁶ Veysel Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.

²⁸⁷ Asım Yapıcı, "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri", *Dini Araştırmalar Dergisi, Kadın Özel Sayısı*, 2016, ss. 131-161, s. 131; Necmi Karşlı "Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi(Erzurum Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Erzurum, 2011, s. 180; Süleyman Kurnaz, "İçe Dönük-Dışa Dönük Kişilik Yapısı Dindarlık İlişkisi: SDÜ Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta, 2019, s. 57.

2.2. Yaş Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 9.'da katılımcıların yaşları ile ibadet sıklıkları arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Yaşları ile İbadet Sıklıkları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları

	Yaş
Namaz ibadeti sıklığı	.371**
Oruç ibadeti sıklığı	.177**
Zekat ibadeti sıklığı	.281**
Kurban ibadeti sıklığı	.405**
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi	.328**
Dua etme sıklığı	.128*

*p<.05; **p<.01

Katılımcıların yaşları ile namaz ibadeti sıklığı ($r=.371$; $p=.000$), oruç ibadeti sıklığı ($r=.177$; $p=.000$), zekat ibadeti sıklığı ($r=.281$; $p=.000$), kurban ibadeti sıklığı ($r=.405$; $p=.000$), hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ($r=.328$; $p=.000$), dua etme sıklığı ($r=.128$; $p=.010$) düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Yaş arttıkça namaz ibadeti, oruç ibadeti, zekat ibadeti, kurban ibadeti, hac ibadeti için çaba gösterme ve dua etme sıklığı artmaktadır.

Elde edilen bu sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı yaş değişkenine göre farklılaşır, ilerleyen yaşla birlikte ibadetlere devam sıklığı artmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. İbadetlere devam sıklığı ile yaş değişkeni arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır.

İlgili literatür incelendiğinde ibadetlere devam sıklığı ile yaş değişkeni karşılaştırılmasında farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bulgularımızı destekleyen benzer pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu konudaki genel görüş, yaşın artması ile dini inanç, tutum ve faaliyetlerin de arttığı yönündedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye çapında 18 yaş ve üzeri bireyler üzerinde gerçekleştirdiği “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” adlı araştırmada örnekleme vakit namazlarını her zaman kılanların oranı 18-24 yaş grubunda %26,2 iken bu oran 65 yaş ve üzeri yaşlarda %69,9’a yükselmektedir. Yani bu araştırmada yaş arttıkça vakit namazlarını her zaman düzenli olarak kılanların oranının da artış gösterdiği görülmektedir. Aynı araştırmada bireylerin zekât ve hac ibadetlerini yerine getirme

durumları da incelenmiş ve zekât ibadetini yerine getirme durumları değerlendirildiğinde 18-24 yaş grubunda maddi durumu uygun olduğu takdirde her yıl zekât verenlerin oranı %64,3 bulunurken 55-64 yaş grubunda bu oran %75,8 olarak bulunmuştur. Bireylerin yaş gruplarına göre hac ibadetleri incelendiğinde ise aynı şekilde yaş arttıkça hacca gidenlerin oranının yükseldiği görülmektedir. Öyle ki 18-24 yaş grubunda hac ibadetini yerine getirenlerin oranı %1,5 iken 65 yaş ve üzerinde bu oran %26,6 olarak bulunmuştur.²⁸⁸ Bu çalışma bulgularının tamamı araştırmamızı destekler niteliktedir.

Kımtar'ın 2015 yılında Çanakkale il merkezinde yaşayan ve yaşları 15 ile 65 yaş ve üzeri arasında değişen 413 katılımcı üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada yaş düzeylerindeki artışa paralel olarak beş vakit namazları kılma sıklıklarının da arttığı ortaya koyulmuştur.²⁸⁹ Günay'ın çalışmasında da yaşın artmasıyla birlikte ibadetlere bağlılık ve ibadetleri yerine getirme oranlarında bir yükselme olduğu görülmektedir.²⁹⁰ Aynı şekilde Kayıklık tarafından 40-94 yaş arasındaki 394 kişi üzerinde yapılan çalışmada²⁹¹ ve Taplamacıoğlu'nun yürüttüğü araştırmada da dini faaliyetlerin ilerleyen yaşlarda yükselişe geçtiği²⁹² sonucuna ulaşılmıştır.

Aynı zamanda yaş ile ibadete devam sıklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Balcı-Arvas'ın "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasında yaşın ilerlemesine bağlı olarak dindarlıkta belirli seviyede bir yükselmenin olduğu fakat araştırmaya katılan bireylerde dinin etkisini hissetme algılarının anlamlı farklılık göstermediği²⁹³ görülmüştür. Albayrak'ın üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmasında da yaş ile dua tutumu arasında bir farklılaşmanın bulunmadığı²⁹⁴ sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yukarıda bahsi geçen Diyanet İşleri Başkanlığının araştırmalarında yaş grubuna göre katılımcıların oruç ibadetini yerine getirme durumu incelendiğinde, yaş ilerledikçe "Sağlığım elverdiği sürece Ramazan ayında oruç

²⁸⁸ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması", Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

²⁸⁹ Kımtar, "Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", s. 314-315.

²⁹⁰ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 61.

²⁹¹ Hasan Kayıklık, *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*, Baki Kitabevi, Adana, 2003.

²⁹² Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, 1962, C.10, S.1, ss. 141-151.

²⁹³ Fatma Balcı Arvas, "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018, C. 7, S. 5, s. 51.

²⁹⁴ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, s. 108.

tutarım” diyenlerin oranının azaldığı görülmüştür. Sağlığı elverdiği sürece Ramazan ayında oruç tuttuğunu söyleyenlerin oranı 18-24 yaş grubunda %85,1 iken, 65 yaş üzerinde bu oran %74,4’e düşmektedir.²⁹⁵

Batıda yapılan çalışmalarda da yaş ile ibadetlere devam sıklığı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Francis tarafından yapılan bir araştırmada yaşça daha küçük olan öğrencilerin Hristiyanlığa karşı daha fazla olumlu tutum sergiledikleri ve dolayısıyla çocukların yaşlarının artmasıyla birlikte Hristiyanlığa karşı olan tutumlarında sürekli ve istikrarlı bir biçimde negatif yönde bir değişimin, dini inançlarında bir azalmanın görüldüğü²⁹⁶ tespit edilmiştir.

2.3. Eğitim Düzeyi Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 10.’da katılımcıların eğitim düzeyleri ile ibadet sıklıkları arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 10. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri ile İbadet Sıklıkları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları

	Eğitim Düzeyi
Namaz ibadeti sıklığı	-.153**
Oruç ibadeti sıklığı	-.090
Zekat ibadeti sıklığı	-.019
Kurban ibadeti sıklığı	-.109*
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi	-.160**
Dua etme sıklığı	-.123*

*p<.05; **p<.01

Katılımcıların eğitim düzeyleri ile namaz ibadeti sıklığı ($r=-.153$; $p=.002$), kurban ibadeti sıklığı ($r=-.109$; $p=.030$), hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ($r=-.160$; $p=.001$), dua etme sıklığı ($r=-.123$; $p=.014$) arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça, namaz ibadeti sıklığı, kurban ibadeti sıklığı, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığı

²⁹⁵ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması”, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

²⁹⁶ L. J. Francis, “Attitude Towards Religion: Definition, Measurement and Evaluation”, *British Journal of Educational Studies*, 1984, 32(1), pp. 45-50.

azalmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile diğer ibadetler arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde ilişki vardır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe ibadetlere devam sıklıklarında düşüş olduğu görülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde gerek yurt içinde gerekse yurtdışında yapılan araştırmalarda bulgularımızı destekleyen birçok çalışma bulunduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda genel olarak eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte ibadetlere devam sıklığının azaldığı tespit edilmiştir. Örneğin Levin ve Taylor tarafından yapılan çalışmada, eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte dini ilgi, öznel dindarlık, dini TV yayınlarını izleme, dini yayınları okuma ve dua etme gibi yaşayışların azaldığı tespit edilmiştir.²⁹⁷

Bu konu hakkında ülkemizde yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu araştırmaların pek çoğunda hem ibadetlere devam sıklığı ile eğitim düzeyi hem de genel dindarlık ile eğitim düzeyi incelenmiş ve aralarında negatif yönde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.²⁹⁸ Kimter’in bahsi geçen araştırmasında katılımcıların eğitim durumlarına göre beş vakit namaz kılma durumları incelenmiş ve eğitim seviyesi arttıkça katılımcıların beş vakit namaz kılma seviyelerinin azaldığı²⁹⁹ tespit edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Türkiye çapında gerçekleştirdiği araştırmada da katılımcıların vakit namazlarını kılma sıklığı eğitim düzeyine göre incelendiğinde, eğitim seviyesi arttıkça vakit namazlarını kılan katılımcıların oranının azaldığı görülmüştür. Vakit namazlarını her zaman kılanların oranı okur-yazar olmayanlarda %69,3 iken bu oran lisans ve üstü mezunlarda %27,4’e düştüğü tespit edilmiştir. Vakit namazlarını hiçbir zaman kılmayanların oranı ise okur-yazar olmayanlarda %10,2 iken bu oran lisans ve üstü mezunlarda %23,4’ e çıkmıştır.³⁰⁰ Göcen tarafından yapılan araştırmada da eğitim durumunun

²⁹⁷ J. S. Levin - R. J. Taylor, “Gender and Age Differences in Religiosity Among Black Americans”, *The Gerontologist*, 1993, 33(1), pp. 16-23.

²⁹⁸ Kimter, “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s.319.

²⁹⁹ Kimter, “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s.317.

³⁰⁰ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, “*Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*”, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

katılımcıların dini yönelimini etkilediği tespit edilmiştir. Öyle ki bu çalışmada ilkokul eğitimine sahip olanların dini yönelim ortalamaları, lisans eğitimi almış olanlara kıyasla daha yüksek çıkmıştır.³⁰¹

Literatüre bakıldığında eğitim düzeyi değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı arasındaki ilişki hakkında yukarıda bahsedilen çalışmalardan farklı sonuçlara ulaşan araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye çapında gerçekleştirdiği araştırmada katılımcıların zekât ibadetini yerine getirme durumu eğitim düzeyine göre incelendiğinde, okur-yazar olmayanlarda maddi durumu uygun olduğunda her yıl zekât verenlerin oranı %62,9 iken lisans ve üzeri mezunlarda bu oranın %78,9'a yükseldiği tespit edilmiştir.³⁰² Ayten'in çalışmasında ise farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Öyle ki genel dindarlık düzeyinde en yüksek ortalama lisans ve lisansüstü tahsili olanlara ait iken, devamında sırasıyla ilkokul, ortaokul ve lise mezunları gelmektedir. İbadet/bilgi alt boyutunda ise en yüksek ortalamanın lisans ve lisansüstü, en düşük ortalamanın ise lise mezunlarına ait olduğu görülür. Bu nedenle ilk, ortaokul ve üniversite mezunlarının lise mezunlarına kıyasla dini eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.³⁰³

Hem ülkemizde hem de Batı'da yapılan çalışmalar incelendiğinde karşımıza farklı sonuçlar çıkmaktadır. Yapılan saha çalışmalarında eğitim düzeyi ile ibadete devam sıklığı arasında negatif yönde ilişkilerin görülmesinde; eğitim seviyesinin yükselmesiyle beraber dini inançlarda rasyonelleşme, liberalleşme ve bireyselleşme yönelimlerinin artması, itaate dayalı ve geleneksel dindarlıkların seküler kültürün etkili olduğu üniversite gibi ortamlarda gerilemeye başlaması³⁰⁴ ve bireylerin daha fazla eleştirel düşünebilmesinin etkili olabildiği düşünülmektedir. Araştırmaların çoğu negatif yönde ilişkiye vurgu yapsa da, dini eğitim veren kurum ve kuruluşların ibadetlere devam sıklığı üzerindeki pozitif yönde etkisi olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin Hayta'nın ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada,

³⁰¹ Göcen, "Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması", s. 231.

³⁰² Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, "*Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*", Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

³⁰³ Ali Ayten, "Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2009, s. 137-138.

³⁰⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 96.

başlangıçtan itibaren din eğitimi almaları sebebiyle bu öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür.³⁰⁵

2.4. Medeni Durum Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 11.'de katılımcıların medeni durumlarına göre ibadete devam sıklığı düzeylerinin karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi ve Mann Whitney u testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri

	Medeni Durum	N	ORT/ SORT	SS	t/z	P
Namaz ibadeti sıklığı ¹	Bekar	16 8	3.33	1.416	-5.329	.000 *
	Evli	23 2	4.05	1.210		
Oruç ibadeti sıklığı ²	Bekar	16 8	184.53	-	-3.535	.000 *
	Evli	23 2	212.06	-		
Zekat ibadeti sıklığı ¹	Bekar	16 8	1.89	.905	-6.773	.000 *
	Evli	23 2	2.47	.749		
Kurban ibadeti sıklığı ¹	Bekar	16 8	2.39	1.322	10.38 2	.000 *
	Evli	23 2	3.56	.742		
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ²	Bekar	16 8	178.38	-	-4.837	.000 *
	Evli	23 2	216.52	-		
Dua etme sıklığı ¹	Bekar	16 8	4.04	.999	-.280	.780
	Evli	23 2	4.07	.937		

* $p < .05$

¹ t testi ² Mann Whitney U testi

³⁰⁵ Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", s. 496.

Katılımcıların medeni durumlarına göre namaz ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=-5.329$; $p=.000$). Evlilerin namaz ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=4.05$) bekârların ortalamalarından ($ort=3.33$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-3.535$; $p=.000$). Evlilerin oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları ($sort=212.06$) bekarların sıra ortalamalarından ($sort=184.53$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre zekât ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=-6.773$; $p=.000$). Evlilerin zekat ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=2.47$) bekarların ortalamasından ($ort=1.89$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre kurban ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=-10.382$; $p=.000$). Evlilerin kurban ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=3.56$) bekarların ortalamalarından ($ort=2.39$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-4.837$; $p=.000$). Evlilerin hac ibadeti sıklığı sıra ortalamaları ($sort=216.52$) bekarların sıra ortalamalarından ($sort=178.38$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=-.280$; $p=.780$).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı medeni hal değişkenine göre farklılaşır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerden evli olanların bekâr olanlara göre ibadetlerine devam etme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak medeni durum değişkeni ile dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı bir fark elde edilememiştir. Bunun temelinde; dua etmenin farz ibadetler içerisinde bulunmaması, bireye özgü bir ibadet olması, gönülden isteyerek yapılması ve insanı yatıştırıcı ve endişelerini azaltıcı etkilere sahip olmasının etkili olduğu

düşünülmektedir. Bu sebeple dua etmenin medeni durumla ilişkisinin bulunmaması beklendik bir durumdur.

Literatürde medeni durum değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir ancak yapılan çalışmaların pek çoğu araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye çapında gerçekleştirdiği araştırmada katılımcıların vakit namazlarını kılma sıklığı medeni durum değişkenine göre incelendiğinde, vakit namazlarını her zaman kılma oranı bekârlarda %24,9 iken evlilerde %45,1'dir. Aynı araştırmada zekât ibadetini yerine getirme durumunda bu oranın evlilerde %74,7 iken bekârlarda %64,5 olduğu görülür. Hac ibadetini yerine getirme açısından ise bu oran evlilerde %6,8, bekârlarda ise %2,1 olarak tespit edilmiştir.³⁰⁶ Uysal'ın çalışmasında, evlilerin hem genel dindarlıkta hem de dinin etki ve tecrübe boyutlarında bekârlara kıyasla daha güçlü dini tutumlar sergiledikleri,³⁰⁷ Vural'ın araştırmasında, evli olanların evli olmayanlara göre daha yüksek dindarlık ortalamasına sahip olduğu,³⁰⁸ Mehmedoğlu'nun çalışmasında, evli olanların bekârlara oranla Allah'a daha fazla teslimiyet gösterdiği ve Allah'ı kendilerine daha yakın bulmaları da³⁰⁹ araştırma bulgumuz ile paralellik arz etmektedir.

Göcen'in araştırmasında ise evlilerin bekârlara oranla dini yönelim ortalamalarının daha yüksek olduğu ancak bunun anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür.³¹⁰

Yapılan çalışmalarda medeni durum değişkenine göre ibadetlere devam sıklığının farklılaşmasında; evlenmenin ve anne-baba olmanın getirdiği sorumlulukların hissedilmeye başlanması, bilhassa çocukları iyi yetiştirmek ve onlara iyi bir rol model olma isteğinin³¹¹ bulunması ve evlilerin bekârlara göre daha ileri yaşta olmalarının etkili olduğu³¹² düşünülmektedir.

³⁰⁶ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması”, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

³⁰⁷ Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, s. 82.

³⁰⁸ Muhammet Enes Vural, “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2016, s. 77-78.

³⁰⁹ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, s. 215.

³¹⁰ Göcen, “Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması”, s. 221.

³¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 283.

³¹² Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 99.

2.5. Çocuk Sahibi Olup Olmama Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 12.'de katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre ibadete devam sıklığı düzeylerinin karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi ve Mann Whitney u testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 12. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamalarına Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri

	Çocuk	N	ORT/ SORT	SS	t/z	p
Namaz ibadeti sıklığı ¹	Var	198	4.11	1.133	5.512	.000 *
	Yok	202	3.39	1.446		
Oruç ibadeti sıklığı ²	Var	198	212.06	-	-2.977	.003 *
	Yok	202	189.17	-		
Zekat ibadeti sıklığı ¹	Var	198	2.48	.745	6.293	.000 *
	Yok	202	1.97	.900		
Kurban ibadeti sıklığı ¹	Var	198	3.57	.763	9.262	.000 *
	Yok	202	2.58	1.303		
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ²	Var	198	223.19	-	-5.773	.000 *
	Yok	202	178.26	-		
Dua etme sıklığı ¹	Var	198	4.13	.918	1.416	.157
	Yok	202	3.99	1.002		

* $p < .05$

¹ t testi ² Mann Whitney U testi

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre namaz ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=5.512$; $p=.000$). Çocuk sahibi olanların namaz ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=4.11$) olmayanların ortalamalarından ($ort=3.39$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.977$; $p=.003$). Çocuk sahibi olanların oruç ibadeti sıklığı sıra ortalamaları ($sort=212.06$) olmayanların sıra ortalamalarından ($sort=189.17$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre zekat ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=6.293$; $p=.000$). Çocuk sahibi olanların zekat ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=2.48$) olmayanların ortalamalarından ($ort=1.97$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre kurban ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t=9.262$; $p=.000$). Çocuk sahibi olanların kurban ibadeti sıklığı ortalamaları ($ort=3.57$) olmayanların ortalamalarından ($ort=2.58$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-5.773$; $p=.000$). Çocuk sahibi olanların hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi sıra ortalamaları ($sort=223.19$) olmayanların sıra ortalamalarından ($sort=178.26$) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=1.416$; $p=.157$).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşır. Çocuklarına örnek olma sorumluluğu saikiyle evli bireyler ibadetlere daha fazla devam etmektedirler.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerden çocuk sahibi olanların ibadetlere devam sıklığı, çocuk sahibi olmayanlara göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur.

Bulgularımızda yalnızca katılımcıların çocuk sahibi olup olmama durumları ile dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Çocuk sahibi olup olmamalarına göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamasının temelinde; dua etmenin bireye özgü bir ibadet olması, diğer ibadetler gibi topluca yapılan bir ibadet olmaması, en gizli ibadet olarak da görülebilmesi ve her şeyi kuşatıcı olması sebebiyle sığınmanın da ötesinde kişiye Aşkın Varlık ile beraber olabilme³¹³ imkanı sağlayabilen bir ibadet olmasının olduğu düşünülebilir.

Araştırmamızda çocuk sahibi olan bireylerin çocuk sahibi olmayanlara oranla ibadetlere devam sıklığı ortalamaları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bizler bu durumun nedeni olarak; anne-babaların, erken yaşlardan itibaren çocuklarının

³¹³ Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, s. 74.

inancından ve dine yöneliminden kendilerinin sorumlu olduklarının farkına varması ile birlikte ibadetlere devam sıklıklarında bir artış yaşandığını düşünmekteyiz.

İlgili çalışmalar incelendiğinde, ailenin çocukta dini inancın şekillenmesinde ve dini alışkanlık ve uygulamaların kazanılması noktasında başta gelen kültürel bir faktör olduğu görülür. Ailede verilen din eğitimi çocukların dine yönelimi noktasında oldukça önemlidir. Bu nedenle ibadetleri yerine getirme ve dinî yaşam açısından kendilerinin çocukları için en önemli rol model olduğunun farkında olan anne ve babalar, çocuklarına örnek olabilmek ve ibadetlere alıştırmak maksadıyla namaz, oruç, kurban, zekât ve hac gibi ibadetleri bizzat kendileri yerine getirirler. Aynı zamanda dini bayramları, kutsal gün ve geceleri ailece yaşayarak ve kutlayarak³¹⁴ çocuklarında dini duygu ve düşüncelerin oluşmasına gayret göstermektedirler.

2.6. Hayatın Çoğunun Geçirildiği Yerleşim Birimi Değişkeni İle İbadetlere Devam Sıklığı Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 13.'de katılımcıların yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre ibadete devam sıklığı düzeylerinin karşılaştırıldığı Tek Yönlü Varyans Analizi ve Kruskal Wallis testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Yaşamlarının Çoğunun Geçtiği Yere Göre İbadete Devam Sıklığı Düzeyleri

sd: 2-397		N	ORT/ SORT	SS	F/ χ^2	p	Tukey
Namaz ibadeti sıklığı ¹	Köy-Kasaba-İlçe	78	3.67	1.456	.214	.808	
	Şehir	240	3.75	1.321			
	Metropol	82	3.80	1.328			
Oruç ibadeti sıklığı ²	Köy-Kasaba-İlçe	78	195.10	-	3.936	.140	
	Şehir	240	197.15	-			
	Metropol	82	215.44	-			
Zekat ibadeti sıklığı ¹	Köy-Kasaba-İlçe	78	2.06	.902	1.655	.192	
	Şehir	240	2.25	.847			
	Metropol	82	2.28	.879			
Kurban ibadeti sıklığı	Köy-Kasaba-İlçe	78	2.76	1.321	3.468	.032*	Ş>K p=.026*
	Şehir	240	3.15	1.134			
	Metropol	82	3.11	1.122			

³¹⁴ Hökekleli, *Din Psikolojisi*, s. 258.

Tablo 13. devamı

Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ²	Köy-Kasaba-İlçe	78	188.21	-	2.856	.240	
	Şehir	240	201.80	-			
	Metropol	82	208.38	-			
Dua etme sıklığı ¹	Köy-Kasaba-İlçe	78	3.87	1.061	4.558	.011*	Ş>K p=.040*
	Şehir	240	4.18	.893			
	Metropol	82	3.89	1.018			

*p<.05 ¹Tek yönlü varyans analizi ²Kruskal Wallis Testi

Katılımcıların yaşamlarının geçtiği yer bakımından namaz ibadeti sıklığı [F(2-397)=.214; p=.808], oruç ibadeti sıklığı [$\chi^2_{(2)}$ =3.936; p=.140], zekat ibadeti sıklığı [F(2-397)=1.655; p=.192] ve hac ibadeti için çaba gösterme [$\chi^2_{(2)}$ =2.856; p=.240] düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Katılımcıların yaşamlarının geçtiği yere göre kurban ibadeti sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(2-397)=3.468; p=.032]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey testi sonucunda şehirde yaşayanların kurban ibadeti sıklığı ortalamaları (ort=3.15) köy, kasaba ve ilçede yaşayanların ortalamalarından (ort=2.76) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.026).

Katılımcıların yaşamlarının geçtiği yere göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [F(2-397)=4.558; p=.011]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Tukey testi sonucunda şehirde yaşayanların dua etme sıklığı ortalamaları (ort=4.18) köy, kasaba ve ilçede yaşayanların ortalamalarından (ort=3.87) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=.040).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların ibadetlere devam sıklığı hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşmaz.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerin namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerini yerine getirme sıklıkları yaşamlarının geçtiği yere göre farklılık göstermezken, şehirde yaşayanların kurban ibadeti ve dua etme sıklığı ortalamaları köy, kasaba ve ilçede yaşayanların ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ancak bu bulguya ilişkin analiz Non-parametrik bir analiz olduğundan sonuçları evrene genellenemezdir. Araştırmanın örnekleme için bu sonuçların tesadüfen ortaya çıktığı düşünülebilir.

İlgili literatür incelendiğinde hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkeni ile ibadete devam sıklığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların farklı sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Örneğin üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve dindarlık düzeylerini inceleyen çalışmada Sezgin, yaşamının çoğunun geçirildiği yer ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını³¹⁵ tespit etmiştir.

Diğer taraftan üniversite öğrencilerinde dinî tutum ve davranışları inceleyen Topuz, çalışmada köy ve kasabada yetişen öğrencilerin, şehirde yetişen öğrencilere göre dini tutumlarının daha yüksek olduğunu³¹⁶ ortaya koymuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Türkiye çapında gerçekleştirdiği araştırmada da kırdaki yaşayan katılımcılarda vakit namazlarını her zaman kılma oranı %50,5 iken bu oran kentte yaşayanlarda %39,4'e gerilemekte, yine aynı araştırmada kentte yaşayan katılımcılarda hacca gitme oranı %5,8 iken, bu oranın kırdaki yaşayanlarda %8,6'ya yükseldiği³¹⁷ tespit edilmiştir.

3. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERLE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU

3.1. Yaş Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 14.'de katılımcıların yaşları ile psikolojik iyi oluş puanları arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

³¹⁵ Kasım Sezgin, “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık ve Dindarlık Düzeylerinin İncelenmesi (Dicle Üniversitesi Örneği)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Diyarbakır, 2016, s. 73.

³¹⁶ İlhan Topuz, “Üniversite Öğrencilerinde Dinî Tutum ve Davranışlar (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Isparta, 1999, s. 160.

³¹⁷ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması”, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Tablo 14. Katılımcıların Yaşları ile Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları

	Yaş
Psikolojik İyi Oluş	.120*

*p<.05; **p<.01

Katılımcıların yaşları ile psikolojik iyi oluş puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.120$; $p=.016$). Yaş arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyleri artmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları yaş değişkenine göre farklılaşır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Araştırma verilerine göre, araştırmaya katılan Müslüman bireylerin yaşları arttıkça psikolojik iyi oluş düzeylerinin de artış gösterdiği tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde, araştırma bulgularımıza benzer şekilde Ceylan’ın çalışmasında yaşın artmasıyla birlikte psikolojik iyi oluşun da arttığı³¹⁸ tespit edilmiştir. Vural’ın çalışmasında da 36-60 yaş grubundaki bireylerin psikolojik iyi oluş puanlarının 18-21 ve 22-35 yaş gruplarındaki bireylerin puanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur.³¹⁹

Literatürde yaş ile psikolojik iyi olma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Göcen’in çalışmasında psikolojik iyi oluş ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.³²⁰ Ayhan’ın çalışmasında da üniversite öğrencilerinin yaş değişkenine göre psikolojik iyi oluş puanlarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.³²¹ Doğan tarafından yapılan çalışmada da 15-22 ve 65 yaş üzeri bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri, 23-64 yaş aralığındaki bireylere kıyasla daha

³¹⁸ Ummahan Esra Ceylan, “Ölümlülük Bilincinin Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı, Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma İle İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2018, s. 143.

³¹⁹ Vural, “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi” , s. 62.

³²⁰ Göcen, Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması, s. 156.

³²¹ Ayşe Sena Ayhan, “Üniversite Öğrencilerinde Öz Anlayış ve Bağlanma Stilllerinin Psikolojik İyi Oluş Üzerinde Yordayıcılığın İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2020, s. 165.

düşük bulunduğu için psikolojik iyi oluş düzeyinde yaşla birlikte bir artış olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.³²²

3.2. Cinsiyet Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 15.'de katılımcıların cinsiyetlerine göre psikolojik iyi oluş ortalamalarının karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 15. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

	Cinsiyet	N	ORT	SS	t	p
Psikolojik İyi Oluş	Kadın	250	44.90	6.542	.922	.357
	Erkek	150	44.25	7.367		

Katılımcıların cinsiyetlerine göre psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=.922$; $p=.357$).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaz.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

İlgili literatüre bakıldığında yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Cenkseven ve Akbaş'ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında cinsiyetin mutluluğu yordamada etkisinin çok az bir düzeyde olduğunu tespit edilmiştir.³²³ Ceylan'ın çalışmasında da psikolojik iyi oluş ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmektedir.³²⁴ Seyhan tarafından yapılan bir çalışmada da cinsiyet değişkeni ile psikolojik iyi oluş karşılaştırılmış, erkek ve kız öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.³²⁵ Göcen'in çalışmasında da erkeklerin kadınlara kıyasla psikolojik

³²² Mebrure Doğan, “Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler”, s. 254-255.

³²³ Fulya Cenkseven, Turab Akbaş, “Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2007, C.3, S. 27, s. 55.

³²⁴ Ceylan, “Ölümlülük Bilincinin Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı, Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma İle İlişkisi”, s. 145.

³²⁵ Seyhan, “Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, s. 169.

iyi olma ortalaması daha yüksek bulunmuş ancak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.³²⁶ Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, araştırmamızın bulgularını destekler niteliktedir.

Psikolojik iyi olma halini inceleyen çalışmaların bazılarında ise farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Balcı'nın çalışmasında kadınların erkeklere oranla daha yüksek yaşam doyumuna sahip olduğu ortaya koyulmuştur.³²⁷ Ulu tarafından ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmada da kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı olarak daha yüksek bulunduğu belirtilmiştir.³²⁸

3.3. Eğitim Düzeyi Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 16.'da katılımcıların eğitim düzeyleri ile psikolojik iyi oluş puanları arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 16. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri ile Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Bulguları

	Eğitim
Psikolojik İyi Oluş	-.040

*p<.05; **p<.01

Katılımcıların psikolojik iyi oluş puanlarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($r=-.040$; $p>.05$).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları eğitim düzeyi değişkenine göre farklılaşır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Literatür incelendiğinde, yapılan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Balcı'nın çalışmasında da bulgularımızı destekler biçimde öznel iyi olma ve yaşam doyumunu ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı

³²⁶ Göcen, “Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması”, s. 153.

³²⁷ Balcı, “Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s. 134.

³²⁸ Mustafa Ulu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları İle Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C.20, S.37, s. 199.

olmadığına ulaşılmıştır.³²⁹ Doğan'ın çalışmasında ise eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte psikolojik iyi olma düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir.³³⁰ Ceylan'ın yaptığı çalışmada da psikolojik iyi oluş ile eğitim düzeyi arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan lisansüstü eğitim seviyesinde olanların ilköğretim mezunlarına göre psikolojik iyi oluş puanlarının anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür.³³¹ Bu bulguların aksine Vural'ın çalışmasında ise eğitim durumu düşük katılımcıların, eğitim durumu yüksek olanlara göre psikolojik iyi oluş durumlarının daha iyi düzeyde olduğu bulunmuştur.³³²

3.4. Medeni Durum Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 17.'de katılımcıların medeni durumlarına göre psikolojik iyi oluş ortalamalarının karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 17. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

	Medeni Durum	N	ORT	SS	t	p
Psikolojik İyi Oluş	Bekar	168	44.40	6.948	-.635	.526
	Evli	232	44.84	6.806		

Katılımcıların medeni durumlarına göre psikolojik iyi oluş ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=-.635$; $p=.526$).

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları medeni hal değişkenine göre farklılaşır. Evli bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri bekâr bireylerden daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

³²⁹ Balcı, “Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, s. 138.

³³⁰ Doğan, “Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler”, s. 272.

³³¹ Ceylan, “Ölümlülük Bilincinin Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı, Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma İle İlişkisi”, s. 146.

³³² Vural, “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi” , s. 70.

İlgili konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmalardan farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Vural, çalışmasında yetişkinlerin psikolojik iyi olma halinin medeni durum ile ilişkisini incelemiş ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulamamıştır.³³³ Kilit'in çalışmasında da psikolojik iyi oluş ile katılımcıların medeni durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.³³⁴ Ceylan'ın araştırmasında ise psikolojik iyi oluş ile evli olma durumu arasındaki ilişki incelenmiş ve aralarında pozitif korelasyonlu bir ilişki tespit edilmiştir.³³⁵ Doğan, çalışmasında evlilerin bekâr ve dul bireylere göre psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir.³³⁶ Aynı zamanda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2017 yılında yürütülen Yaşam Memnuniyeti Araştırması verilerine göre evli bireylerde mutlu olanların oranı %60,6 iken bu oranın evli olmayanlarda %52,4 olduğu belirtilmiştir.

3.5. Çocuk Sahibi Olup Olmama Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 18.'de katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarına göre psikolojik iyi oluş ortalamalarının karşılaştırıldığı bağımsız örneklem t testi bulguları verilmiştir.

Tablo 18. Katılımcıların Çocuk Sahibi Olup Olmamalarına Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Örneklem T Testi Bulguları

	Çocuk	N	ORT/ SORT	SS	t/z	p
Psikolojik İyi Oluş	Var	198	44.62	7.206	-.097	.922
	Yok	202	44.69	6.523		

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmamalarında göre psikolojik iyi oluş ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($t=-.097$; $p=.922$).

³³³ Vural, "Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi", s. 65.

³³⁴ Nurun Nisa Kilit, "Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum, 2019, s. 90.

³³⁵ Ceylan, "Ölümlülük Bilincinin Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı, Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma İle İlişkisi", s. 148.

³³⁶ Doğan, "Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler", s. 263.

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre farklılaşır. Çocuk sahibi olan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların bulgularımızla tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Dünger Mutlu tarafından yapılan çalışmada psikolojik iyi oluş seviyesinin çocuk sahibi olup olmama durumuna göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.³³⁷ Özbek’in çalışmasında da evli bireylerin çocuk sahibi olma durumu değişkenine göre evlilik yaşam doyumu düzeyi ortalamaları incelenmiş ve aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.³³⁸

3.6. Hayatın Çoğunun Geçirildiği Değişkeni İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiye İlişkin Bulgular

Tablo 19.’da katılımcıların yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre psikolojik iyi oluş ortalamalarının karşılaştırıldığı tek yönlü varyans analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 19. Katılımcıların Yaşamlarının Çoğunun Geçtiği Yere Göre Psikolojik İyi Oluş Ortalamaları, Standart Sapmaları Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

sd: 2-397		N	ORT/ SORT	SS	F	p	Tukey
Psikolojik İyi Oluş	Köy-Kasaba- İlçe	78	43.91	7.806	.841	.432	
	Şehir	240	45.00	6.292			
	Metropol	82	44.35	7.494			

Katılımcıların yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre psikolojik iyi oluş ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır [$F(2-397)=.841$; $p=.432$].

³³⁷ Dilara Dünger Mutlu, “Evli Bireylerde Evlilik Uyumu Ve Aşk Tutumunun Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi”, *İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2021, s. 35.

³³⁸ Mesut Özbek, “Evli Bireylerde Yaşam Doyumu Ve Psikolojik İyi Oluşlarının Çeşitli Değişkenlerle İncelenmesi”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2016, s. 61.

Elde edilen sonuçlara göre, “Katılımcıların Psikolojik İyi Olma Ölçeği puanları hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkenine göre farklılaşır. Yerleşim birimi küçüldükçe bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri yükselmektedir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

İlgili literatürde bulgularımızı destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Göcen’in çalışmasında sosyal çevre ve psikolojik iyi olma ilişkisi incelenmiş, psikolojik iyi olmada kişinin bulunduğu sosyal çevre açısından en yüksek ortalamaya hayatının çoğunu köy ve kasabada geçirenlerin sahip olduğu, onu da sırasıyla büyükşehirde, ilde ve ilçede yaşayanların izlediği sonucu elde edilmiştir. Ancak bu araştırmada gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.³³⁹ Vural’da yaptığı çalışmada yetişkin bireylerin sosyal çevreye göre psikolojik iyi oluş bakımından farklılaşmadığını tespit etmiştir.³⁴⁰ Kilit’in çalışmasında da psikolojik iyi oluş ile katılımcıların yaşadığı bölge arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.³⁴¹

4. İBADETLERE DEVAM SIKLIĞI İLE AHLÂKÎ OLGUNLUK VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMU

4.1. İbadetlere Devam Sıklığı ile Ahlâkî Olgunluk Arasındaki İlişki

Tablo 20.’de katılımcıların ibadet sıklıkları, ahlakî olgunluk puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

³³⁹ Göcen, “Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması”, s. 175.

³⁴⁰ Vural, “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi”, s. 66.

³⁴¹ Kilit, “Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, s. 107.

Tablo 20. Katılımcıların İbadet Sıklıkları, Ahlakî Olgunluk Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları Verilmiştir.

	Ahlakî Olgunluk
Namaz ibadeti sıklığı	.303**
Oruç ibadeti sıklığı	.130**
Zekat ibadeti sıklığı	.105*
Kurban ibadeti sıklığı	.101*
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi	.117*
Dua etme sıklığı	.315**

*p<.05; **p<.01

Ahlakî olgunluk düzeyi ile namaz ibadeti sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur($r=.303$; $p=.000$). Namaz ibadeti sıklığı arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Ahlakî olgunluk düzeyi ile oruç ibadeti sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur($r=.130$; $p=.009$) . Oruç ibadeti sıklığı arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Ahlakî olgunluk düzeyi ile zekât ibadeti sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur($r=.105$; $p=.035$) . Zekât ibadeti sıklığı arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Ahlakî olgunluk düzeyi ile kurban ibadeti sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.101$; $p=.043$). Kurban ibadeti sıklığı arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Ahlakî olgunluk düzeyi ile hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.117$; $p=.019$). Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Ahlakî olgunluk düzeyi ile dua etme sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.315$; $p=.000$). Dua etme sıklığı arttıkça ahlakî olgunluk da artmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, araştırma öncesi öngörülen “İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça ahlâkî olgunluk ölçөгünden alınan puanlar da yükselir.” şeklindeki temel hipotezimiz doğrulanmıştır.

Bulgularımıza bakıldığında katılımcıların ahlakî olgunluk puanları ile ibadetlere devam sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Araştırmamızda namaz ibadeti, oruç ibadeti, zekât ibadeti, kurban ibadeti, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığının artmasıyla beraber ahlakî olgunluğun da yükseldiği tespit edilmiştir.

İbadetleri yerine getirmede devamlılığın sağlanması, dindar insanın Allah'ı hatırlama, Allah düşüncesini şuurda canlı tutma vesilesi olmakla birlikte, sürekli olarak Allah'ın denetim ve gözetimi altında bulunduğu şuurunun oluşmasını da sağlar. İbadetler ve dua sayesinde müminde oluşan ilahi murakabe hissi insanı ahlaken olgunlaştırır. Bu his kendisini müminin günlük yaşantısında kötü kabul edilen davranışlardan kaçınma ve erdemli davranışlara yönelme şeklinde gösterir.³⁴² Araştırmamızda bu sonucun elde edilmesinde, ibadetleri yerine getirme ve dua etmenin müminde oluşturduğu ilahi murakabe hissi ve bu hissin insanı ahlaken olgunlaştırmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Alan yazın incelendiğinde yapılan bazı çalışmaların sonuçlarının bulgularımızla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Demirci'nin çalışmasında iç güdümlü dindarların dış güdümlü dindarlara oranla ahlakî olgunluk düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Yani dindarlığın kalitesinin artmasıyla beraber ahlakî olgunluk düzeyinde de artış görülmektedir.³⁴³ Kimter'in çalışmasında ise beş vakit namaz ve nafile namaz kılma durumları ile ahlakî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.³⁴⁴ Kaya ve Aydın tarafından yapılan çalışmada da dinî inanç ve ahlakî olgunluk arasında pozitif ilişki bulunmuştur.³⁴⁵ Koçak'ın çalışmasında ise dindarlık ile ahlakî olgunluk arasında orta dereceli pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.³⁴⁶

Kohlberg ise bir araştırmasında, ahlakî yargı ile din arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir.³⁴⁷

³⁴² Certel, "İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", s.154; Hüseyin Certel, "Dinî Yaşantıda Kalite Sorunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C.1, S.24, s. 44.

³⁴³ Demirci, "Ahlakî Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki", s. 74.

³⁴⁴ Kimter, "Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi", s. 120-121.

³⁴⁵ Kaya - Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", s. 37.

³⁴⁶ Koçak, "Ahlakî Olgunluk – Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği", s. 144-145.

³⁴⁷ Clouse, "Ergenlerde Ahlâk Gelişimi ve Cinsellik", s. 772.

4.2. İbadetlere Devam Sıklığı ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki

Tablo 21.'de katılımcıların ibadet sıklıkları, psikolojik iyi oluş puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 21. Katılımcıların İbadet Sıklıkları, Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki Pearson Korelasyon Analizi Bulguları Verilmiştir.

	Psikolojik İyi Oluş
Namaz ibadeti sıklığı	.203**
Oruç ibadeti sıklığı	.006
Zekat ibadeti sıklığı	.059
Kurban ibadeti sıklığı	.076
Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi	.102*
Dua etme sıklığı	.291**

*p<.05; **p<.01

Psikolojik iyi oluş ile namaz kılma sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.203$; $p=.000$). Namaz ibadeti sıklığı arttıkça psikolojik iyi oluş da artmaktadır.

Psikolojik iyi oluş ile hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.102$; $p=.041$). Hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş da artmaktadır.

Psikolojik iyi oluş ile dua etme sıklığına arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.315$; $p=.000$). Dua etme sıklığı arttıkça psikolojik iyi oluş da artmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, araştırma öncesinde öngörülen Psikolojik iyi olma ile ibadete devam sıklığı arasında ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça psikolojik iyi olma ölçeğinden alınan puanlar da anlamlılık düzeyinde yükselmektedir.” şeklindeki temel hipotezimiz kısmen doğrulanmıştır.

Bulgularımıza bakıldığında, psikolojik iyi oluş ile namaz ibadeti sıklığı, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Diğer yandan psikolojik iyi oluş ile oruç, zekât ve kurban ibadeti sıklığına arasında anlamlı düzeyde ilişki bulunmamıştır. Bunun temelinde, oruç ibadetinin geleneksel halk dindarlığı tarafından desteklenmesi ve bu nedenle

farz ibadetlerin en yaygın şekilde yerine getirileni olması, zekât ve kurban ibadetlerinin ise malî ibadet olmaları düşünülebilir.

İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kaya ve Küçük'ün çalışmasında öğrencilerden beş vakit namazını kılmaya çalışanların psikolojik iyi olma puan ortalamalarının, neredeyse hiç namaz kılmadığını belirtenlerin psikolojik iyi olma puan ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada öğrencilerden her zaman Allah'a dua edenlerin psikolojik iyi olma puan ortalamalarının, hiç dua etmediğini belirten öğrencilere göre daha yüksek olduğu da görülmüştür.³⁴⁸ Kocaçoban'ın araştırmasında ise katılımcıların oruç tutma sıklıklarına göre mutluluk düzeyleri arasında istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.³⁴⁹ Kimter'in oruç ve öfke kontrolü arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında ramazan orucunu tutma ile kontrol edilen öfke arasında istatistikî açıdan anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.³⁵⁰ Seyhan'ın çalışmasında da öğrencilerin dua tutumunun artmasıyla birlikte psikolojik iyi olma hallerinde de artış yaşandığı görülmüştür.³⁵¹ Yukarıda yer verilen çalışmalar, bulgularımızı destekler niteliktedir. Alan yazın incelendiğinde araştırmamızın bulguları ile örtüşmeyen çalışmaların da bulunduğu görülmektedir. Örneğin Yapıcı'nın çalışmasında namaz ibadeti sıklığının artmasıyla birlikte öz saygının azaldığı ve depresyon düzeyinin yükseldiği tespit edilmiştir.³⁵²

Sonuç olarak ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye değinen çalışmaların birçoğu ile araştırma bulgularımız büyük oranda uyumluluk göstermektedir. Kaya ve Küçük'ün çalışmasında üniversite öğrencilerinin namaz ve dua ibadetine devam etme durumları ile hem hayatın anlamı hem de psikolojik iyi olma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş ve oruç ibadetini yerine getirme durumları ile de psikolojik iyi olma arasında da anlamlı bir

³⁴⁸ Kaya - Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", s. 30-34.

³⁴⁹ Şerife Kocaçoban, "İbadetler, Dini Ritüeller Ve Öznel Mutluluk Arasındaki İlişki", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya, 2019, s. 86.

³⁵⁰ Nurten Kimter, "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S.7, s. 31.

³⁵¹ Seyhan, "Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", s. 175.

³⁵² Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Yayınları, Adana, 2007, s. 311.

ilişki olduğu tespit edilmiştir.³⁵³ Kimter'in namaz ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında ise beş vakit namaz ve nafile namaz kılma ile psikolojik iyi olma arasında pozitif yönde ve anlamlılık derecesinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁴ Balcı tarafından yapılan çalışmada kesin ve sorgusuz bir Allah inancına sahip olan kişilerin hem öznel iyi olma hali hem de yaşam doyumu oranlarının en yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.³⁵⁵ Gürsu ise Antalya'da ikamet eden 100 yaşlı birey üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında dindarlık ile manevi iyi oluş arasında anlamlı pozitif ilişki tespit etmiştir.³⁵⁶ Göcen'in araştırmasında ise dinî yönelim ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelenmiş ve çok güçlü olmayan ancak istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.³⁵⁷ Eryılmaz tarafından yapılan çalışmada dua eden, kutsal günlerde camiye giden ve diğer ibadetleri yerine getiren gençlerin öznel iyi oluş seviyelerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁸ Francis ve Kaldor tarafından 989 Avustralyalı kişi üzerinde yürütülen çalışmada Tanrı inancı, dua etme ve kiliseye katılım arttıkça psikolojik iyi oluşun da anlamlı bir şekilde artış gösterdiği tespit edilmiştir.³⁵⁹

Bu bölümde örnek olarak sıraladığımız çalışmaların sonuçlarından da anlaşılacağı üzere ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasında çoğunlukla olumlu ilişkiler tespit edilse de bu sonuçları genelleştirmek mümkün değildir. Bu hususta belirleyici etkiye sahip olan, dinden neyin anlaşıldığı, nasıl yaşandığı ve dindarlığın farklı görüntüleridir.³⁶⁰

³⁵³ Kaya - Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", s. 40-41.

³⁵⁴ Kimter, "Namaz Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", s. 325-326.

³⁵⁵ Balcı, "Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", s. 144.

³⁵⁶ Orhan Gürsu- Yaşar Ay, "Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, C.11, S.61, s. 1186.

³⁵⁷ Göcen, "Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması", s. 178-179.

³⁵⁸ Ali Eryılmaz, "Investigation of The Relations Between Religious Activities and Subjective Well-Being of High School Students", *Educational Sciences: Theory & Practice*, 2015, C.15, S.2, s. 433.

³⁵⁹ Francis, L. J. - Kaldor, P., "The Relationship Between Psychological Well-Being and Christian Faith and Practice in an Australian Population Sample", s. 179.

³⁶⁰ Kimter, "Namaz Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", s. 60.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkinin temel problem olarak incelendiği bu araştırmada, aynı zamanda Müslüman bireylerin ibadetlere devam sıklığı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sahibi olup olmama ve hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi gibi demografik değişkenler açısından anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiş olup aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmamızda ilk olarak demografik değişkenlerle ibadetlere devam sıklığı ve demografik değişkenlerle psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra ise araştırmamızın birinci temel hipotezi olan “İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. İbadete devam sıklığı arttıkça ahlâkî olgunluk ölçeğinden alınan puanlar da yükselir” hipotezi ile “İbadete devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça psikolojik iyi olma ölçeğinden alınan puanlar da anlamlılık düzeyinde yükselmektedir” ikinci temel hipotezleri test edilmiştir.

Demografik değişkenlerle katılımcıların ibadetlere devam sıklığı düzeyleri incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Araştırmaya katılan kadın katılımcıların, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi hariç ibadetlerine devam etme düzeyleri erkek katılımcılara göre daha yüksektir.

Katılımcıların yaş değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Araştırmaya katılan katılımcılarda, yaş arttıkça namaz, oruç, zekât, kurban, hac ibadeti için çaba gösterme ve dua etme sıklığı da artış göstermiştir.

Katılımcıların eğitim düzeyi değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Araştırmaya katılan katılımcıların eğitim düzeyleri arttıkça, namaz, kurban, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklıklarının azaldığı görülmüştür. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile oruç ve zekât ibadeti sıklıkları arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Araştırmadan bu

sonucun elde edilmesinde, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte dini inançlarda rasyonelleşme, liberalleşme ve bireyselleşme yönelimlerinin artması, itaate dayalı ve geleneksel dindarlıkların seküler kültürün etkili olduğu üniversite gibi ortamlarda gerilemeye başlaması ve bireylerin daha fazla eleştirel düşünebilmesinin etkili olabildiği düşünülmektedir.

Katılımcıların medeni durum değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Araştırmaya katılan evli katılımcıların dua etme sıklığı hariç, namaz, oruç, zekât, kurban ve hac ibadeti için çaba gösterme düzeyleri bekâr katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Katılımcıların medeni durumlarına göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında ise anlamlı fark bulunmamıştır. Araştırmadan bu sonucun elde edilmesinde, bireye özgü bir ibadet olan dua etmenin farz bir ibadet olamaması, insanı yatıştırıcı, kaygı ve endişelerini azaltıcı etkiye sahip olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların çocuk sahibi olup olmama değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Araştırmaya katılan çocuk sahibi katılımcıların dua etme sıklığı hariç, namaz, oruç, zekât, kurban ve hac ibadeti için çaba gösterme düzeyleri çocuk sahibi olmayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Araştırmada çocuk sahibi olup olmamalarına göre dua etme sıklığı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamasının da, dua etmenin bireysel bir ibadet olması, diğer ibadetler gibi topluca yapılmamasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların hayatın çoğunun geçirildiği yerleşim birimi değişkeni ile ibadetlere devam sıklığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Araştırmaya katılan bireylerin namaz, oruç, zekât ve hac ibadeti için çaba gösterme düzeyleri yaşamlarının geçtiği yere göre farklılık göstermezken, şehirde yaşayanların kurban ibadeti ve dua etme sıklığı ortalamaları köy, kasaba ve ilçede yaşayanların ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Araştırmadan bu sonuçlar elde edilmiştir ancak bu bulguya ilişkin analiz Non-parametrik bir analiz olduğundan sonuçları evrene genellenemezdir. Araştırmanın örnekleme için bu sonuçların tesadüfen ortaya çıktığı düşünülebilir.

Araştırmamızda ele alınan diğer bir konu da demografik değişkenlerle psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkidir. Bu ilişki incelendiğinde, katılımcıların

yaşları ile psikolojik iyi oluş puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların yaşları arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyleri de artmaktadır.

Katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeyleri ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri de incelenmiş ve katılımcıların cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, medeni durumları, çocuk sahibi olup olmamaları ile yaşamlarının çoğunun geçtiği yere göre psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Araştırmamızda son olarak ibadetlere devam sıklığı ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişki ve ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye dair korelasyon analizi bulguları incelenmiştir.

Çalışmamızda ibadetlere devam sıklığı ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişki incelendiğinde, katılımcıların namaz, oruç, zekât, kurban, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığı ile ahlakî olgunlukları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani katılımcıların namaz ibadeti sıklığı, oruç ibadeti sıklığı, zekât ibadeti sıklığı, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklıkları arttıkça ahlakî olgunlukları da artmaktadır. Araştırmamızda bu sonucun elde edilmesinde, ibadetleri yerine getirmede devamlılığın sağlanmasının, dindar insanda sürekli olarak Allah'ın denetim ve gözetimi altında bulunduğu şuurunun oluşmasını sağladığı, müminde oluşan bu ilahi murakabe hissinin de insanı ahlaken olgunlaştırdığı düşünülebilir.

Elde ettiğimiz bu sonuçlar, araştırma öncesi öngörülen “İbadete devam sıklığı ile ahlâkî olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça ahlâkî olgunluk ölçeğinden alınan puanlar da yükselir.” şeklindeki birinci temel hipotezimizi doğrulamaktadır.

Çalışmamızda ibadetlere devam sıklığı ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelendiğinde, katılımcıların namaz ibadeti, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklığı ile psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani katılımcıların namaz ibadeti, hac ibadeti için çaba gösterme düzeyi ve dua etme sıklıkları arttıkça psikolojik iyi oluşları da artmaktadır. Araştırmamızda bu sonucun elde edilmesinin temelinde, bir takım hazırlık ritüelleri olan namaz ibadetinin sadece bedensel bir ibadet olmaması ancak bedensel oluşunun

da bireylerin ruh sağlığına birçok olumlu etkisinin olduğu düşünülebilir. Namaz ibadeti de dua etme gibi insanın kendisini Allah'a en yakın hissettiği ibadettir. Kişiye kendi içine döndüğü bir hl yaşatması sebebiyle namaz ibadetine devam etmenin kişinin psikolojik iyi oluş düzeyine olumlu katkılar sağlayabileceğini düşünmekteyiz. Aynı şekilde Allah ile kul arasında bir vasıtanın bulunmadığı dua ibadeti de insanların umutsuzluğa ve yalnızlığa kapılmasını engellemesi, stres, sıkıntı ve kaygılarını azaltması nedeniyle bireylerin psikolojik iyi oluşlarını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Hac ibadeti de, en faziletli ibadet olarak grlen namaz ibadetinin kıblesini oluşturan kutsal meknı görme imkanı tanınması, çeşitli safhalardan oluşması ve farklı coğrafyalarda yaşayan birçok insanın bir araya gelmesiyle birlikte insanlara manevi bir atmosfer sunması nedeniyle, insanlarda hac ibadetini yerine getirmek için gösterilen çabanın artmasının psikolojik iyi oluşlarının artmasında da etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Diğer yandan katılımcıların oruç, zekât ve kurban ibadeti ile psikolojik iyi oluş puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bunun temelinde, oruç ibadetinin geleneksel halk dindarlığı tarafından desteklenmesi ve bu nedenle farz ibadetlerin en yaygın şekilde yerine getirileni olması, zekât ve kurban ibadetlerinin ise malî ibadet olmaları düşünülebilir.

Elde ettiğimiz bu sonuçlar, araştırma öncesinde ngrlen “İbadete devam sıklığı ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. İbadete devam sıklığı arttıkça psikolojik iyi olma leğinden alınan puanlar da anlamlılık düzeyinde yükselmektedir.” şeklindeki ikinci temel hipotezimizi kısmen doğrulamaktadır.

Bulgularımızda ibadete devam sıklığı ile ahlakî olgunluk arasındaki ilişki incelendiğinde, ibadetleri yerine getirme ve dua etmenin müminde oluşturduğu ilahi murakabe hissine ve bu hissin insanı ahlaken olgunlaştırmasında etkili olduğuna değinmiştik. Bu yönde analizlerin yapılmasının literatüre katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamızda demografik değişkenler arasında en çok dikkatimizi çeken eğitim düzeyi değişkeni ile ibadete devam sıklığı arasındaki ilişkidir. Çünkü araştırmamızda eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte ibadete devam sıklığının

düşük düzeyde de olsa azaldığı tespit edilmiştir. Bu bulgunun ileride yapılacak olan çalışmalarda daha derinlemesine çalışılması gerektiği değerlendirilmiştir.

Namaz, dua ve hac gibi kişinin kendi iç dünyasına odaklanmasını sağlayan ve maneviyatını artıran ibadetlerin psikolojik iyi oluşu olumlu yönde etkiliyor olması manevi danışmanlık alanında çalışanlar için araştırmalarında kullanabilecekleri değerli bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ibadetlerin bireylerin vicdani gelişimlerine ve pozitif ruh sağlığına etki ediyor olduğu düşünüldüğünde manevi danışmanlık alanına katkısının önemli olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acuner, H. Y., “14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlâki Yargı Gelişimi ve Ahlâk Eğitimi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2004.
- Akın, A., “Psikolojik İyi Olma Ölçekleri (PİÖÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2008, C.8, S.3, ss. 721-750.
- Aktaş, H. - Kartopu, S., “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, S.35, ss. 121-143.
- Albayrak, A., Gençlerde Dua Psikolojisi, Düşünce Kitabevi Yayınları, Bursa, 2013.
- Allport, G.W., Birey ve Dini (çev. B. Sambur), Elis Yayınları, Ankara, 2004.
- Apaydın, H., Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü, Bilimkent Yayınları, İstanbul, 2016.
- Argyle, M., Psychology and Religion: An introduction Routledge, London, 2000.
- Arı, R., Eğitim Psikolojisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.
- Armaner, N., İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi, MEB, İstanbul, 1967.
- Aydın, M. S., Tanrı-Ahlak İlişkisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Ayhan, A. S., “Üniversite Öğrencilerinde Öz Anlayış ve Bağlanma Stillерinin Psikolojik İyi Oluş Üzerinde Yordayıcılığın İncelenmesi”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020.
- Ayten, A., “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009.
- Bakırcıoğlu, R., Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Bakioğlu, F. - Şahin, R., “Kültürlerarası Tolerans İle Ahlakî Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2014, C.7, S.29, ss. 108–116.
- Balcı, F., “Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2011.

- Balcı Arvas, F., “Öznel İyi-Oлма Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.26, S.2, 2017, ss. 163-196.
- Balcı Arvas, F., “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2018, C. 7, S. 5, ss. 40-63.
- Bandura, A., Self-Efficacy: The Exercise of Control, W. H. Freeman and Company, New York, 2000.
- Bandura, A., “Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective”, Annual Review of Psychology, 2001, Vol.52, pp. 1-26.
- Bardakoğlu, A., “Kurban-İslâm’da Kurban”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26: 436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Başar, G. G., “Ergenlerin Aile Aidiyeti ve Ebeveyn İlişkileri ile Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019.
- Bradburn, N. M., The Structure of Psychological Well-Being. Oxford: Aldine, 1969.
- Burmaoğlu, S.-Polat, M.-Meydan, C. H., “Örgütsel Davranış Alanında İlişkisel Analiz Yöntemleri ve Türkçe Yazında Aracılık Modeli Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.13, S.1, ss. 13-26.
- Büyüköztürk, Ş. vd., Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 21. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2016.
- Camfield, L., - Skevington S.M., “On Subjective Well-Being and Quality of Life”, Journal of Health Psychology, 2008, 13 (6): 764-775.
- Cenkseven, F.,- Akbaş, T., “Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2007, C.3, S. 27, ss. 43-65.
- Certel, H., “Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, C.0, S.13, ss. 329-345.
- Certel, H., “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, Ekev Akademi Dergisi, 1998, C.1, S.3, ss. 149-156.
- Certel, H., “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, Dini Araştırmalar Dergisi, 1999, C.2, S.4, ss. 209-222.
- Certel, H., “Dinî Yaşantıda Kalite Sorunu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, C.1, S.24, ss. 33-59.

- Certel, H., Din Psikolojisi, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016.
- Cevizci, A., Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cevizci, A., Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Ceylan, U. E., “Ölümlülük Bilincinin Dini Başa Çıkma, Tanrı Algısı, Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma İle İlişkisi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2018.
- Christopher, J. C., “Situating Psychological Well-Being: Exploring the Cultural Roots of Its Theory and Research, Journal of Counselling&Development, Spring 1999, Volume: 77, pp. 141-152.
- Cilacı, O., “Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, S.3.
- Cilacı, O., “Dua”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9: 529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrıncı, M., “Ahlâk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 2:1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrıncı, M. “İslâm- İbadet, Ahlâk ve Tasavvuf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 23: 11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çileli, M., Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi, Verso Yayınları, Ankara, 1986.
- Deci E.L, Ryan, R.M, “Hedonia, Eudaimonia and Well-Being: An Introduction”, Journal of Happiness Studies, 2008, vol.9, pp. 1-11.
- Demirci, E., “Ahlâki Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2014.
- Diener, E., “Subjective Well-Being”, Psychological Bulletin, 1984, 95, 3, pp. 542-575.
- Diener, E., vd., “Life Satisfaction With Life Scale”, Journal of Personality Assesment, 1985, v.49, pp. 71-75.
- Diener, E., “Assessing Subjective Well-Being: Progress and Opportunities”, Social Indicators Research, 1994, 31 (2), pp. 103–157.
- Diener, E., “Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being”. Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being, 2006, 7 (4), pp. 397–404.

- Dilmaç, B. – Ekşi, H., “Meslek Yüksekokullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşam Doyumları ve Benlik Saygılarının İncelenmesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008, S.20, ss. 279-289.
- Doğan, M., “Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2014.
- Dünger Mutlu, D., “Evli Bireylerde Evlilik Uyumu Ve Aşk Tutumunun Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi”, İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2021.
- Ekiz, D., Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 6. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020.
- Ekşi, H., “Bilişsel Ahlak Gelişimi Kuramı: Kohlberg ve Sonrası”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2006, C.6, S.1, ss. 29-38.
- Ekşi, H.-Çiftçi, M., “Lise Öğrencilerinin Problemlerini İnternet Kullanım Durumlarının Dinî İnanç ve Ahlakî Olgunluk Düzeylerine Göre Yordanması”, Addicta: The Turkish Journal on Addictions, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 2017, C.4, S.2, ss. 181-206.
- Eryılmaz, A., “Investigation of The Relations Between Religious Activities and Subjective Well-Being of High School Students”, Educational Sciences: Theory & Practice, 2015, C.15,S.2, ss. 433-444.
- Francis, L. J., “Attitude Towards Religion: Definition, Measurement and Evaluation”, British Journal of Educational Studies, 1984, 32(1), pp. 45-50.
- Francis, L. J. - Kaldor, P., “The Relationship Between Psychological Well-Being and Christian Faith and Practice in an Australian Population Sample”, Journal for the Scientific Study of Religion, 2002, 41/1, ss. 179-184.
- Freud, S., Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans, çev. Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul, 1975.
- Freud, S., “The Origin and Development of Psycho-Analysis: First and Second Lectures”. The American Journal of Psychology, 1987, C.100, S. 3-4, Special Centennial Issue. pp. 472-488.
- Freud, S., Psikanalize Yeni Giriş Dersleri, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara,1994.
- Freud, S., Psikanaliz Üzerine, çev. A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul, 1997a.
- Freud, S., Psikanalitik Kurama Giriş, Haz.: Yıldız Akvardar vd., Mepev Yayınları, İstanbul, 1997b.

- Freud, S., Ruh Çözümlemesine Giriş Konferansları, çev. Emre Kapkın ve Ayşen Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 1998.
- Fukuyama, F., Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, Çev. Ahmet Buğdaycı, TİB Yay, Ankara, 1998.
- Geçtan, E., Psikanaliz ve Sonrası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Göcen, G., “Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- Göcen, G., “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dua tutumu İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, Toplum Bilimleri Dergisi, 2013, C.7, S.13, ss. 97-130.
- Güç, A., “Kurban”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26: 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Günay, Ü., Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999.
- Güngör, E., Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gürses, İ. - Kılavuz, M. A., “Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, C.25 S.1 ss. 97-117.
- Gürsu, O.- Ay, Y., “Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018, C.11, S.61, s.1176-1190.
- Habermas, J., Moral Consciousness and Communicative Action, Cambridge, MA. MIT Press, 1990.
- Harman, Ö. F., “Hac-İslâm’dan Önceki Dinlerde Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14: 382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hayta, A., “U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000, C.9, S.9, ss. 487-505.
- Hökekleli, H., Din Psikolojisi, TDV Yayınları, Ankara, 2013.
- Hökekleli, H., Din Psikolojisine Giriş, Dem Yayınları, 2015.
- Hökekleli, H. vd., Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2015.

- Huppert, FA, "Psychological Well-being: Evidence Regarding its Causes and Consequences", *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2009;1: pp. 137-164.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. Lisân' u'l-arab. 2. Baskı. Beyrut: Daru'l-kitâbi'l- ilmiyye, 2009.
- Kağıtçıbaşı, Ç.- Cemalcılar, Z., Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojeye Giriş, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Karacoşkun, M. D., Din Psikolojisi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2021.
- Karasar, N., Bilimsel Araştırma Yöntemi, 35. Basım, Nobel Yayınları, Ankara, 2020.
- Karlı, N., "Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi (Erzurum Örneği)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2011.
- Kaya, M.-Aydın, C., "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S.30, ss.15-42.
- Kaya, M. - Küçük, N., "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, S.42, ss.17-44.
- Kayacı, E., "Sufilerde Huzurlu Yaşam ve Ahlakî Olgunluk", Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çorum, 2020.
- Kayıklık, H., Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler, Baki Kitabevi, Adana, 2003.
- Keyes, C.L., Shmotkin, D. and Ryff, C.D., "Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions", *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, 82(6), 1007- 1022.
- Khan, Z.H, Watson, P.J., Habib, F., "Muslim Attitudes Toward Religion, Religious Orientation and Empathy among Pakistanis", *Mental Health, Religion & Culture*, 2005, v.8. n.1. pp. 49-61.
- Kimter, N., Benlik Saygısı ve Din, Kriter Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kimter, N., "Dini İnanç, İbadet ve Dua'nın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Edt. Hayati Hökelekli, Dem Yayınları, 2015, ss. 217-249.
- Kimter, N., "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S.7, ss. 7-54.

- Kimter, N., “ Namaz ve Ahlakî Olgunluk İlişkisi”, Dinî Araştırmalar, 2016, C.19, S.50, ss. 103-133.
- Kimter, N., “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, Ekev Akademi Dergisi, 2016, C. 20, S. 68, ss. 299-332.
- Kilit, N. N., “Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2019.
- Kim, D.Y., “The İmplicit Life Satisfaction Measure”. Asian Journal of Social Psychology, 2004, 7(3), 236-262.
- Koca, F., “İbadet-İslâm’da İbadet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19: 240- 247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kocaçoban, Ş., “İbadetler, Dini Ritüeller Ve Öznel Mutluluk Arasındaki İlişki”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019.
- Koç, M., “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, C.7, S.1, ss. 373-397.
- Koç, M., “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2004.
- Koçak, A., “Ahlâkî Olgunluk-Dindarlık İlişkisi: Adana Örneği”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2022.
- Kohlberg, L., “The Child as a Moral Philosopher” Moral Education, Ed. Barry I. Channen and Jonas F. Soltis, New York: Teachers College Press, 1973, pp. 131-143.
- Kohlberg, L., “Moral Education For A Society In Moral Transition”, Educational Leadership 1975, Vol:33, Issue:1, pp.46-54.
- Kohlberg, L. and Hersh, R. H., “Moral development: A review of theory”, Theory into Practice, 1977, Vol:16, No:2, pp.53-59.
- Kohlberg, L., The Philosophy Of Moral Development: Moral Stages And The İdea Of Justice. San Francisco: Harper & Row, Publishers, Inc., 1981.
- Köktaş, E., Türkiye’de Dini Hayat: İzmir Örneği, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

- Kula, N., Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma, Ayışığı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kurnaz, S., “İçe Dönük-Dışa Dönük Kişilik Yapısı Dindarlık İlişkisi: SDÜ Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2019.
- Küçük, A. - Tümer, G.- Küçük, M.A., Dinler Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018.
- Levin, J. S. - Taylor, R. J., “Gender and Age Differences in Religiosity Among Black Americans”, The Gerontologist, 1993, 33(1), pp. 16-23.
- Lickona, Thomas E., Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility. New York, Bantam Books, 1991.
- Matsumoto, David Ricky, Ed., The Cambridge Dictionary Of Psychology, Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2009.
- Mehmedoğlu, A. U., Tanrıyı Tasavvur Etmek, Dem Yayınları, İstanbul, 2007.
- Memnun, S., “Algılanan Esenlik Ölçeğinin (Perceived Wellness Scale) Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması ve Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Esenlik Algıları”, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Mitchell, J.-Weatherly, D., “Beyond Church Attendance: Religiosity and Mental Health Among Rural Older Adults”, Journal of Cross- Cultural Gerontology, 2000, C.15, ss. 37-54.
- Morin, A., “How to Improve Your Psychological Well-Being Your emotional health is key to a happy life” Updated on February 10, 2022. Medically reviewed by Carly Snyder,MD. <https://www.verywellmind.com/improve-psychological-well-being-4177330>
- Özaydın, A., “Hac-İslâm’da Hac”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14: 386-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özbek, A., Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, Esra Yayınları, 2. Baskı, Konya, 1991.
- Özbek, M., “Evli Bireylerde Yaşam Doyumu Ve Psikolojik İyi Oluşlarının Çeşitli Değişkenlerle İncelenmesi”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.

- Özen, Y., “Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel ve Psikolojik İyi Oluş (Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme)”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 2010, S.4, ss. 46-58.
- Pazarlı, O., Din Psikolojisi, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1982.
- Piaget, J., The Moral Judgment of the Child, Translated by Marjorie Gabain, New York: The Free Press, 1965.
- Piaget, J., Çocukta Zihinsel Gelişim, çev. Hüseyin Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Piaget, J., Çocuğun Gözüyle Dünya, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Ryan, R. M., Deci, E. L., “On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being”, Annual Reviews Psychology, 2001, S: 52, pp. 141-166.
- Ryff, C. D., “Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being”, Journal of Personality and Social Psychology, 1989, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C. D., “ Psychological Well-Being in Adult Life”, Current Directions in Psychological Science, Vol: 4, No: 4, Cambridge, 1995, pp. 99-104.
- Ryff, C. D., & Singer, B., “The Contours of Positive Human Health”, Psychological Inquiry, 1998, (9), pp. 1-28.
- Ryff Carol and Singer H. Burton, “ Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being”, Journal of Happiness Studies, 2008, 9(1), 13-39.
- Saroglou, V., “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni Araştırmalar”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, çev. Veysel Uysal, 2000, S.19, ss. 123-144.
- Saruhan, M. S., “Ahlak, Hukuk ve Din İlişkisi”, Din ve Ahlak Felsefesi, Ed. Recep Kılıç, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2006, 4. Baskı, ss. 231-249.
- Sayın, Ö., Sosyolojiye Giriş, İzmir Üniversite Kitapları, İzmir, 2. Baskı, 1994.
- Seligman, M. E., “Flourish : A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being”, New York: Free Press, 2011.
- Senemoğlu, N., Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2020.

- Seyhan, B. Y., “Dua Tutumu İle Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, C. 17, S. 2, ss. 157-183.
- Seyhan, B. Y., “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, C.18, S.1, ss. 65-97.
- Sezgin, K., “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlık ve Dindarlık Düzeylerinin İncelenmesi (Dicle Üniversitesi Örneği)”, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2016.
- Sinanoğlu, M., “İbadet-Etimoloji ve Tanım”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19: 233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Skinner, B. F., "A Case History in Scientific Method", Psychological Research: The Inside Story, Ed. Michael H. Siegel, New Yorks, 1976, ss. 23-45.
- Skinner, B. F., “The Design of Cultures”, Behavior and Social Issues, 2001, Vol.11, No:1 pp. 4-13.
- Smart, N., The Religious Experience of Mankind, London: Glosgow, Collins Sons-Type Press, 1971.
- Snyder, C. R., Lopez, S., “The Future of Positive Psychology”, In Snyder, C.R., Lopez, Shane(Eds), The Handbook of Positive Psychology, Oxford University Press, Melbourne, 2005.
- Şengün, M., “Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Samsun, 2008.
- Şengün, M., Ahlakî Olgunluk-Ahlak Eğitiminde Teori ve Uygulama, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.
- Şentürk, H., “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994, S.1, ss. 139-158.
- Şentürk, H., İbadet Psikolojisi (Hz. Peygamber Örneği), İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Şentürk, H., Eğitim Psikolojisi, İz Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Şimşek, H. - Yıldırım, A., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

- Taplamacıoğlu, M., “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti zerine Bir Anket”, Ankara. niversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), 1962, C. 10, S.1, ss. 141-151.
- Telef, B. B., “Psikolojik İyi Oluş leği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik alışması”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2013, C.28, S.3, ss. 374-384.
- Thompson, D. (edit), The Oxford Dictionary of Current English, Oxford University Press, New York, 1993.
- Tolunay, A., “The Relationship Between Religiosity, Dogmatism, and Moral Reasoning”, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- Topuz, İ., “niversite ğrencilerinde Dinî Tutum ve Davranışlar (Süleyman Demirel niversitesi rneği)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 1999.
- Türk Dil Kurumu (TDK), “Ahlak. Güncel Türkçe Sözlük” <https://sozluk.gov.tr/>. (23.01.2022).
- Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Ulu, M., “İlahiyat Fakültesi ğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları İle Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018, C.20, S.37, ss.183-215.
- Uysal, E., “Dindarlığın Ahlâkî Temeli zerine Bazı Düşünceler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, C.14, S.1, ss.41-59.
- Uysal, V., Türkiye’de Dindarlık ve Kadın, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.
- Vural, M. E., “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.
- Waterman, A. S., “Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment”, Journal of Personality and Social Psychology, 1993, 64, pp. 678-691.
- Watson, D. and Clark L. A., “Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales”, Journal of Personality and Social Psychology, 1988, Vol: 54, No: 6, pp. 1063-1070.

- Yaparel, R., “Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1987.
- Yapıcı, A.- Kayıklık, H., “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, Değerler Eğitimi Dergisi, 2005, C.3 S.9, ss. 177-206.
- Yapıcı, A., Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık, Karahan Yayınları, Adana, 2007.
- Yapıcı, A., “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri”, Dini Araştırmalar Dergisi, Kadın Özel Sayısı, 2016, ss. 131-161.
- Yavuz, K., Günümüzde İnançın Psikolojisi, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2013.
- Yeşilyaprak, B., Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretim, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Yetim, Ü., Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

EKLER

Ek-1. Kişisel Bilgi Formu

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi Sümeyye YILDIRIM tarafından, Prof. Dr. Hüseyin CERTEL'in danışmanlığını yürüttüğü bir çalışma kapsamında yapılmaktadır. Bu çalışmada size sunulan anket ve ölçeklerden elde edilecek olan sonuçlar sadece bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. Ayrıca sizden kimliğinizle ilgili herhangi bir bilgi istenmemektedir.

Soruları cevaplandırırken, lütfen anket içindeki tüm açıklamaları dikkatlice okuyunuz ve size en uygun gelen seçeneği işaretleyiniz. Ankette yer alan soruların doğru ya da yanlış bir cevabı yoktur, sorulara görüşlerinize en yakın cevabı vermeniz istenmektedir. Ankete katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Araştırmamıza yapmış olduğunuz katkıdan dolayı teşekkür ederiz.

Sümeyye YILDIRIM

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİ FORMU:

1) İslam dini mensubu musunuz?

- Evet
 Hayır

2) Cinsiyetiniz nedir?

- Kadın
 Erkek

3) Yaşınız (Sayı olarak giriniz)

.....

4) Eğitim Düzeyi

- Okuryazar
 İlkokul
 Ortaokul
 Lise

- Ön lisans
 Lisans
 Lisansüstü
- 5) Medeni Durumunuz**
 Bekâr
 Evli
 Boşanmış
 Dul
- 6) Çocuk sahibi misiniz?**
 Evet
 Hayır
- 7) Aylık geliriniz nedir? (TL cinsinden sadece sayı olarak yazınız)**
.....
- 8) Sosyoekonomik düzeyinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?**
 Alt düzey
 Alt-orta düzey
 Orta düzey
 Orta-üst düzey
 Üst düzey
- 9) Kronik bir rahatsızlığınız var mı?**
 Var
 Yok
- 10) Hastalığınız nedir?**
.....
- 11) Daha önce Psikiyatrik bir tanı aldınız mı?**
 Evet
 Hayır
- 12) Eğer aldıysanız tanınızı yazınız**
.....
- 13) Yaşamınızın çoğunun geçtiği yerleşim yeri**
 Metropol
 Şehir
 İlçe (Kasaba)
 Köy

Ek-2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Aşağıda katılıp ya da katılamayacağımız 8 ifade vardır. 1–7 arasındaki derecelendirmeyi kullanarak, her bir madde için uygun olan cevabınızı belirtiniz.

1	2	3	4	5	6	7
Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Kararsızım	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum

1. Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum
2. Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir
3. Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim
4. Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum
5. Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim
6. Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum
7. Geleceğim hakkında iyimserim
8. İnsanlar bana saygı duyar

Ek-3. Ahlakî Olgunluk Ölçeği

Ahlakî Olgunluk Ölçeğinin Maddeleri	Evet, her zaman	Çoğu zaman	Arasıra	Çok nadir	Hayır, hiçbir zaman
1. İnsanları severim.					
2. Kötü davrandığımda vicdanım rahatsız olur.					
3. Çevremdeki insanlar bana güvenirlere.					
4. Bana yapılan kötülüğün intikamını alırım.					
5. Yardıma muhtaç insanlara yardım ederim.					
6. Başkalarının mutlu olması için çaba gösteririm.					
7. Başkalarıyla sık sık kavga ederim.					
8. Başkalarının bana yaptığı iyilikleri önemserim.					
9. Hatalı davrandığım zaman özür dilerim.					
10. Başkalarının haklarına saygı gösteririm.					
11. Eşyalarımı başkalarıyla paylaşıyorum.					
12. Küçüklere sevgimi göstermekten çekinmem.					
13. Sabırlı bir kişiyim.					
14. Beni eleştirenlere karşı hoşgörülü davranırım.					
15. Çevremdekilerle alay ederim.					
16. Başkalarının saflığını, kendi çıkarlarım için kullanırım.					
17. Başkalarının mutluluğunu kıskanırım.					
18. Çıkarlarımı korumak için doğru olmayan yolları da denerim.					
19. Kötü davranışlarımı kontrol altında tutarım.					
20. Bana karşı saygısızlık yapanlara aynı şekilde davranmam.					
21. Duygularımı kontrol altında tutabilirim.					
22. Başkalarının hislerine karşı duyarlıyım.					
23. Tanıdığım birinin acı çektiğini duyduğumda ben de üzülürüm.					
24. Çevreyi temiz tutarım.					
25. Başkalarına iftira atmam.					
26. Kötü işlere ortak olmam.					
27. Başkalarının inançlarına saygı gösteririm.					
28. Doğaya zarar vermem.					
29. İnsanların gizli konuşmalarını merak eder, kulak kabartırım.					
30. Söz verdiğimde, sözümde dururum.					
31. Borçlarımı zamanında öderim.					
32. İnsanları incitmekten çekinirim.					
33. Kendi çıkarlarımı ön planda tutarım.					
34. Büyüklere saygılı davranırım.					
35. Doğruluk ve adaletten asla taviz vermem, adil bir kişiyim.					

36. Kibir ve gururdan sakınırım.					
37. Müstehcen (açık-saçık) yayınları okurum veya seyrederim.					
38. Cahil insanları aşağılarım.					
39. Alçak gönüllü birisiyim.					
40. Başkalarıyla olan problemlerime uzlaşma ve barış çerçevesinde çözüm ararım.					
41. Çevremdeki iyi insanları kendime örnek alırım.					
42. İraftan kaçınırım.					
43. Sorumluluklarımı yerine getirmeye dikkat ederim.					
44. İnanduğım değerleri yaşamaya çalışırım.					
45. Anne-babama karşı gelirim.					
46. Kendimi, başkalarının yerine koyarak onları anlamaya çalışırım.					
47. Büyüklerimin öğütlerini uygulamaya çalışırım.					
48. Kalp kırmamaya dikkat ederim.					
49. Kötülük yapanlara engel olmaya çalışırım.					
50. Küskünleri barıştırmaya çalışırım.					
51. Zayıf ve güçsüzlere merhamet ederim.					
52. Aşırı arzu ve isteklerime engel olmaya çalışırım.					
53. Davranışlarımda tutarlı ve dengeli olmaya çalışırım.					
54. Çevremdekilere anlayışlı ve hoşgörülü davranırım.					
55. Kimseye hakaret etmem.					
56. Başkalarının sırlarını öğrenmeye çalışmam.					
57. Davranışlarım hakkında düşünürüm ve yanlış davranışlarımı düzeltmeye çalışırım.					
58. İyice araştırmadan ve anlamadan karar vermem.					
59. Kesin ve doğru bilgilerle hareket ederim.					
60. Çevremdekilere ikramlarda bulunurum.					
61. Komşularıyla iyi geçinirim.					
62. İnsanların zayıflıklarından faydalanırım.					
63. Kendim için istediğim bir şeyi, başkası için de isterim.					
64. Kabalık yapmam.					
65. Çevremdekilere kötü adlar takarım.					
66. Şımarık birisiyim.					

Ek-4. Etik Kurulu Onay Belgesi

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Üniversite Etik Kurulu

Sayı :E-87432956-050.99-62399
Konu :Bilimsel Çalışma Onayı.

Tarih: 01.06.2021

Sümeyye YILDIRIM

Yürütücülüğünü yaptığımız "**İbadete Devam Sıklığı İle Ahlâki Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**" başlıklı bilimsel çalışmanız Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 25.05.2021 tarihli ve 107/5 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur.

Kararın bir sureti gönderilmiş olup, ilgi başvurunuza cevaben bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Mehmet SALTAN
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler
Etik Kurul Kararları

TOPLANTI TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
25.05.2021	107	5

5- Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü yüksek lisans öğrencisi Sümeyye YILDIRIM tarafından yürütülen “**İbadete Devam Sıklığı İle Ahlaki Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı bilimsel çalışma hk.

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü yüksek lisans öğrencisi Sümeyye YILDIRIM tarafından yürütülen “**İbadete Devam Sıklığı İle Ahlaki Olgunluk ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı bilimsel çalışmanın kapsam ve uygulama açısından etik ilkelere ve insan haklarına uygun olduğuna,

Mevcutun oybirliği ile karar verildi.

Prof. Dr. Mehmet SALTAN

Başkan

Prof. Dr. Yüksel METİN

Başkan Yrd.

Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT

Üye

Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK

Üye

Prof. Dr. Nejdet DURAK

Üye

Prof. Dr. M. Sadık AKDEMİR

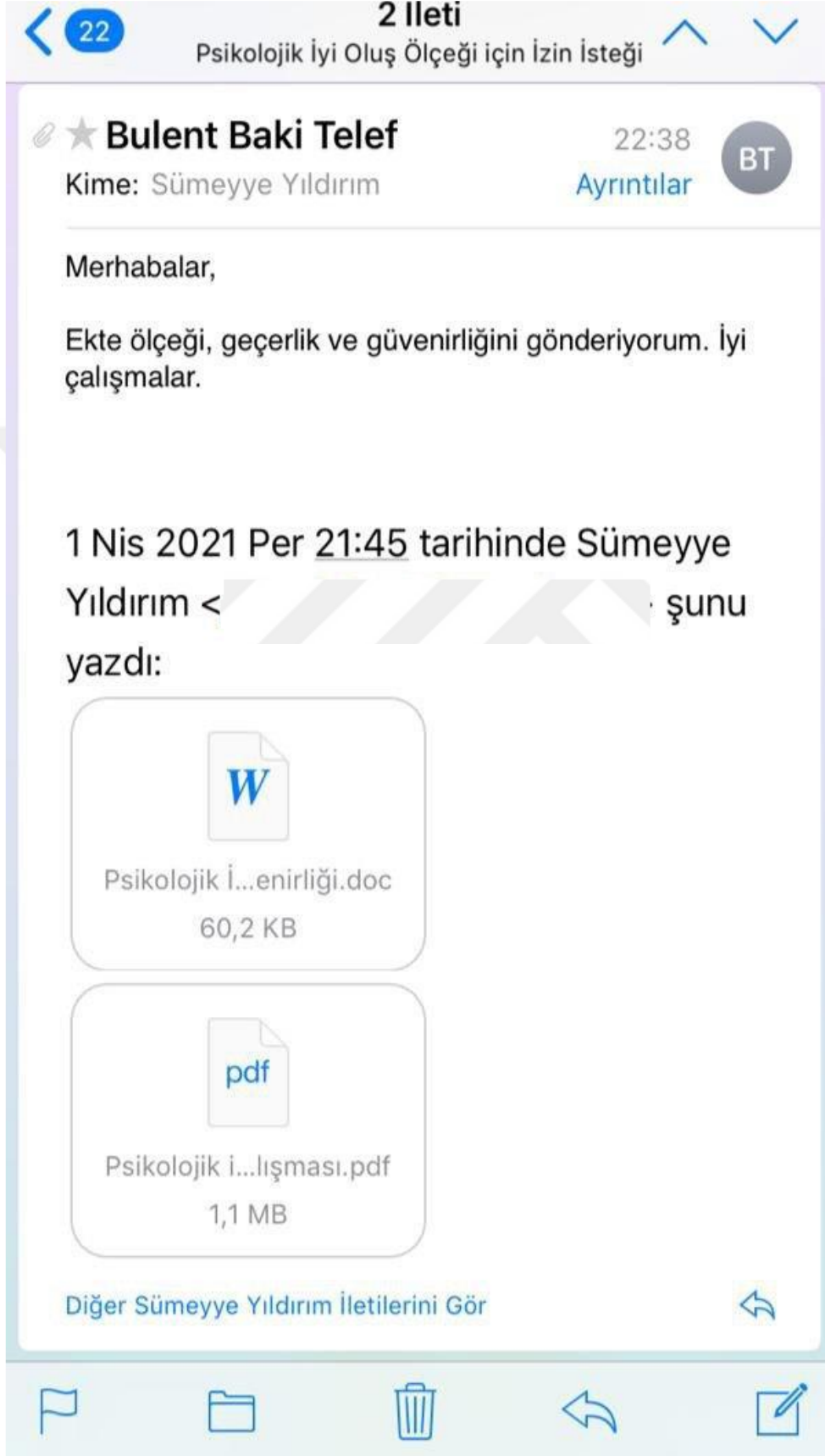
Üye

Prof. Dr. Yakup ALTAN

Üye

25.05.2021
Zuhal BARDAK
Raportör

Ek-5. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kullanım İzni

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Sümeyye YILDIRIM

Eğitim Durumu

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar